

•• Кл. Карагюлевъ. ••

Karagülev. Kl.

КНИЖОВНИ ТРУДОВЕ И ЕЗИКЪ

НА

ХРИСТО Г. ДАНОВЪ

**Отпечатъкъ отъ Юбилейния Сборникъ
1905.**

Христо Г. Дановъ

1856—1870.

Книжовни трудове и езикъ на Хр. Г. Дановъ.

Мисли по народната просвѣта и нейнитѣ фактори — училища, учители, духовници. — Историческо значение на Дановитѣ книжовни работи и тѣхната външна страна — форма, езикъ и стилъ.

Дановъ — писателъ! Малцина отъ днешното поколение, което познава Данова като книжаръ и книгоиздателъ, ще да знаятъ нѣщо и за неговата книжовна дѣйностъ, за туй сигурно повечето отъ четцитѣ тукъ съ учудване ще погледнатъ на горния насловъ. — Защо е забравена книжовната дѣйностъ на Данова? Отговорътъ на това питане безъ съмнѣние трѣба да се търси въ скромността и незначителността на тази страна отъ Дановата дѣйностъ; но не трѣба да се забравя тукъ още и она слабъ интересъ, съ който тѣй осѣдително се отнасяме изобщо спрѣмо миналото си; па най-сетнѣ и самъ Дановъ довѣкждѣ си е станалъ причина, за да се забрави книжовната му работа, като е печаталъ статитѣ си въ единъ „календаръ“, макаръ и кръстенъ съ такова хубаво название — „Лѣтоструй“¹⁾. Между това писателската работа на Данова, колкото скромна и незначителна да се вижда въ перспективата на нашето книжовно

¹⁾ „Лѣтоструй или домашенъ календаръ“ е захваналъ да излиза ежегодно отъ 1869 г. и свършилъ съ 1876 г. Излезли сѣ, значи, осемъ годишнини. Подъ това скромно и безпретенциозно заглавие — „домашенъ календаръ“ — ние имаме едно съвсѣмъ сериозно за врѣмето си *годишно* списание съ строго изпльнявана — особено въ първитѣ годишнини — програма: I. Календаръ, II. Статистически К., III. Естествениченъ К., IV. Здравословенъ К., V. Черковно-училищенъ К., VI. Домакински К. Тази програма е нарушена само въ послѣднитѣ двѣ годишнини, редактирани вече не отъ Данова, а отъ Я. Ковачевъ, който за новостъ е издалъ седмата годишнина подъ заглавие: „Български народенъ календаръ“, а осмата подъ наслова: „Лѣтоструй Български народенъ календаръ“. Както по съдържание, тѣй и по езикъ „Лѣтоструй“ е отговарялъ на назначението си до толкова, до колкото неговиятъ основателъ, Дановъ, е участвувалъ въ него.

развитие¹⁾), при по-близко вглеждане въ нея прѣдъ очитѣ на четеца изпъкватъ такива видни и цѣнни достоинства, споредъ които и най-малко нѣма да се поколѣбаемъ да поставимъ Данова на едно отъ първитѣ мѣста въ реда на най-добритѣ български писатели-прозаисти отъ епохата до освобождението ни.

Като не смѣтаме учебникарскитѣ работи на Данова — неговѣтъ „Букварь“, „Взаимноучителны таблицы“, „Вытописаніе“, „Числительницы“ („Пространна“, 1859 г., „Теоретическа“, 1870 г.), „Православенъ Катихизисъ“ и др. нѣкои отъ този родъ за особна писателска титла — за тѣхъ исторіята на българската учебна книжнина ще има да каже доста нѣщо — ние искаме да обърнемъ вниманието на четеца върху ония книжовни трудове отъ Данова, въ които съ рѣдка изразность се разкрива прѣдъ насъ неговата чудна индивидуалность. Това сж разправитѣ му помѣстени въ първитѣ три годишнини на „Лѣтоструй“, а именно:

1. „За отгледване дѣтца-та да бждѣтъ здравы, силны и длъговѣчны“ (По Д-ра Г. Н.).
2. „Нѣколко думы противъ нѣяство-то“ („Лѣтоструй“, 1 год., стр. 109—127).
3. „Попъ Пръванъ Живковъ, за угледъ священникъ“ („Лѣт.“ I, 127—137).
4. „Кой подвига училище-то прѣдъ очитѣ на народа?“ („Лѣт.“ I, 137—143).
5. „На что е позванъ женскій полъ“ („Лѣт.“ I, 143—158).
6. „Наши-ты народны училища, наука-та и чужди-ти языци“ („Лѣт.“ I, 159—196).
7. „Четалища и праздничны училища“ („Лѣт.“ I, 196—202).
8. „Добри съвѣти на всички калфы и чирацы, слугы и слугыни“ („Лѣт.“ I, 206—211).
9. „Съвѣти за какъ трѣбва да постѣпватъ жены-тъ въ свои-тъ непраздность...“ (По Д-ра Брауна).
10. „Защо не напредваме ние нѣравствено и вещественно?“ („Лѣт.“ II, 103—114). — Подиръ тази разправа като нейно допълнение, слѣдва:

Уставъ на настоятелство-то на народны-ты черковны дѣла въ

Уставъ на училищно-то настоятелство.

Уставъ на читалище-то.

¹⁾ Въ познатото „Ръководство по българска литература“ отъ А. Теодоровъ за Дановата книжовна дѣйность сж дадени само 3—4 реда: „Лѣтоструй или календаръ (1869, Виена) на Хр. Г. Дановъ прѣвъ осемъ години донасяше полезно четмо за широкото българско общество и посочи за синоветѣ на българскитѣ бащи славянскитѣ училища въ Австрія“ (стр. 196, изд. П). Въ друга една книга, „История на учебното дѣло въ България“ отъ Н. Яв. Ванковъ, името на Данова и неговѣтъ „Лѣтоструй“ се срѣщатъ на много мѣста; но всичко що се говори тукъ за Данова засѣга само косвено неговата книжовна дѣйность.

Гимназія и земледѣлческо училище въ Таборѣ (Чешско).

11. „На кой начинъ бихъ могли да се оправятъ колко-году за сега наши-тъ дѣвически училища“ („Лѣт.“ III, 151—159).
12. „Що правятъ хора-та и що правимъ ные?“ („Лѣт.“ III, 151—159).
13. „Що ни е най-нужно сега?“ („Лѣт.“ III, 159—160).
14. „Що трѣба да направимъ за народно-то ни подобряване“ („Лѣт.“ 161—173).
15. „Дописки на „Лѣтоструя“ до всички братія священници и народни пастыри. — До всички наши народни учители“ („Лѣт.“ III, 174—180).

Къмъ тѣзи Данови трудове трѣба да прибавимъ още *хроникитѣ* въ пѣрвитѣ четири годишници на „Лѣтоструя“, давани подъ наслова: „Наше-то огледалце за 1868 и пр. години“.

Даново перо виждаме и въ всичко що е вмѣстено въ „Лѣтоструй“ по домакинството (въ отдѣлитѣ: Домакински календаръ I год., Стопански календаръ, II и III год.)

Съ тѣзи работи Дановъ, за жалость, е спрѣлъ книжовната си работа, за да се прѣдаде всецѣло на книжарска и книгоиздателска; захвърлилъ е хубавото си писателско перо, за да го потърси едва слѣдъ 35 години и да напише своитѣ *Спомени* за учителствуването си въ с. Перушица прѣзъ 1850—1853 г. и за школуването си въ Клисурското килийно училище.*)

Отъ изброенитѣ тукъ статии само тѣзи отъ пѣрвата годишнина на Лѣтоструя носятъ подписа на Данова; останалитѣ сж безъ подпись; но че сж Данови, виждатъ се много добрѣ както отъ духа и съдържанието имъ, така и отъ езика имъ.

Както може да се съди отъ заглавието на тѣзи разправи, книжовната работа на Данова засѣга само нѣколко страни отъ частния и общественя животъ на нашия народъ до освобождението; но тѣзи страни сж най-важнитѣ, като таквизъ, на които се гради здраво както личниятъ животъ, така и общественитъ.

Както отдѣлнитъ човѣкъ, така и единъ народъ иматъ нужда прѣди всичко отъ здраве — пѣрвото благо въ живота; и Дановъ споредъ силитѣ и знанията си пише или прѣвежда нужнитѣ за това статии по *здравословие*, или — както се изразяваме ние сега — по хигиена и практическа медицина; — умствениятъ и нравственъ напрѣдѣкъ на нашия народъ е билъ спънатъ отъ страшно *невѣжество* — и Дановъ счита за свой дългъ да пусне и той

*) Това сж образцови, бихме казали — класически, бѣлѣжки, цѣлни както откъмъ съдържание, така и откъмъ езикъ. „Спомени за учителствуването“ и пр. излѣзоха за прѣвъ пѣтъ отъ печатъ като приложение къмъ „Биографиченъ очеркъ на Хр. Г. Дановъ“ отъ С. И. Барутчийски, а като второ издание, въ „Юбилеенъ Сборникъ“. Тукъ излѣзоха и бѣлѣжитѣ на Данова за неговото школуване въ килийното клисурско училище.

нѣколко лучи въ тъмното съзнание на своитѣ сънародници; плодъ на това му благородно усилие сж останалитѣ статии. „Прѣскайте колкото се може повече свѣтлина въ душата на хората — тамъ е едничкото спасение!“ — звучи въ всѣка разправа и всѣки редъ на Данова.

Дановото писателство не е плодъ на нѣкаква специална професия, придобита при всички сръдства за развитие и обогатяване на единъ умъ; въ него нѣма ни сѣнка отъ онова писателско пустославие, което тѣй често подтиква къмъ книжовна работа повечето отъ писателитѣ, а още по-малко може да се допуска тукъ мисль за нѣкакви материални облаги — живецътъ на сегашнитѣ публицисти-вѣстникари¹⁾. Книжовната дѣйност на Данова крие въ себе-си съвсѣмъ други побуди; това е дълбокото съзнание на гражданския дългъ — че всѣки споредъ силитѣ си трѣба да служи народу си; това е безукорното негово родолюбие, въ което историкътъ ще намѣри послѣдно обяснение и на оная негова практическа дѣйност, която състави най-важната му заслуга — книгоиздателството му. Книжовничество и книжарство у Данова, това сж двѣ различни прояви на единъ и сѣщи духъ, който е съзналъ много добръ, защо се е явилъ на свѣтъ. Скромна по качество и размѣръ, писателската работа на Данова, споредъ насъ, има голѣмо значение съ това, че въ нея ние виждаме непосредствено онази съкровищница отъ умствени и нравствени сили, плодъ на които е изумително-неуморимата му петдесетгодишна дѣйностъ въ полето на българската просвѣта. Нека въ писателскитѣ трудове на Данова се повзратъ особено ония наши скентици, които, като мѣрятъ миналото съ *сегашенъ* аршинъ, и въ неговото книгоиздателство — *hoppi soit qui mal y pense!* — виждатъ обикновени комерчески и спекулантски побуди . . .

Като четете Дановитѣ статии въ „Лѣтоструя“ — отъ най-сериознитѣ, които сж сѣщински студии, до най-незначителнитѣ бѣлѣжки въ хроникитѣ — вие виждате, какъ единъ ясенъ умъ схваща най-лошитѣ недѣзи на домашния и още повече на общественя животъ и като вѣщъ лѣкаръ, слѣдъ като посочва причинитѣ за тия злини — тѣ всички се коренятъ въ невѣжеството — прѣпорѣчва и спасителното лѣкарство — просвѣщението; това е идеята, която, като червена нишка, прозира ясно въ всичкитѣ му разправи, подгрѣни при това съ топлото авторово чувство на

¹⁾ На ония, които може да си мислятъ за Дановото издаване на „Лѣтоструя“ по *сегашному*, ще обадимъ, че отъ „Лѣтоструя“, както и отъ всички други съврѣмenni нему български списания („Книжници“, „Читалище“ и др.), по онова врѣме се харчели около 400 — 500 евъ. На каква печалба е могълъ да се надѣва тукъ Дановъ отъ своето издание, което е имало годишна цѣна 8 гроша? И при всичко това то е излизало цѣли осемъ години, до 1876 г., когато буритѣ въ България туриха край на излизането му.

родолюбие. Въ всѣта статия авторътъ разбива нѣкакъвъ прѣдразсѣдъкъ или бичува нѣкакъвъ порокъ.

Ето първата му статия—„За отгледаніе дѣтца...“. Като изрежда, споредъ нѣкой-си Д-ръ Г. Н., здравословнитѣ правила, които трѣба да се иматъ прѣдъ очи отъ родителитѣ при отглеждането на дѣтето прѣзъ първитѣ му недѣли и мѣсеци, авторътъ съ негодуване говори за кръщаването на дѣцата въ студената черква и студена вода, или за потопяването имъ въ ледената вода прѣзъ най-мразовитото врѣме по Богоявление, или пъкъ за оня неразуменъ обичай, споредъ който нѣкои майки носѣли малкитѣ си дѣца въ празникъ на черква, „и то не за друго, а само за похвалѣ—да ги видятъ хора-та, че иматъ дѣте!“—„Остави дѣте-то у дома си на мира“, казва авторътъ на подобни майки;—„нека спи да си доспи, та му не разваляй съна да го разбуждашь безъ врѣмя и да го носишь нагорѣ-надолѣ по ранни-ты студове въ черковѣ; то нѣма грѣхове; но ты, ако го простудишь, щещъ ся огрѣпишь... Ако ли нѣма кому да го оставишь, за да идешъ въ черковѣ, остани и ты съ него у дома; Господъ чюе и дома молитвъ-тъ чловѣку, само стига да е тя отъ чисто сръдце“. Съ пълно право по-нататѣкъ Дановъ подчъртава обикновената нехайность, съ която нашитѣ родители се отнасятъ спрѣмо нравственото възпитание на своитѣ рожби прѣзъ първитѣ 6—7 години на живота имъ, като мислятъ и казватъ за това: *„то токо да е живо, та что-то му се пропусти и не добые сега, то самѣ ще си го придобые по-посль, кога порасте, —него ще му дотѣкми училище-то, или ще го получи въ живота си“*, като забравятъ, че недѣзи и пороци възприети тогава, сѣ неизцѣрими отпослѣ, когато и „триста лѣкаре сѣ за парѣ скѣпи“, и когато никакви учители, нито най-добрата воля и грижливо гледане могатъ помогна нѣщо.

Дановъ не сподѣля обикновеното мнѣние, че колкото по-просто се живѣе нѣкъдѣ, толкова по-здрави сѣ тамъ хората, защото „въ правъа смисълъ здравъ чловѣкъ, и още повече бѣлобродъ старецъ, едва ли ще се мѣрнѣ нѣкой и прѣзъ девять села въ десѣто“. И коя е причината на това?—*Простота-та* и незнайніе-то на майки-ты и нехайство-то и прѣдразсѣдъци-ти на бабы-ты, които излагатъ съ невѣщото си гледане дѣцата на постоянни заболѣвания, за да отдаватъ послѣ причината за това на разни вѣщици и самодиви и да казватъ: „така му било писано и описано!“—„Оттукъ ся е родила и оная лѣжовна и проста мисль измѣжду жени-ты у насъ да казватъ, че всички дѣтца, кои-то ся раждатъ, не могатъ да останѣтъ живи; зато трѣба чловѣкъ да ги роди повече, та кое-годѣ да му остане отъ тѣхъ. Такывы чудеса прави простота-та и неученіе-то у насъ!“ И въ заключение, слѣдъ като ни рисува съ твърдѣ тъмни бои както тѣлесната тѣй и нравствената отхрана на дѣцата въ сѣмейството

и намира, че причината на всичко това е „майка-та, майка-та и все майка-та“ — според пословицата „каква-то майка-та, такъво и чидо-то“, авторът се провиква: „Просвѣщеніе, просвѣщеніе, — само едно-то просвѣщеніе ще може да ни избави отъ тѣя злины, кои-то ны сѣ възсѣдѣхлы отъ всѣхъ страни...“

Въ слѣдващата подиръ това разправа — „Нѣколко думы противъ пиянство-то“ Дановъ е напрегналъ всичкитѣ си сили, та ни е нарисувалъ неподражаема картина на този порокъ — пиянството. Има ли по-благородна тема отъ тази — да се пише противъ този страшенъ порокъ, който като живенична рана подяда живота на хиляди човѣшки сѣщества и съ това подбошава сидѣтъ на народа? Да се бори човѣкъ противъ това пагубно зло, то ще рече да върши единъ граждански и хуманенъ дългъ отъ първа важностъ. — Може-би много се е писало у насъ вече по пиянството, но никой не е говорилъ до сега съ такъва яснота, пълнота и сила по този порокъ като Данова. Съ каква поразителна пѣриостъ и подробности ни рисува той всички фази, прѣзъ които минава организмътъ на ония, които се поддаватъ на тази слабостъ, додѣ и духъ и плътъ се обвърнатъ на страшна развалина — телонна за себе си, вредна за другитѣ. Трѣбало би да припомнимъ дълги цитати, за да дадемъ понятие за силата и енергията на думитѣ, съ които авторътъ рисува ужаситѣ на пиянското състояние, както въ чисто физиологично отношение, така и въ нравствено, отъ което се вижда, че дѣйствително пиянството е „и най-лоша-та болестъ и най-голямъ грѣхъ“. — По сериозното си съдържаніе и увѣкателенъ езикъ тази статія заслужава да се прѣпечатъ отъ нѣкой благодѣтель и да се разпрѣсне даромъ въ хиляди екземпляри по всички градове, села и колиби на България. Колко умѣстно щѣше да е, ако се направѣше това по случая на Дановия юбилей!

На тѣн дѣтѣ разправи, както и за статията „Свѣтъи за какъ трѣба да постѣпять жєны-тъ въ своѣ-тъхъ непраздностъ...“, помѣстена въ втората годишнина на „Лѣтоструй“ и написана (споредъ Д-ръ Брауна и др.) въ сѣщия духъ, ще трѣба съ благодарностъ да сѣ си спомнили нашитѣ лѣкари прѣзъ юбилея на г. Данова, толкова повече, че той по онова врѣме поради нехайство на тогавашнитѣ лѣкари се е завзелъ да нише върху работи, за които би трѣбало да пишатъ тѣ: „Нашити учени лѣкаре (грѣхъ-та ми е за оныя, кои-то сѣ сврѣшили науча-тъ си въ царски училища) могли бихъ божемъ дваждѣ въ седмица-тъ да прѣдаватъ въ народны-ты ни училища по нѣщо отъ своѣ-тъхъ науки на ученицы-ты, а могли бихъ и да напишѣтъ по нѣщо полезно за народа, който освѣнъ дѣто не знае що да прави за да прѣдпазва здравіе-то и живота си, нѣ и съ своѣ-ты голѣми суеверія и дебелы прѣдрасѣдѣцы: да върва на урамы и самодивы, на врачкы и баячкы и на тѣхны-ты лѣжливы бу-

рени повече отъ колко-то на лѣкарски-ты съвѣты и лѣкове, достигналъ е до страшно одесятаване и губене повседневно. Авторътъ отъ деликатностъ, да не би да обиди ученитъ лѣкари, казва „быхъ могли“, безъ да добави: „а не връшатъ нищо...“

Ала за да видимъ, какъ гледа Дановъ на невѣжеството и какво може да стори за неговото изкореняване просвѣщението, ние трѣба да разгледаме, макаръ и бѣгомъ, другитѣ му статии.

„Нашій народъ, казва ни той, за сега има нужда отъ съществена наука и добъръ съвѣтъ за всичко и всѣду: и у дома и въ полето, при всяка работъ и занаятъ...“¹⁾ И ето на първо мѣсто Дановъ изисква това отъ селския свещеникъ. За да покаже какво може да направи тукъ свещеникътъ, пише хубавъ разказъ: „*Попъ Първанъ Живковъ, за угледъ священникъ*“. Попъ Първанъ е идеаленъ свещеникъ, който, разбралъ високото си назначение, да бѣде истински пастиръ народенъ, покрай първата си и прѣка длъжностъ, да проповѣдва съ „подобавашъ душевни кротостъ и чистосърдечностъ“ словото Божие на паството си, направилъ толкозъ много и за поминъчното му повдигане, че за нѣколко години селото Въртопъ, отъ запуснѣло и диво селище, благодарение на неговата неуморна дѣйностъ и залѣгане, заприличало е на хубавъ малкъ градецъ—сѣща райска градина. Съ неуморното си търпѣние и постоянство и съ личния си примѣръ той е заставилъ селянитѣ си да разчистятъ и поправятъ съвсѣмъ негоднитѣ пѣтища извоздащи отъ селото, било за близкия градъ, било за околнитѣ села. За тая цѣль той, безъ да се стѣснѣва отъ свещеническия си санъ, „всякой понедѣльникъ равно самъ съ мотикъ-тъ на рамо прѣдвоздаше ги по стотинъ по двѣстѣ душъ за да поправятъ тѣя пѣтища; той имъ бѣше всѣду и въ всичко нѣщо примѣръ и оглядало, зашто-то знаеше, че ни най-силна-та рѣчь не може да извърши толкова, колко-то примѣръ-тъ“. Па и колко други добри работи е извършилъ той за бѣднитѣ селяни, като ги научилъ какъ по-добрь да обработватъ земята, да отглеждатъ добитъка, да държатъ кѣшитѣ си въ по-добъръ редъ и чистота, а като вѣнецъ на всичко това прѣобразувае е коренно училищата — мъжко и женско, — за които е отдѣлялъ всѣки денъ по единъ часъ, за да ги нагледва. „На тѣя заведенія той бѣше много прѣдаденъ, защото бѣше *увѣренъ*, че отъ тамъ щатъ излѣзатъ достойни хора, кои-то да продължатъ всичко това, което е той наченалъ и съ голѣми усилия до тукъ докаралъ“. Покрай училището, назначено за младитѣ, попъ Първанъ отворилъ и едно *читалище*, училище за старитѣ. Учителъ и свещеникъ тукъ сѣ въ пълно съгласие, понеже знаятъ че и двамата вършатъ едно и сѣщо народополезно

¹⁾ „Лѣтоструй“ II год., стр. 103.

дѣло. „Тукъ въ празниченъ день и въ дѣлникъ вечеръ всякога е пълно отъ народъ и по нѣкога щете чуєте попъ Прѣвана да имъ проповѣдва нѣщо за вѣрж-тѣ или Законъ Божій, или пъкъ да ги съвѣтува и поучава за домашни-ты имъ и полски работы; а другъ пѣтъ пъкъ учитель-тъ щете наидете да имъ прочита нѣщо отъ вѣстници или да имъ приказва отъ нѣкоя правоучителна книга нѣщо, или пакъ изъ Физиологич-тѣ да имъ разказва за: какво нѣщо е чловѣкъ, какъ и отъ що е съставенъ и какъ трѣба да се храни и пр., или отъ Физикъ-тѣ да имъ приказва за да знахтѣ що е въздухъ, вѣтръ, дѣждъ, градъ, снѣгъ и пр.“ Резултатитѣ отъ всичко това? О, тѣ сѣ чудесни. За това свидѣтельствува самото село, което отъ пусто и съвсѣмъ бѣдно прѣди десетина години, сега е заприличало на единъ малтъкъ, хубавъ градецъ, „накиченъ околорьстъ съ плодородны нивы, лозя, ливады и градини“. Още по-красива е нравствената картина. „Тукъ хора-та не дрѣжатъ вече и не вѣрватъ на вълчеви, блѣсковы и др. т. празници, нъ всѣкога работятъ; нито пакъ правятъ както по нѣгдѣ нѣкои си, та откакъ празнувать св. Никола, да пѣхтѣ и на другый день пъкъ за патерицъ-тѣ му!“ Читалището е отворило очитѣ дори и на женитѣ, които „не дрѣжатъ вече на урамъ и урокъ, на самодивы и вѣщицы, на каракончолцы и врьколапы, на кѣсмете и на писано и орисано; тѣ не вѣрватъ вече на врачкы и магесницы и нехахтѣ отъ тѣхны-ты магии и околоси, но за што да было пытать попа, слушать учителя шото имъ рѣче; у тѣхъ сѣ не празнувать вече мыши, муши и чюмины празници, та дори и въ къщи да сѣ не помитать...“ Ето какво е можаль да стори единъ свещеникъ, който е разбралъ защо е станаль такъвъ, който е съзналь „че не е дошълъ помѣжду селяне-ти за да му послужать, но той тѣмъ да послужи“.

Дановъ знае, че този свещеникъ стои далечъ отъ дѣйствителността, затова разказа си заключва съ такова песимистично питане: „Да-ли ще сѣ намѣри кой-годѣ нѣгдѣ отъ неговы-ты съзванницы да му подражае поне въ проповѣди-ты, ако не въ повече нѣщо?“

„Кой подвига училище-то прѣдъ очи-тъ на народа?“ — И тукъ подъ видъ на разказъ Дановъ ни рисува образцово едно училище въ село „Горовѣй“, дѣто той случайно единъ пѣтъ се отбилъ за малко врѣме. Пѣтникътъ е останаль смаянъ отъ благовъзпитаностъта на малкитѣ горовѣйчета. Видѣлъ и разбралъ той, че тукъ има вѣщъ и свѣсенъ *просвѣтителъ*. И Дановъ ни рисува идеала на народенъ *учитель*, който, подпомаганъ отъ селския свещеникъ и надзиратель, е направиль училището да бѣде еднакво почитано съ черевата.

Ала картината тукъ не би била пълна, ако не сѣ покажеше

и ролата на учителката. Каква трѣба да бѣде учителката—отговоръ на това Дановъ дава въ разправата си: *„На что е позванъ женскій полъ?“* Въ нея изкусно е вмѣкнатъ разказъ, въ който авторътъ доста живо ни разправя, какъ еднѣжъ (прѣзъ 1867 г. на 31 августъ!) го е нанесло на пѣть въ село В. . . , дѣто се срещналъ съ образцовата и идеална учителка, госпожа Слава Добрева. Това е узналъ той отъ прѣкрасната рѣчь, що е държала тази учителка слѣдъ черковния отпускъ по случай на освещаването новооткритото дѣвическо училище. Рѣчта, измислена разбира се отъ автора, е помѣстена цѣла въ разказа. Учителката прѣкрасно развива темата, каква трѣба да бѣде жената въ нейното високо назначение и *„троестрѣжко особно позваніе“*, по думитѣ на автора, като *жена, майка и домакиня*. Тази рѣчь, написана прѣди 40 години, съдържа такива сериозни, високохуманни и вѣрни мисли по призиваніето на жената, че и сега може да се чете за най-голѣма полза и поука. — Ала една учителка, каквито високи качества и добродѣтели да притежава, пакъ сама тя не може да извърши нищо особено. Ето защо Дановъ е заградилъ нея съ не по-малко идеални помощници. Прѣди всичко той ни рисува тука благородния образъ на Славина баща, дѣдо Добре — идеалъ на *родолюбивъ имотенъ гражданинъ*, който слѣдъ дълго размишление, какво да направи съ излишѣка отъ паритѣ си—на Божий гробъ ли да иде, за да си спаси душата, на нѣкой мѣнастирь ли да поклони богатството си—най-сетнѣ се спира на евангелскитѣ думи: *„Иже научитъ и сотворитъ, сей велій наречется въ царствіи небеснѣмъ“*.

— „Това евангелско упѣтствіе доведе Дѣда Добря до такъвъ мисль, че отъ всички добрини и хаири, кои-то бы можяль да направи чловѣкъ за душевно-то си спасеніе та да получи царство небесно, е тая: *да се помага за умствено-то развитіе и образованіе на чловѣчество-то*; а на чловѣчество-то не може другоаче да се помогне, казваше той, ако се не захване отъ неговѣ-тъ основѣ, т. е. отъ изучваніе-то и образованіе-то на женскій полъ“. Ето на какъвъ човѣкъ се дължи и училището и примѣрната му учителка. — Покрай образцовия родолюбецъ и учителка Дановъ се е осмѣлилъ да извади на сцената и училищни надзирателки — настоятелки, които ежедневно наглеждатъ въ училището, „кое какъ ся работи и всичко нѣщо въ реда и на мѣсто-то си ли е“. Пятникътъ е съвсѣмъ слисанъ отъ това. „Мълчи“, прѣкъсва той селянина, който му разправя за тѣзи работи, — „че да чуѣтъ наши-ты госпожи по други мѣста, какво у васъ жены настояватъ на училище-то и жены наглеждатъ работѣ-тъ му, прѣзъ-главъ быхъ сѣ смѣли; тѣ не щятъ да възпріемѣтъ таково нѣщо, зацо-то го иматъ за най-срамотно нѣщо!“

тоя изворъ на всѣко добро; защо „бащи-тѣ и до днесъ още не могатъ да различятъ наукѣ-тъ отъ иглѣ-тъ и мотыкъ-тъ“, а майки-тѣ — „наукѣ-тъ отъ хуркѣ-тъ и вретено-то, и вмѣсто да се грижатъ и стараятъ какъ да просвѣтятъ дъщеритѣ си въ главы-ты, а тѣ, наопаки, чюдятъ ся съ каквы цвѣта, жльтицы или други таквы разсыпи да имъ украшавать главы ты отъвѣтъ?“ По-нататѣкъ Дановъ ядовито говори, че сѣ по сѣщата причина майкитѣ водѣли дъщеритѣ си по хорѣ, по сватби и балове, „за да ги продаватъ за жененіе“, и то тъкмо тогава, когато тѣ би трѣбало да залегнатъ за да усвоятъ нѣщо свѣсно за прѣзъ живота; на това се дължало и онова глупаво надваряне на майкитѣ „да правятъ и да даватъ по 50 ризи, по 20 фустана и всичко друго съразмѣрно на тѣя числа, та, кога женятъ дъщерѣ си, испращатъ по едни кола лрѣмянѣ (прикыж) слѣдъ нежъ (да стигне и за внуки-ты ѝ!), ала защо? само да дадѣтъ на зетѣ едни хубавѣ бездушнѣ куклѣ... Колко таквы майки пратихѣ мѣжѣ-тѣ си „на липовы ябълки!“ Такива и още какви „нечюты и невидѣны злины има да извършватъ у насъ мода-та съ посестримѣ-тъ си ракыж, ако не побръзамы да ги изгонимъ испомѣжду си съ наукѣ и знаніе!“

Въ разправата си „*Наши-ты народны училища, наука-та и чюжди-ти языци*“ — най-голѣма по обемъ и най-сериозна по съдържаніе — Дановъ се е издигналъ до висота на единъ широкогледъ педагогъ. Това е най-цѣнната може-би работа по учебно-изпитателни въпроси, изникнала на домашна, българска почва до освобождението ни (а може-би и до день днешенъ), излѣзла изъ перото на единъ доморасълъ педагогъ. — Слѣдъ като хвърля вѣщъ и занимателенъ историко-критиченъ погледъ на всички фази, прѣзъ които е минало новобългарското училище отъ началото на XIX в. до свое врѣме, авторътъ прави строга и напълно справедлива критика на оня типъ наши училища (наречени *главни*), съ които, речи го, ни завари освобождението. Дановъ е съвсѣмъ недоволенъ отъ тѣхъ, защото всичко тукъ е било нагласено не за да подготви ученицитѣ съ сериозни, било теоретични, било практични знания за *живота*, а за да имъ даде само едно формално, съвсѣмъ поврхъно знааніе, далечно отъ всѣкаква свръзка съ живота. Затова и щомъ свършили училището, ученицитѣ, макаръ и да сѣ минали ужъ толкова науки и езици, всичко е изфигурясвало изъ главитѣ имъ. Дановъ намира, че както сѣ били прѣдавани разнитѣ прѣдмети (по програма тѣ сѣ били доста), освѣнъ че нѣмало полза отъ такова прѣдаване, но още е имало явна врѣда. „Погрѣшки-ти, кои-то се правятъ тукъ, сѣ толкова дебели, че ти не само се видятъ, но дори ся и пипатъ“. Учело се законъ божий — съ цѣлъ да се закрѣпи вѣрата и нравствеността у възпитаницитѣ; ала намѣсто това „что гядамы у наши-ты млади

нарѣчи учены (освѣтъ твърдѣ малцини)? — У тѣхъ нѣма Бога, нѣма вѣръ, нѣма черква; тѣ не знахтъ что е чловѣколюбие, что братолюбие, что съгласіе и что почитъ къмъ стари хора... рѣкълъ бы чловѣкъ, че тѣ не сѣ влазили въ училище, не сѣ учили Катихизисъ, или сѣ го учили *наопаки*, та вмѣсто да се прѣродятъ и да станхтъ отъ свои-ты просты родители нѣколко по-добры, а тѣ сѣ измѣнхли и станхли по-лоши. Учили се разни науки, за да се „обработи и образува“ умътъ; но това учение е ставало тѣй безредно и несвързано, че не е оставяло никакви слѣди въ умовеѣ на младитѣ, които затова пѣкъ сѣ излизали съ глупави претенции на *фалшиви* учени, повечето отъ които трѣгвали да търсятъ „хлѣбъ безъ мотыкъ“ или да ходятъ „петъ за четири по свѣта“ като извѣяни, безъ да мислятъ за бъдеще, да задържатъ и тѣ нѣколко „бѣлы пары за черны дни“. Прѣподавало се геометрия, механика, физика, химия, ботаника, но безъ всѣкаквъ огледъ къмъ практиката, та когато да се захванатъ ученицитѣ за практическа работа, захващали изново „да сѣ учятъ отъ неучены-ты въ училище, та пакъ отъ *дълговрѣмны опиты* да могатъ да научатъ нѣчто, съ кое-то да сѣ поминхтъ прѣвъ живота си“. Затова всички занаятчи — коначи, зидари, сапунджии, бояджии — работѣли само *наумѣрки*, а земледѣлцитѣ — орачъ, лозаръ или градинарь — обработвали земя-та както сѣ видѣли отъ „дѣда и баба“. Въ училището се прѣдавало география, но не се е учело „кои рѣководѣля или земны произведенія“ какви сѣ и отдѣ произлизатъ. За съдружване на разнитѣ еснафи и изобщо за значението на задружни трудъ — сѣщо нищо не се говорѣло. Затова какъ сѣ стояли нашитѣ еснаф-ли? — „Отъ просено брашно отсѣяны и съ студенъ водъ замѣсены, та единъ съ другъ се не събиратъ и не приближаватъ. За примѣръ: занаятлія-тъ сѣднхлъ самъ да крои, самъ да шіе, самъ да уталожі (ютюлдише), самъ... самъ... па и самъ да продава; прѣмѣта 1000 иглы за паръ, па възъ това е принуденъ да вари фасуля по девять пѣти, за да испечали отъ гърло, *затто-то* алжъ-верихъ-тъ му былъ кесатъ“; и пр. и пр.

Училището вини Дановъ и за туй, че не е вдѣхвало въ *инициативитѣ* нужната прѣдприемчивость и дѣятельность, *тол-като* необходими въ борбата за животъ. Кѣдѣ е било туй, да видишъ *и* българина, като не му върви единъ занаятъ, да се залови за *друга* работа? Но какъ ще стори това, когато той го има „за сра-мѣно и безчестно нѣчто да остави своя занаятъ!“ Ето единъ *инициативъ*, който е отишълъ кой знае отъ кога на печала въ Па-*рижъ* („дѣто и сухо-то да хване чловѣкъ, ще стане зелено“); *инициативъ* се въ нѣкой смръдливъ ханъ и не помышлява вече нѣ-*що за образование*; въ рекълъ еднѣжъ: „сестрице-ле, иглице-ле“, *инициативъ* — три несмысленно по хылядо бода за паръ, а кога дойде

вечеръ, той не искалъ ни за хлѣбъ! Дѣто ще ся рече, игла-та го вече оставила, а той ся не усѣща да ѝ остави, та да хване другъ работѣ“. Защо така? Защото — какво ще кажатъ, когато чуятъ у дома, че билъ оставилъ занаята си!

Като критикува по този начинъ съврѣменнитѣ си училища, Дановъ задава такива сериозни въпроси: За що ни е училището? Каква е цѣльта му? Каква потребба изпълнява то? Какво искаме да постигнемъ съ него? И той отговаря обстойно на тѣзи питанія, слѣдъ което прѣдлага своята *рационална* учебно-възпитателна система, въ основата на която поставя слѣдната цѣль: *„Училище-то е мѣсто, гдѣ-то ся приготвява народъ-тъ ни на истинскъ гражданственностъ и учи какъ по-изгодно да ся въспроизводатъ естественни-ти дарове на земь-тъ ни“*. За тази цѣль то трѣба коренно да се прѣобразува, като се нагласи всичко въ него споредъ съврѣменнитѣ нужди на народа; и това трѣба неотложно да се направи, защото врѣмето не чака насъ; който не напрѣдва съ врѣмето, той назадъ. „Нека доклѣ е врѣме да си поправимъ училища-та и да удомимъ и у насъ наукъ-тъ и знаніе-то“; защото само тогава „ще можемъ да ся оправимъ на по-добрь работѣ; тога и земедѣліе, и скотовѣдство, и занаяти и търговія“ ще трѣгнатъ на по-добро. Слѣдъ като изброява прѣдметитѣ, които споредъ него би трѣбало да се изучаватъ въ тѣй прѣобразуванитѣ училища, Дановъ посочва, добрь образложени, тѣзи двѣ главни начала, съобразно съ които би трѣбало да се гласятъ училищата, именно: 1) да отговарятъ на народния духъ, на народнитѣ потреби, условия и срѣдства (тукъ се посочва дори нуждата отъ специализиране на училищата споредъ естественитѣ условия на окръга и града!), и 2) „да промичатъ и расширяватъ просвѣщеніе-то по цѣльнъ народъ“ — изтъква се, значи, нуждата отъ популяризиране и демократизиране на учението.¹⁾ Едновременно съ това той посочва и главнитѣ дидактични правила, по които е трѣбало да се води обучението, а именно, че то трѣба да бѣде *съобразно* съ силитѣ на ученицитѣ, *методически-постепенно* („а не да ся кара както до сега—едно за кракъ, друго за главъ“), *хуманно* (защото „сега сила не помага вече... оправя се съ рѣчь, а не съ тоягъ; иска се свѣтлина, а не бой...“).

Програмата, която Дановъ прѣпорѣчва за новия типъ училища, ни прави впечатлѣние съ своя *реалистиченъ* духъ. Вѣренъ на основното начало, на което иска да постави училището, — да учи то за живота,—той тукъ не дава ни-

¹⁾ Когато Дановъ говори за просвѣщение, той разбира „всестранно просвѣщеніе, кое-то да проникне всѣду, въ всякой полъ и възраст и въ всички съсловія, дори и въ колибъ-тъ на многоутруденъя тегловникъ и простъ селянитъ, а не да бѣде само за охалния гражданинъ“.

какво мѣсто на ония прѣдмети, които нѣма да послужатъ въ живота. Така той е изключилъ изъ програмата си чуждитѣ езици и пѣнието. Особено възстава Дановъ противъ чуждитѣ езици. И това той прави бидейки дълбоко убѣденъ въ тѣхната безполезность. „Науки-ты развиватъ мозъка и правятъ чловѣка уменъ и пѣленъ съ знаніа, а не языци-ти“. Не се ли доказва това на всѣка стѣпка? — „Далечъ да не ходимъ“, казва ни той: — „въ Цариградъ има хамалы, кои-то знайтъ до говорятъ и френскій и ингелишкій языкъ, ала пакъ не могатъ да се куртулишатъ съ языци-ты отъ свое-то семерче. А пакъ френець-тъ или ингелизинъ-тъ не губилъ врѣме да учи чужды языци освѣнъ майчинныя си, а ся образовалъ и просвѣтилъ добрѣ съ науки и знаніе, чрѣзъ което умѣялъ какъ да дойде до фабрикѣ или вапоръ; и кога натовари и проводи съ платно, прѣждъ или съ друго нѣщо вапора си въ Цариградъ, тога той пакъ не хваща самъ да растовари денкове-ты отъ вапора, но ги товари на гърба на оныя многоязычны хамалы. . “ И пакъ повтаря: „Знаніе-то не ся състои въ силѣ и въ языци сега, но само въ науки-ты и три пѣти пакъ въ науки-ты“. Впрочемъ, Дановъ е противъ езицитѣ не толкова защото тѣ наистина сѣ били безполезни, а защото тѣ сѣ се тѣй лошо прѣдавали, че нѣмало никаква полза отъ тѣхъ и изучаването имъ не е било нищо друго, освѣнъ губене на златно врѣме. Ако и день днешенъ не можемъ се похвали съ успѣхъ по чуждитѣ езици, то всѣки може да разбере, колко е билъ правъ Дановъ, като е възставалъ прѣди 35—40 г. противъ тѣхъ. — Тукъ може да попита нѣкой, защо сѣ се въвеждали чуждитѣ езици по онова врѣме? — Защото модата го е изисквала и защото — да отговоримъ съ Дановитѣ думи — „не се оцѣнила наука-та за нѣчто, но на мѣсто нежъ въведохъ чужды-ты языци — френскій, ингелишкій, нѣмскій, турскій, грѣцкій и пр., а нѣкои родителіе ако да знаяхъ че сѣществувалъ на свѣта и кынезскій (китайскі) языкъ, и него быхъ поискали и въвели да се прѣдава на дѣтца-та имъ“. Зеръ, отъ науката, както се прѣдавала у насъ, никой не е видѣлъ нѣкаква полза, а отъ чуждитѣ язици можель човѣкъ да рече баремъ едно „бонъ журъ“ или „гутенъ моргенъ“ прѣдъ нѣкого си френеца или нѣмеца“. На друго мѣсто, въ сѣщата разправа, Дановъ още по-ядовито говори за безполезностьта на чуждитѣ езици. „Что ся научихъ досега котленци отъ грѣцкій языкъ, за кой-то още вѣрватъ, че безъ него чловѣкъ не можаль да прокопса (?), та и днесъ дръжатъ въ града си за него особно училище . . .“ Или що помогнаха чуждитѣ езици на „русчущы-ты млади, кога не знаяхъ да ся ползуютъ съ тѣхъ отъ мѣсто-то си, но надойдохъ въ града имъ Грѣци, Еврее и Нѣмци, та отворихъ маазы, комисіонарницы и хотеле, а тиі лема сѣ учили языка само да ги гледать отда-

лечъ или да се разговарятъ по хотеле-ты съ какычкы-ты“
 Но Дановъ, както се каза по-горѣ, възстава не противъ чуждитѣ езици, а противъ тѣхното *несмислено* изучаване: „самы-ты языцы трѣба да ги учимъ съ намѣреніе да ся ползуваме отъ тѣхъ. Ако-ли е да учимъ чужды-ты языцы само за прочитаніе романы, то мысля, че е съвсѣмъ излишно това намъ за сега, когато още не можемъ да прочетемъ и да разберемъ, что казва нашій вѣстникъ, кой-то е писанъ на майчиний ни языкъ; освѣтъ това не трѣбова да забравямы, че „врѣмя-то е пары“, та да го не губимъ въ излишны работы, и възъ това още и пары да даваме за тоя гдѣто вѣе“. — Едва-ли ще събереме много, ако кажемъ, че този укоръ изказанъ за прѣдаването на чуждитѣ езици прѣди 35 години, се пада и на днешното прѣподаване на тѣзи езици . . .

Като е критикувалъ по такъвъ остъръ начинъ училищнитѣ програми отъ 70-тѣ години, прѣпълнени съ езици и други ненужни за нищо прѣдмети, вмѣсто които е прѣдлагалъ своята *реалистична* програма, състояща се отъ българска граматика, катихизисъ, *землеописание*, физика, *анатомія съ физиологія*, химія, чертаніе съ рисуване, домакинство, геологія и естествена исторія, исторія (българска, гражданска и *литературна*!), логика и математика (числителница, геометрия и алгебра), — съ това Дановъ е мѣрилъ да прѣмахне едно зло, тъй разпространено въ училищата съ безсмисленото прѣподаване на толкова ненужни прѣдмети.¹⁾

Къмъ края на студията си, слѣдъ като завършва мислитѣ си върху това, какво и какъ трѣбало да се учи въ новитѣ училища, Дановъ не забравя да спомене и нѣщо за избора на учителитѣ, както и на училищнитѣ надзиратели; — и отъ единѣ и отъ другитѣ той изисква дълбока съзнателность, любовъ и прѣданность къмъ работата.

Само тъй наредени училищата ще могатъ да дадатъ истинско възпитаніе — изворъ на народното благосъстояние. Не се ли направи всичко това, „училище-то не е училище, а *чесалище*, за да си держѣ дѣтца-та дрешкы-ты по голы-ты дѣски напразно“.

Но едни само училища, дѣто има да се учатъ и възпитаватъ дѣцата, далечъ не могатъ да дадатъ на единъ народъ

¹⁾ „Въ Шуменъ освѣтъ българския и старобългарския прѣзъ 1857/58 год. се прѣподавали гръцки, латински, турски, френски и иѣмски езици. . . Шуменското училище на Доброплодный е изучавало елински, френски, иѣмски и латински. Въ Габрово (слѣдъ заминаването на Бурмова) въ *горния* класъ се въвели пакъ езицитѣ: гръцки, италянски, френски и турски . . .“ Вж. „История на учебното дѣло въ България“, стр. 134—135, отъ Н. Ив. Ванковъ.

Въ сѣщата книга (стр. 136) четемъ: „Въ I класъ (на класнитѣ училища) се учило риторика, въ II—педагогія, въ III—догматическо богословие, въ IV — логика, психология и пр.“

какво мѣсто на ония прѣдмети, които нѣма да послужатъ въ живота. Така той е изключилъ изъ програмата си чуждитѣ езици и пѣнието. Особено възстава Дановъ противъ чуждитѣ езици. И това той прави бидейки дълбоко убѣденъ въ тѣхната безполезность. „Науки-ты развиватъ мозъка и правятъ чловѣка уменъ и пѣленъ съ знанія, а не языци-ти“. Не се ли доказва това на всѣка стѣпка?— „Далечъ да не ходимъ“, казва ни той: — „въ Цариградъ има хамалы, кои-то знахтъ до говорятъ и френскый и ингелишкый языкъ, ала пакъ не могатъ да се куртулишатъ съ языцы-ты отъ свое-то семерче. А пакъ френець-тъ или ингелизинъ-тъ не губилъ врѣме да учи чужды языцы освѣтъ майчинныя си, а ся образовалъ и просвѣтилъ добръ съ науки и знаянїе, чрѣзъ което умѣялъ какъ да дойде до фабрикъ или вапоръ; и кога натовари и проводи съ платно, преждъ или съ друго нѣщо напора си въ Цариградъ, тога той пакъ не хваща самъ да растоваря денкове-ты отъ вапора, но ги товари на гърба на оныя многоязычны хамалы. . “ И пакъ повтаря: „Знаянїе-то не ся състои въ силъ и въ языцы сега, но само въ науки-ты и три пѣти пакъ въ науки-ты“. Впрочемъ, Дановъ е противъ езицитѣ не толкова защото тѣ наистина сж били безполезни, а защото тѣ сж се тѣй лошо прѣдавали, че нѣмало никаква полза отъ тѣхъ и изучването имъ не е било нищо друго, освѣтъ губене на златно врѣме. Ако и день днешенъ не можемъ се похвали съ успѣхъ по чуждитѣ езици, то всѣки може да разбере, колко е билъ правъ Дановъ, като е възставалъ прѣди 35—40 г. противъ тѣхъ. — Тукъ може да попита нѣкой, защо сж се въвеждали чуждитѣ езици по онова врѣме?—Защото модата го е изисквала и защото — да отговоримъ съ Дановитѣ думи — „не се оцѣнила наука-та за нѣчто, но на мѣсто нежъ въведохъ чужды-ты языцы — френскый, ингелишкый, нѣмскый, турскый, грѣцкый и пр., а нѣкои родителїе ако да знаяхъ че сжществувалъ на свѣта и кынезскый (китайски) языкъ, и него быхъ поискали и въвели да се прѣдава на дѣтца-та имъ“. Зеръ, отъ науката, както се прѣдавала у насъ, никой не е видѣлъ нѣкаква полза, а отъ чуждитѣ язици можель човѣкъ да рече баремъ едно „бонъ журъ“ или „гутенъ моргенъ“ прѣдъ нѣкого си френеца или нѣмеца“. На друго мѣсто, въ сжщата разправа, Дановъ още по-ядовито говори за безполезностьта на чуждитѣ езици. „Что ся научихъ досега котленци отъ грѣцкый языкъ, за кой-то още вѣрвать, че безъ него чловѣкъ не можаль да прокопса (!?), та и днесъ дрѣжять въ града си за него особно училище. . .“ Или що помогнаха чуждитѣ езици на „русчущы-ты млады, кога не знаяхъ да ся ползвать съ тѣхъ отъ мѣсто-то си, но надойдохъ въ града имъ Грѣци, Еврее и Нѣмци, та отворихъ маазы, комисіонарници и хотеле, а ти лема сж учили языка само да ги гледать отда-

имъ покажете що е добро и що е зло. Това нека ви бѣде и Богу и Роду мила милостыня. Нашій-тъ селянинъ е птлень съ суетвѣрія и прѣдразсѣдѣци, — помѣчете ся да му ги избѣете изъ главѣ-тъ: докажете му, че нѣма вълчи и мечи праздницы, че не ся пази отъ горѣщницы и градушницы, та да си не губи врѣмя-то напраздно; расправѣте му, че нѣма урамы и самодивы и че не помагать врачкы и баячкы, но всичкы болѣсти дохождать отъ настинкѣ или стаятъ отъ прѣяданіе и прѣпиваніе; истълкувайте му да знае що е христіанска вѣра, та да може да живѣе по христіанскы, а не тѣй въ заблужденіе да служи на двѣ вѣры...“

Отъ читалищата Дановъ иска да се поведе и борба противъ ония двѣ омразни злини—пиянството по мъжетѣ и модата по женитѣ,—които водять народа ни къмъ пропасть и разорение; отъ общеобразователнитѣ читалища очаква той по-нататкъ да се развиять и специални дружества за земедѣлие, винарство, скотовѣдство, и др.

Въ разправата си: „*Защо не напредваме ные нѣравствено и вещественно?*“¹⁾ авторътъ дава на това питане таквъ безутѣшенъ отговоръ: не сме напредвали, защото ония, които трѣбало да бѣдатъ соль на обществото, не сж вършели това, що имъ диктувалъ дългътъ:—забравили сж своитѣ длѣжности *старѣшинитѣ* домашни, черковни и общински, които, обладали отъ грубъ егоизмъ, не искали да знаятъ за нищо друго освѣнъ за себе си; забравили сж своитѣ длѣжности *свещеницитѣ*, защото не подозирали високото си звание и освѣнъ трѣбника нищо друго не знаили; не вършели своя дългъ—въпрѣки примѣра на едноирѣмешнитѣ си братя — и нашитѣ *калугери*, които сж излизали въ миръ не за да поучать въ нѣщо хората, а все за *дай*; нехаело за своитѣ длѣжности и по-високото духовенство... Не сме напредвали, защото не сме имали необходимитѣ *добри* наредени училища. Дановъ съ тѣга на сърцето си тукъ пита: какви сж били *градскитѣ* училища, въ които не е имало установено ни програма, ни учители; какви сж били *селскитѣ* училища, за учители на които се избирали такива, които умѣли повече да лѣжатъ, да пиятъ и пѣять; дѣ едно поне *духовно* училище, което би приготвило достойни пастири и учители народни; дѣ ни сж *гимназиитѣ*, пѣкое *учителско* училище, или *тѣрговско*, или *земедѣлско*? Какви сж били най-сетнѣ нашитѣ *дѣвически* училища, които би дали добра отхрана на женитѣ, отъ които зависи добрата отхрана и на цѣлия народъ? И тѣзи именно „най-нуждны учебны заведения за сега тѣй злѣ се намиратъ у насъ, щото да выкнешъ да ги оплачешъ“. — А! това е било печално; защото какво добро е могло да се очаква въ една страна, дѣто е била занемарена

¹⁾ „Лѣтоструй“. II год.

домашната отхрана? — Като изрежда всички фактори, отъ които е зависѣлъ умствениятъ и нравствениятъ напредѣкъ на народа. Дановъ не забравя да отбѣлѣжи мрътвилото и въ книжнината и периодичния печатъ. „Нашата книжнина, казва той, се е сирѣкъ днесъ въ издаваніе само кратки учебници за малки дѣтна, а за голѣмы-ты — за народа наши-ти книжаре печататъ и издаватъ мытарства, камѣни паднали отъ небе-то и други такивы книги, съ кои-то да го вкарватъ още въ по-голѣмо заблужденіе, а за по-добро пѣчто и на умъ нѣматъ“. Вѣстникаротвото, колкото високо мѣстие има за него Дановъ, толкова низко то стоило у насъ. „Вѣстници-ты сѣ оглядало на дневны-ты свѣтскы работы, было политическы, было търговскы. Тѣ управляватъ явно-то мѣстие на една страна, на единъ народъ и уобще на цѣла свѣтъ. Ти сѣ водителіе, учителіе и управителіе на търговий-тъ, занаятъ-ты, земледѣліе-то и уобще на всякой поминѣкъ . . . тѣ сѣ мѣрило за просвѣщеніе-то на една дръжавъ“. Затова въ просвѣтенитѣ страни се издаватъ съ хиляди вѣстници, а нѣкои по три пѣти на день, а у насъ? — „Ние имаме днесъ само 2—3 вѣстника, кои-то по нѣкога и въ три недѣли не могатъ да ся издадѣтъ единъ пѣтъ“. Па и тѣ поне да сѣ се получавали и чели! И коя е била причината на всичко това? Несмисленото скѣперничество на нашия българинъ. „Свиди ни ся да дадемъ малко-то за вѣстникъ или за книгъ, кои-то развуватъ мозѣкъ, кои-то отнасятъ очи и пѣлватъ човѣка съ знаніе, а споредъ това правятъ го вриденъ за всякъ работѣ, а не свиди ни ся кога ты давамы за онѣкъ пушинѣ, кои-то ни испива още и тоя колко-то малко го имамы“. Да, но и то си имало своята причина, която споредъ Данова, трѣбало да се търси въ нашѣ-тъ простотѣ, въ нашето „нехайство за напредѣваніе къмъ доброто ни“. Между това, говори по-нататѣкъ той, „сегашно-то врѣмя е *врѣмя на напредѣкъ*, та който не крачи на напредѣ, той назадва . . .“

И Дановъ изтрѣтва прѣдъ грозотата на оная перспектива на икономическо заробване отъ страна на европейцитѣ, къмъ което неминуемо е водѣло нашето нехайство. „Защото покрай новы-ты желѣзни пѣтища и други такивы, които се кроятъ да бѣдѣтъ за напредѣ у насъ, скоро щѣтъ напалатѣтъ помежду ны учены-ты европейцы, кои-то, ако ны заварятъ пакъ въ това състояніе, тогасъ никой не ще ни бѣде кривъ, като ни влеперятъ въ рѣкъ кому мотыкъ, кому лопатѣ, за да имъ работимъ, кому пѣкъ фенеръ за да имъ свѣтимъ нощя, кога минуватъ тѣ изгнѣхты въ желѣзны-ты кола; а що е още по-чудно, че и крѣстны-ты ни и скѣпы за насъ имена ти ще замѣнятъ съ нумера, та отъ Петко, Иванъ, Стоянъ, щѣтъ ны именувать съ № 1, 2, 3 и пр.“ И всичко това ще ни бѣде „за заплатѣ на сегашното ни нехайство за да напреднемъ въ доброто!“

Въ послѣднитѣ си статии: „Що правятъ хора-та, а що правимъ ние“, „Що ни е най-нуждно за сега?“, „Що трѣбва да правимъ за народно-то ни подобряване?“, както и въ „посланията“ си,*) Дановъ подзема пакъ същитѣ въпроси за дълга на всички да работятъ за духовното, а отъ тамъ и за материалното повдигане на народа. Ала съ какво разнообразие въ езика и съ какъвъ подемъ на родолюбиво чувство развива той познатитѣ вече намъ теми, за да подчертае или изтъкне още по-добрѣ изказанитѣ си по-рано мисли по народното свѣтаване! Съ каква възторженостъ, съ каква непоколебима вѣра въ силата на знанието, Дановъ — този неумолимъ врагъ на невѣжеството и неуморимъ пионеръ на просвѣтата, — като разкрива общественитѣ недѣзи, напомнюва всѣкому дълга да се работи съ сдружени сили за разбиване на оная скала, която е заприщила пътя къмъ напредъка за нашия народъ!

Съ какъвъ тържественъ финалъ завършва той първата отъ горнитѣ три статии!—

„Ала както се пита за болѣсть какъ се лѣчи, така питамъ и азъ, коя е същата причина на тѣхъ нашия неволжъ?

„Гдѣ-то ще бы другъ пътъ, то сега му е врѣмя-то да бѣда „искренъ и отваженъ, та да извикамъ колкото ми гласъ дръжи, „за да ся чюе на вси странъ изъ наше-то мило отечество, и по „села-та и по градове-ты:

„На всичко-то наше зло, на всичкѣ-тѣ нашия неволжъ причина-та сѣ само и само гжсты-ты тѣмны мѣглы на незнаяние-то, „въ кои-то като слѣпи блудимъ и спрѣпинамы ся! Отъ незнаяние нѣмамы по-добры училища; отъ незнаяние нѣмамы учены „хора и всякакви книги и вѣстници, кои-то да ны освѣщавать „и оправятъ къмъ добро-то; отъ незнаяние наши-ти занаяти тѣй „запрѣхъ, тръговия-та не врѣви и алжжъ-веришъ нѣма; отъ незнаяние не можемъ да си оправимъ досегашнѣ-тѣ работѣ или „да се заловимъ за другъ; отъ незнаяние нашия-та земя не ражда „толкова, колко-то бы могла, и май пропада напраздно и това, „кое-то добывамы на силъ отъ нежъ; отъ незнаяние нашій-тъ до- „бытъкъ е тѣй мръшавъ и не за въ работѣ; отъ незнаяние смы „тѣй сиромаси, голи и раскрыени; отъ незнаяние кѣщи-ти ни „сѣ такывы, въ кои-то нѣма нищо-защо; отъ незнаяние много ся „мѣчимъ, а малко ся хранимъ; отъ незнаяние смы тѣй повече „харчовити, отколко-то пестовны; отъ незнаяние смы ся прѣдали „тѣй мѣжје-тъ на спиритологѣ-тѣ, а жены-ты на модѣ-тѣ; отъ „незнаяние тѣй всякакви болѣсти ны газять и безъ врѣмя въ „гробъ врѣлятъ; отъ незнаяние смы тѣй малодушни и слабо- „срѣдци; отъ незнаяние смы до толкозъ развалени, та кипять

*) Всичко туй въ „Лѣтоструй“ год. III.

„по между ны всички-ты най-лоши страсти: гордость, самолюбие, зависть, ненависть, лъжи, клеветы, грабительство и др. т., кои-то ни не дават да ся помъкнемъ на напредъ ни общо, ни частно!

„И така, свѣтлина, свѣтлина, свѣтлина ни е потрѣбна, за да ся разпрѣснѣтъ тыя гѣсти тѣмнини на наше-то незнаянѣ, та вечъ и ные да станемъ еднажъ хора между хора-та! Само божія свѣтлина ще ны просвѣти и вразуми, за да възумѣемъ, какъ по-добрѣ да ся нарядимъ, както общинскы тѣй и частно; божія свѣтлина ще поправи наши-ты испаднѣли занаяты и ще потыкне нашѣ-тъ запрѣлѣ трѣговиѣ; божія свѣтлина ще ны събере на трѣговскы съдружества, за да ся пустимъ и ные като пчелы по свѣтове-ты да събирамы и да приносямы у дома безбройно богатство; божія свѣтлина ще заврѣти и у насъ на всяко мѣсто много различни фабрики; божія свѣтлина ще ны обработи и оплодотвори наши-ты нивы, лозя, ливады и пр.; божія свѣтлина ще угои, умножи и облагороди нашѣа добытъкъ; божія свѣтлина ще отвори и намъ най-послѣ очи-тѣ, както на всякой другъ народъ, та и ные да почитамы и обычямы всичко что е нѣше...“

Почти всички писатели-привѣрженци на мирното развитие до освобождението сѣ писали върху нуждата отъ просвѣта за нашия народъ; но, до колкото знаемъ, никой не е говорилъ тѣй убѣдително, тѣй поройно-краснорѣчиво, както говори Дановъ по тази обща тема.

Като издирва Дановъ причинитѣ, защо не е напредвалъ българскиятъ народъ, и ги намира сѣ въ невѣжеството, намъ неволно се изпрѣчва питането: ами турската — жестоката турска управия, която подобно на убийствена зимна атмосфера е вковавала всѣки стремежъ къмъ народно повдигане — нема е могла да бѣде игнорирана отъ нашия публицистъ? Забравилъ ли е Дановъ тази прѣчка или пъкъ не е придавалъ голѣмо значение ней? или пъкъ е съзнавалъ много добрѣ нейното гибелно значение, но не е могълъ да говори за това въ едно издание (думата ни е за „Лѣтоструй“) по простата причина, че то е било прѣдназначено за въ границитѣ на турската империя? Макаръ самъ Дановъ да ни казва, че за турска политика и изобщо за политика не се е писало нищо въ „Лѣтоструй“ *страха ради турска*, ние пакъ мислимъ, че главната прѣчка за всичката мизерия на народа той е намиралъ въ невѣжеството на послѣдния, а не въ турската управия и политическото безправие. Въ това отношение Дановъ ще е мислѣлъ малко по-другояче нежели задграничитѣ български публицисти, отъ Ботева напр., който проповѣдва съвсѣмъ другъ цѣръ за народнитѣ болки. „Ние сме съгласни, обажда се отъ Вукурешъ буйниятъ револю-

пионер-журналист, че както окото е потребно за свѣтлината, ухото за звукътъ, а разумътъ за разбиранieto и най-проститѣ истини, така също науката, образованието и развитието сѣ потребни за който и да е народъ, за да достигне до извѣстна степенъ на своето благосъстояние; но за всичко това сѣ потребни такива условия, които за нещастие у нашия народъ не съществуватъ...“ Тѣзи условия, споредъ Ботева и всички други задгранични дѣйци, е могла да даде само свободата, а тя „не ще екзархъ — иска Караджата“. На чия страна е била истината? Печалниятъ фактъ на „Милинъ камъкъ“, дѣто беззавѣтниятъ български герой е плакалъ като дѣте и си чукалъ главата, за дѣто е тръгналъ да освобождава такъвъ *заспалъ* вародъ,¹⁾ както и новата пѣсень, която отпослѣ взе да пѣе въ своето „Знание“ този, който бѣ казалъ „свободата не ще екзархъ“ — даватъ много ясень отговоръ на това питане. Но освобождението, което послѣдва революционнитѣ постѣпки? О, то бѣ една историческа неочакваностъ, дошла съвсѣмъ не тѣй, както сѣ мислѣли Ботевъ, Каравеловъ и всички почти тѣхни сподвижници...

И тѣй, ние мислимъ, че Дановъ дѣйствително е пицналъ злото въ корена, когато е проповѣдвалъ страстно за необходимата нужда отъ всестранна просвѣта. Че нашиятъ народъ е трѣбало много още да работи за своето нравствено и духовно развитие прѣди да се здобие съ политическа свобода, това, струва ни се, доказа се по много очебиенъ начинъ отъ оная всеобща деморализация, съ която се замѣти новиятъ свободенъ животъ... Имало ли е по онова врѣме условия за мирно развитие и нравствено закаляване — не въ диви партизански и междуособни борби за „кокалъ“ и положение, а въ борба съ външни врагове — гърци, турци и др. за сериозно домогване до национални и човѣшки права чрѣзъ собствени усилия и жертви? Безъ да се боимъ, че нѣкои може да ни обвинятъ въ „хула противъ свободата“, и безъ да се подписваме подъ онази чудовищна дума, която често ще чуете днесъ у свободния българинъ, — че днесъ ужъ било „по-лошо отъ турско“, ние, до колкото можемъ да сѣдимъ отъ историческитѣ факти (като ги сравняваме съ днешнитѣ въ Македония и Одринско), ще кажемъ, че турската управа по онова врѣме, когато се отнася Дановата книжовна дѣйностъ, далечъ не ще е била такъва, какъто обичаме да си я прѣдставяваме. Дяволътъ не ще да е билъ толкозъ черъ, както нѣкои ни го описватъ. Ще събркаме ли, ако кажемъ, че той стана такъвъ отпослѣ, — въ наши дни, и то откакто ние го раздразнихме съ нашитѣ възстания, що извиваха руско-турската война, за да му отнеме половината отъ европейскитѣ му владѣния, и откакто нашитѣ съсѣди взеха да го насѣкватъ противъ насъ?

¹⁾ Този фактъ, разказанъ отъ З. Стояновъ въ Ботевата биография, до колкото знаемъ, никой не е оспорилъ до сега.

Важна за характеристика на автора, Дановата книжовна дейност има немалко значение и съ това, че осветлява много страни отъ нравствения животъ на съвременната епоха. Когато единъ денъ и въ България се яви нѣкой Иполитъ Тень, който ще се завземе съ философски похватъ да разкаже събитията на съвременна България и за тази цѣль ще проучи политическото и нравствено състояние на прѣдходната епоха — на робска България, — той, сигурни сме, ще намѣри много нѣщо за осветление на задачата си въ това що е писалъ Дановъ. — Извѣстно е, че литературата на всѣки народъ въ първо врѣме на своя развой носи подражателенъ характеръ и много слабо още отразява въ себе си черти отъ народния животъ; това произлиза отъ твърдѣ слабата литературна култура на писателитѣ. Нашата литература до освобождението — думата ни е за изаяната — много малко български животъ ни прѣдстави съ своето съдържание. Затова бъдещиятъ историкъ, когато ще възсѣздава нравствения ликъ на българина отъ епохата на националнитѣ борби по писмени наметници, по неволя ще трѣба да се допитва повече до публицистичнитѣ статии отъ тази епоха. Въ това отношение Дановитѣ трудове ще го осветлятъ може би много повече отъ всячки други. Защо? Защото Дановъ сравнително, е единъ отъ най-самобитнитѣ наши писатели. Повечето — да не кажемъ почти — отъ онова, що е вмѣстилъ въ своитѣ статии, е плодъ на неговъ личенъ опитъ и наблюдение. За това ето какво ни съобщава самъ той:

„Въ 1850 г., като се освободихъ отъ опекунството на учителството въ Конривница и отидохъ самъ за учителъ въ с. Стрѣлча, азъ още оттогасъ починахъ да си държа бѣлъжки, диктувамъ отъ нуждитѣ на работата ми, отъ опитъ и наблюдение. Тия бѣлъжки, правени и въ учителството ми въ Перуница, Пловдивъ и Кисуря, набраха се твърдѣ много, та се чудехъ, какво да ги прави и гдѣ да ги дамъ. Но кога се рѣшихъ да става книгоиздателъ и излѣзохъ изъ България, та отидохъ въ Бѣлградъ, Цѣца и Висна и видѣхъ, покрай друго, че имало въ Бѣлградѣ литература по свѣта, тогасъ намислихъ да се издаде и отъ нашата книжарница единъ по-голямъ календаръ... Тогасъ зачехъ да сортирамъ и прѣработвамъ моя суровъ материалъ и да го оглаждамъ, разумѣва се, съ помощъ и на добри писатели“.

Дановъ жи по училищнитѣ работи въ Лѣтоструя съ практика, опитъ и наблюдения, поправяни съ съвременни и то повечето отъ хърватски,

защото тѣхъ намирахъ подобострастни на нашата черга . . . " ¹⁾

Напълно самостоятелни Данови трудове сж: „Наши-ти народни училища, наука-та и чужди ты язици“, „Четалища и празнични училища“, „Що правятъ хора-та и що правимъ ние?“, „Що ни е най-нуждно за сега?“, „Що трѣбва да правимъ за народно-то ни подобряване?“, „Наше-то огледаще“, третѣ „Дописки“; —отъ прѣголѣма скромность Дановъ за тѣзи статии ни казва, че били „твърдѣ малко поугладени съ чужда ютия“. Приспособени за българския четецъ сж: „Нѣколко думы противъ пиянство-то“, „Кой подвигъ училища-та прѣдъ очи-тѣ на народа“ и „Попъ Пръванъ Живковъ, за угледъ священникъ въ с. Врѣтопъ“. За тѣхъ самъ Дановъ ни обажда: „основата е взета отъ хърватското списание „Napredak“, а вѣтъкътъ отъ моитѣ бѣлѣжки, които съмъ си правѣлъ въ Стрѣлча, Перушица и другадѣ“.

Намалява ли се съ нѣщо писателското достойнство на човекъ, който ни занимава тукъ, поради това, че той е заемалъ по нѣщо отъ чужди списания — хърватски, както ни обажда самъ той? Ни най-малко; и то, първо, защото по онова врѣме да се приспособяватъ чужди съчинения на български е било обикновено нѣщо — това се вижда въ всѣка току-що зараждаща се литература; за тази работа е билъ въ обикновена употреба терминътъ „побългарилъ“ (който, нека да кажемъ въ скобки, се употребява, макаръ по-рѣдко, и днѣшнѣшнѣ, подиръ 40 години); — второ, защото това, което е заемалъ Дановъ отъ хърватски и други извори, тѣй смислено е усвоявалъ и тѣй вѣщо прѣплиталъ съ своето, че мъчно можешъ да отдѣлишъ едното отъ другото; трето, защото сме увѣрени, че Дановъ въ своята скромность, нито е мислѣлъ нѣкога, нито пъкъ сега мисли, да придава бо̀зна какво голѣмо значение на своята книжовна работа, вършена покрай книжарската съ „седѣнкуване“ ²⁾, и най-сетнѣ, защото самостоятелната работа у него е толкова много, че заетото едвамъ прозира и се губи изъ нея.

Като казваме, че Дановъ е писалъ по наблюдение, ние трѣба да добавимъ веднага, че неговото внимателно око тукъ се е спирало главно на тъмнитѣ страни на тогавашния български животъ; а такивато ги е имало не малко. Подъ влияние на опия борби, чрѣзъ които историческото наше поколѣние между 1850—1876 год. извоюва черковната наша независимость и се борѣ за политическата свобода, ние си прѣдставяме нравствения ликъ на това поколѣние подъ твърдѣ чистъ и симпатиченъ из-

¹⁾ Въ Чехско и Хърватско, а особено у Виена и околността ѝ, пише ни Дановъ, често споможадахъ както основнитѣ, така и срѣднитѣ учебни заведения и всичко огледавахъ сравнително съ нашитѣ, както по обучението, така и по вътрѣшната имъ наредба: мебелъ и пр.“

²⁾ „Книжарската ми работа почти всѣкога бѣше повече, та не можехъ да ѝ надвия другояче, освѣнъ съ седѣнкуване“.

железъ, а убита отъ пороцитъ на съвременното си „малко“ общество, а не съ така въздигнато за онова старо „добро време“.

Безъ съмнѣние, нравствениятъ капиталъ на сегашното наше общество е никакъмъ сравнително съ доста голѣмото количество просвѣта, което отъ осъбожението насамъ е проникнало въ умоветъ у насъ; истиннарската проваля, която вслѣдствие имамъ на видѣло чуждоязични прѣставления вършени отъ хора изъ всички слоеве на старѣшеното ни общество — отъ галантни хижистъръ — казниятъ до низерния градски или селски бездѣлникъ — ясно доказва това. Но ако всички тѣзи прѣставления се измислятъ отъ слаба нравствена култура, пиянство, партизанство и пр., нямъ всичко това е ново растение, плодъ на новия, свободния животъ? Какво заблуждение, ако се мисли така! Пиянството е грозенъ порокъ днеска у насъ. Но то не било чуждо и за по-старото поколение. Герои на виното и ракията, поклонници на Бакхуса ще да е имало доста и по онова време когато въ лудо робско ниршество сѣ вѣли чуденъ химнъ богу на виното:

О Бакхусе, ти боже нашъ,
Що давашъ вино, пелинашъ,
Прѣдъ тебъ припадамъ прѣклоненъ
И край калъта потърколенъ . . .
За наша радостъ далъ си ти
Гроздъ сладкосоченъ да цвѣти,
Отъ него вино да се лѣй —
Сърдцата ни да веселѣй!

И пакъ те молимъ боже нашъ,
Опрѣдѣли ти както знаешъ,
На мѣсца поне веднѣжъ
Да иде вино въѣсто дѣждъ,
Да може всѣки сиромашъ
Да пий на вѣра и безъ страхъ.
А противъ тѣзи невѣрници,
Що ти не служатъ съсъ шюлци,
Потонъ задай отъ туй питие, —
Да се издавятъ въ него тѣ;
Пъкъ ний за твоя слава й честь
Да се наръжемъ пакъ и днесъ.

Струва ни се, че въ този бакхусовъ дитирамбъ, изгѣзълъ отъ перото на Славейкова, има нѣщо повече отъ проста игра на единъ стихотворецъ виртуозъ; въ тѣзи луди стихове Славейковъ ни е далъ възможность да нагърнемъ въ единъ отъ отрицателнитѣ идеали на неговитѣ съвремен-

ици. За тѣхъ Дановъ, като говори за пиянството, разравя такива нехубави работи: „Па тукъ сега не знае чловѣкъ ого пръвѣ да жяли и окайва: да-ли стары-ты, кои-то въ това есмисленно пѣние губятъ смѣтки-ты на работѣ-тъ си, спадать естѣ-тъ и уваженіе-то си прѣдъ други-ты и спадать отъ силы-ты и и главешки летятъ безъ врѣмя къмъ своя гробъ; или пакъ млади-ты и жльтоусты-ты, кои-то още за ничто не рѣкли: Боже помози! а брѣзатъ кога по-скоро да испогорятъ бѣлыя си дробъ и съ това да свръшатъ живота си още не цѣвнѣли на божи свѣтъ!“ Разликата между днесъ и тогава въ това отношение е тази, че ако днесъ се точи „ячемичено пиво“ или „спиртъ“, тогава се е лѣбелъ сладкиятъ сокъ отъ лозата домородна... А случаи за топа е имало много; пиело се при „крѣчмареніе“, което ставало вмѣсто „писмено условіе“, по гощавки и крѣщавки, на визити и сватби, въ празнични дни, опрѣдѣлени ужъ „само за служеніе Богу“, а най-много — което не знае какъ да осѣди Дановъ — на особни „пиянски дружини“. Тука той ни рисува чудна картина. „Зимѣ въ крѣчмѣ-тъ или въ кафене-то, а лѣтъ на двора подъ сѣнкѣ нарядать ся по 20—30 души събрани тукъ, едни да си поотдѣхнатъ отъ работѣ, а други отъ празнотѣ да се видятъ, да ся поразговорятъ и поисприкажатъ, кой какъ стигналъ нощесъ до къщѣ-тъ си, кого що посрѣщнало у дома му, още и кой какъ злѣ прѣминѣлъ въ спаніе-то си; а нѣкой си ся оплаква пѣкъ отъ свое-то главоболіе, кое-то теглялъ цѣлъ день отъ снощно-то пѣніе; такывы и други тѣмъ подобны бабини девятины ся приказватъ, и едни пушатъ цигарки-ты си едни по други, а други куркатъ наргелета-та си и всичкы съ нетѣрпѣніе очакватъ кога еднѣжъ слънце да поклимне та да ся порасхлади, или както обычно е нарѣчено въ пѣанскѣ-тъ грамматики това врѣмя *емъ-вактѣ*, па тогасъ — удри пакъ на ракъкъ до срѣдъ нощъ! Ные Българе-ти никога не можемъ да ся съгласимъ двама на едно мѣсто за еднѣ какъ-да-было работѣ, и всякога вѣрвимъ на „косено е, сгрижено е“ по между си, но тукъ въ това врѣмя, и въ това дружество, за което ми е прикаска-та, отдѣ ся земе това братско съгласіе и любовь по между тѣхъ дружинѣ-па и текекелликъ, та всичко врьви изобщо и на равнѣ мѣркъ: тукъ не піе само единѣ, а пѣкъ другъ да гледа, по вѣкой единѣ ще почерпи пръвѣ вспѣкы-ты, па тога, най-послѣ, ще піе и той. Това смѣцото ще се повтори отъ всичкы-ты членове, зачто-то чашката е длѣжна да ся сыпе у всякъ устѣ, и да ѣ се не ще, и то по толкова пѣти, колко-то главы има въ дружеството! Но съ това още не е свръшено: „на единѣ кракъ не може да ся стои“, казватъ едни, а други отговарятъ, че не было добро на „текъ“, и, всичкы съгласно повтарятъ смѣцѣ-тъ работѣ и втори пѣтъ. Откакъ ся свръши и това, нѣкой си извайде, че

ные смы были православны Християне, вѣрвали смы въ св. Троицѣ, та хайде и за неѣ още и трети-пѣть повтарять сѣщето. Слѣдъ това и другъ нѣкой разумѣть ся найде та измисли пѣкъ друго, все пакъ таково нѣчто, ала обычно ся свръшва съ черпеніе отъ кръчмаровѣ странѣ, кой-то и напрѣдъ е былъ въ ерфенето, но сега черпи пѣкъ подъ прѣдлогъ, да излѣзе надъ всички-ты пѣтелѣ! ала и отъ други-ты по нѣкои си почерпять пѣкъ за да излѣзѣтъ ужъ и тѣ пѣтли, но кога станѣтъ да си идѣтъ, излѣзѣтъ до единъ кокошкы Таковы дружества у нѣкои мѣста ставать и по два пѣти на день: и прѣдъ обѣдъ и прѣдъ вечерѣ. И горко му дошло, кой-то имъ падне въ това врѣмя въ рѣцѣ или кой-то отъ членове-ти имъ не піе „По тоя редъ — да завършимъ цитата — се разпростира піяństwo-то у нѣкои мѣста изъ отечество-то ни“; а което е по-чудно, то е, че имало вече „дружества старешки, дружества младежки, и дори и ученически! спорядъ както е всякому познато, та не трѣбва описваніе“. Піяństwo-то, значи, съ стихийна сила се е разпространявало на всѣкъдѣ изъ отечеството ви и то у „всичкы съсловія: и у стари и млади, у богаты и сиромасы, дори и у дѣцата, а най-жалостно-то е, че се заврѣ и у оныя, съ *силнѣ-тъ рѣчь* на кои-то можеше да ся отврѣне божемъ кой-годѣ отъ тоя страшенъ и смъртоносенъ непріятель“ Кои сѣ тѣзи послѣднитѣ, за които Дановъ загатва само, безъ да ги означи нѣвакъ по-отблизу, ако не поименно? Ние мислимъ, че тукъ той мѣри нѣкои отъ най-виднитѣ наши публицисти, може-би и самия авторъ на горѣприведенитѣ стихове . . . Не е ли тукъ картината много повече грозна, отколкото ще да е била въ дѣйствителность? Не! защото Дановъ е правдивъ разказвачъ и много тънѣкъ наблюдатель.

Мнозина днесъ, като гледать какъ сѣ занемарени отъ народа училищата ни — отдавать го на туй, че сега за учебното дѣло сме имали „службашко“ министерство, — съ тъга на сърцето си спомновать за училищата ни прѣзъ онова врѣме, когато тѣ, поддържани отъ общинитѣ, сѣ служели за образецъ отъ всѣка страна. И това е една историческа иллюзия, миражъ, който изчезва отъ ума ви, когато надникнете въ това що пише за тѣхъ Дановъ. Ето какъ ни рисува напр., дѣвическитѣ училища. „Помыслѣте си на единъ какъвъ-годѣ зѣнданъ, испрѣвъ за друго испеченъ, а послѣ за училище нарѣченъ; неумазанъ откакъ ся направилъ и закнѣженъ съ рѣздивни упушени хартии или съ испотрошени стѣкла. Тукъ измежду вѣчѣв-ты прахове въобразѣте си едни каква годѣ ученѣ калугеркѣ или нейнѣ ученицѣ, условенѣ годишно за едни умрѣлѣ цѣнѣ, че прѣдава „Часословъ и Псалтырь или пѣкъ че учи дѣцата на домашнѣ разсыпнѣ — тютюневы кесійкы и пр. и пр.“

Не е ли прѣувеличение това? Дановъ като да чувствува

ници. За тѣхъ Дановъ, като говори за пиянството, раз-
 правя такива нехубави работи: „Па тукъ сега не знае чловѣкъ
 кого първъ да жили и окайва: да-ли стары-ты, кои-то въ това
 несмысленно пияніе губятъ смѣткы-ты на работѣ-тъ си, спадатъ
 честъ-тъ и уваженіе-то си прѣдъ други-ты и спадатъ отъ силы-ты
 си и главешкы летятъ безъ врѣмя къмъ своя гробъ; или пакъ
 млада-ты и жълтоусты-ты, кои-то още за ничто не рѣкли: Боже
 помози! а бръзатъ кога по-скоро да испогорятъ бѣлыя си дробъ
 и съ това да свръшатъ живота си още не цѣвнали на божи
 свѣтъ!“ Разликата между днесъ и тогава въ това отношение е
 тази, че ако днесъ се точи „ичемичено пиво“ или „спиртъ“, то-
 га ва се е лѣлѣ сладкия сокъ отъ лозата домородна... А
 случаи за това е имало много; пиело се при „крѣчмареніе“,
 което ставало вмѣсто „писмено условіе“, по гошавки и крѣцавки,
 на визити и сватби, въ празнични дни, опрѣдѣлени ужъ „само
 за служеніе Богу“, а най-много — което не знае какъ да осѣди
 Дановъ — на особни „пиянски дружини“. Тука той ни рисува
 чудна картина. „Зимѣ въ крѣчма-тъ или въ кафене-то, а лѣтъ
 на двора подъ сѣнкѣ нарядатъ ся по 20—30 души събрани
 тукъ, едни да си поотдѣхнатъ отъ работѣ, а други отъ празд-
 ность да се видятъ, да ся поразговорятъ и поисприкажатъ, кой
 какъ стигналъ нощесъ до къщѣ-тъ си, кого що посрѣщнало у
 дома му, още и кой какъ злѣ прѣминѣлъ въ спаніе-то си; а нѣкой
 си ся оплаква пѣкъ отъ свое-то главоболіе, кое-то теглилъ цѣлъ
 день отъ снощно-то пияніе; такывы и други тѣмъ подобны бабини
 девятины ся приказватъ, и едни пушатъ цигаркы-ты си едни по
 другъ, а други куркатъ наргелета-та си и всички съ нетѣрпѣ-
 ніе очакватъ кога еднѣжъ слѣнце да поклимне та да ся порас-
 хлади, или както обычно е нарѣчено въ пиянскѣ-тъ грамматики
 това врѣмя *емъ-вактѣ*, па тогасъ — удри пакъ на ракъжъ до
 срѣдъ нощъ! Ные Българе-ти никога не можемъ да ся съгласимъ
 двама на едно мѣсто за еднѣ какъ-да-было работѣ, и всякога
 втрвимъ на „косено е, стрижено е“ по между си, но тукъ въ
 това врѣмя, и въ това дружество, за което ми е прикаска-та,
 отдѣ ся земе това братско съгласіе и любовь по между тѣхъ
 дружинѣ на и текекелликъ, та всичко врьви изобщо и на равнѣ
 мѣрѣжъ: тукъ не піе само единъ, а пѣкъ другъ да гледа, но всѣ-
 кой единъ ще почерпи прѣвъ всичкы-ты, па тога, най-послѣ, ще
 піе и той. Това сѣщото ще се повтори отъ всички-ты членове,
 зачто-то чашката е длѣжна да си сыне у всякъ устѣ, и да ѣ се
 не ще, и то по толкова пѣти. колко-то главы има въ дружество-
 то! Но съ това още не е свръшено: „на единъ кракъ не може
 да ся стои“, казватъ едни, а други отговарятъ, че не было добро
 на „текъ“, и, всички съгласно повтарятъ сѣщѣ-тъ работѣ и
 втори пѣтъ. Откакъ ся свръши и това, нѣкой си изнайде, че

Гората е близу, ала училище-то имъ нѣма дръва
за гора-та; въ Х... на учители-ты се не плаща по
за снитровъ-тъ накарва учителя да пазарува отъ
за та съ това да му ся исплаща годишна-та за-
за сѣки сѣ били училищнитѣ настоятели, които
за сѣки сѣ „подъ деветъ-тъ си грыжъ“.... „Голѣмы
за сѣки сѣ бръкотии, чясты-ты промѣненія на
за сѣки сѣ дори и тѣхны-ты затварянія понѣгдѣ, проис-
за сѣки сѣ щеклособны-ты партизанскы борбы на граж-
за сѣки сѣ на повече-то мѣста ся мѣсятъ въ училищны-ты
за сѣки сѣ родолюбиво чювство водени за да послужатъ на
за сѣки сѣ наукъ-тъ и не за негово-то добро, но за да по-
за сѣки сѣ него на свои-ты страсти, или на свои-ты инте-
за сѣки сѣ стана училищень настоятель съ намѣреніе да
за сѣки сѣ си: другъ влиза за да може си отмъсти нѣкому;
за сѣки сѣ службъ за да може си распространи интере-
за сѣки сѣ само да ся докопа до училищны-тъ касса, за
за сѣки сѣ или, ако единъ влиза за да покровителствува
за сѣки сѣ му былъ роднина или пріятель, а другъ ся
за сѣки сѣ училищно-то настоятелство, за да изгони учителя, защо-
за сѣки сѣ му неговый гѣдель; съ едни рѣчь всякой иска да
за сѣки сѣ изгони за мекере на свои-ты страсти!“ ... О, та това
за сѣки сѣ работи!... Но да продължимъ цитата, защото кар-
за сѣки сѣ още не е пълна. „Ако ли ся случи нѣкой раз-
за сѣки сѣ може тѣкъ службъ отъ родолюбіе да послужи съ чистъ
за сѣки сѣ искренность за добро-то на училище-то, за успѣха на
за сѣки сѣ то на млади-ты, то щѣтъ ся найдѣтъ пѣкъ нѣкои не-
за сѣки сѣ за разбъркати работъ-тъ, та пакъ да ся прѣпятствува
за сѣки сѣ на наредбъ, колко-то ъ има. Така една партія като
за сѣки сѣ на другъ, събари заедно съ неѣ и учителя имъ и до-
за сѣки сѣ негово мѣсто другъ по своя калѣпъ; но той ако е ней
за сѣки сѣ по е пѣкъ по гѣдела на третѣхъ партіѣхъ — та хайде и
за сѣки сѣ на мѣнява пѣкъ съ третій, и т. в., и слѣдъ всяко промѣ-
за сѣки сѣ на учителя, мѣнява се и цѣлый училищень съставъ и рядъ,
за сѣки сѣ на ученици — наши-ты бѣдѣщи надежды — губятъ злат-
за сѣки сѣ на си прѣйма напраздно, прѣбивать училищны-ты прагове,
за сѣки сѣ на голы-ты столове, и вмѣсто наукъ, учятъ се на музе-
за сѣки сѣ на а вмѣсто благонравіе — на развратъ и пр. и пр....“.
за сѣки сѣ на Разликата между тогавашното партизанство и сегашното?
за сѣки сѣ на Разликата е само въ размѣръ, а не и въ качество.
за сѣки сѣ на Партизанскиятъ духъ, по нѣмане просторъ въ други области на
за сѣки сѣ на общественый животъ (държавнитѣ учрѣждения тогава сѣ били за-
за сѣки сѣ на чинени за българина), е върлувалъ само въ церковно-училищ-
за сѣки сѣ на ната община, въртѣлъ се около единственото тогава служебно
за сѣки сѣ на за българина — учителството. Замѣнете въ горната кар-

това, затова бърза да забължи въ скобки: „Тукъ може да кажеть нѣкои-си, че у тѣхъ не е досущъ тѣй; нѣ нека си казвать тѣ колко шѣтъ, — вые и въ тѣхнх-тѣ питѣ ще наидете на-половинѣ рѣжено!...“ Ами селскитѣ училища? За тѣхната наредба и нишожни познания, що сѣ давали тѣ, вече споменахме. А какви сѣ били учителитѣ — „народнитѣ учители“, които ние тѣй много обичае да идеализираме? О, колко фалшиво си прѣд-ставяваме миналото! — „Като нѣма кой да имъ трѣси смѣтки-ты, тукъ ся врѣши всичко по произволъ и отъ учители и отъ ученицы; напр. кога да было да идете въ с. Д. . . ., вые все щете наидете учителя въ кафенето на префѣ-тѣ, а пакъ въ Б. . . . заранъ до пладнѣ и вечеръ до срѣдъ нощъ учитель-тѣ дѣли чѣши-ты заедно съ чорбаджии-ты, а кога прѣдава тоя чловѣкъ на ученицы-ты и какъ имъ прѣдава, като има толкова прѣдметы на главѣ, а нѣма врѣмя за да ги прѣговори, това е за чудо; въ Л. учитель-тѣ всякога е вѣтрѣ въ училище-то, но занявъ съ свои-ты майстории, невтасва да погледне ученицы-ты; въ училище-то у И. . . . е такъва нечистота, че да ти ся потрѣси, на ся чудять отъ что были дѣтца-та трѣскавы; — отъ нечистотѣ! . . . ; въ село Ч. . . . учитель-тѣ прѣговаря уроцы-ты си заранъ-вечеръ въ кръчмѣ-тѣ; тамъ му ся отварялъ *зѣнѣ-тѣ*, казва той, по-добрѣ . . . ; въ село О. учитель-тѣ не стига гдѣто служи за учитель, за метачъ и за писачъ въ общинѣ-тѣ, но трѣбвало да ходи съ прѣвенцы-ты и на всякой зѣфетъ или таково нѣщо, гдѣто си нѣе и пѣе; защото билъ гласовитѣ“ . . .

Единични факти ли сѣ това, търсени нарочно отъ Данова съ неприязнена цѣль да кори учителството, изъ срѣдата на което самъ той е излѣзълъ, или обикновено явление? Струва ни се, че Дановъ въ желанието си да поправа грѣшкитѣ на хората, нарочно ще да е изтъквалъ подобни факти. Но да се мисли, че той е билъ много доволенъ отъ дѣйността на тогавашния учитель при наличността на подобни факти, едва-ли има нѣкакво основание. Това се вижда и отъ други нѣкои мѣста, дѣто той се отзовава неодобрително за народния учитель. „Училища-та страдать, казва той, по нѣгдѣ отъ самы-ты учители, кои-то или съ свои-тѣ неспособностъ, или съ своето лошо поведение или отъ нехайство въ работѣ-тѣ си вмѣсто ползѣ приносятъ врѣдѣ на ученицы-ты си“. Ако една община (търновската) при улавяне на учителя е изисквала отъ послѣдния между другитѣ задължения и да не играе „префа“ въ кафенето, това показва, че картоигрането е било доста разпространено у тогавашнитѣ учители¹⁾. Ала най-злѣ се рисуватъ отъ Данова прѣвенцитѣ граждани. Отъ тѣхъ сѣ произлизали всички злини, които сѣ спѣвали училищния напрѣдѣкъ. „Напр. въ Р. . . . училището не е видѣло потѣганіе и измазваніе отъ какъ ся е на-

¹⁾ Вж. „История на Учеб. дѣло“, стр. 141 отъ И. Ванковъ.

„На сегашно време въ Европѣ гдѣ ся върнешь и обърнешь, всѣду гледашь *чюдеса чюдеса!* На всѣдѣ ты плѣши красота, на всѣдѣ ты удивлява мъдрость, на всѣдѣ ты омайва искусство на чловѣческый духъ! Желашь ли да видишь напръдка на Европѣ, погледай на нейны-ты работы, и ты щешь ся въздивишь на тѣхъ мъдрость и истынченость на чловѣческый духъ. — „За щото нѣкога не си могълъ ни да си помислишь, днесъ го прави рѣка човѣческа; щото у насъ наричамъ гаволи и враголи, казвать ти книги-ты че не е друго, освѣтъ вліяніе на естественны-ты силы, чрѣзъ наукъ-тѣ.

„Мислишь-ли, че Европа е на свръшване съ свои-ты мѣдруванія, т. е. че нѣма да напръдва повече? Лъжешь ся.—Доклѣ слѣнце-то на свѣта грѣе, все ще бѣде и напръдѣкъ! Чловѣческый духъ, охрабренъ съ свои-ти произведенія, все ще ся сили да напръдва повече и повече; той не познава никаквы прѣчки, той не зема нито отъ врѣмения, нито отъ мѣстны, нито пакъ отъ обстоятелственны спѣнки. Това ся показа прѣминѣлъ-тъ години у Французы-ты, които и въ най-голѣмы-ты си бѣдствія, кога-то бѣхъ обиколени въ Парижъ отъ непріятели, изнайдохъ леснотѣ та изврѣкнѣхъ съ балоне като птички по въздуха, за да ся споразумѣють съ свои-ты братія...

„Ные живѣмъ сега въ брѣзо време, ные живѣмъ въ тока на най-брѣзы-ты случаи и идеи, кои-то сѣ вече повлѣкли слѣдъ себе народы-ты. Въ тѣхъ епохѣ, въ коѣ-то ные живѣмъ, една година изврѣшва толкъ новы работы, кои-то нѣкога вѣкове не сѣ могли да направять. Отъ гдѣ и отъ що произхожда това?—Отъ наукъ-тѣ и отъ много-то знаяніе—отъ просвѣщеніе-то!“

„На доклѣ просвѣщени-ти народи, водени отъ наукъ-тѣ, всякой за себе така като нравы ся трудять, работять и напръдвать, тежко и горко намъ, кои-то сѣдимъ тѣй съ сгхрѣнати рѣцѣ, та гледамы що правять хора-та, а не оконпишамъ ся да ся помръднемъ на напръдъ отъ това наше мрътило, въ което ся намирамы; нъ възъ това още и казвамы и вѣрвамы, че свѣтъ-тъ ще пропадне отъ учение-то...“

„Напръдѣкъ-тъ е вѣченъ. Това е вече припозната истина. Зато всякой оня, былъ народъ или чястенъ чловѣкъ, кой-то не крачи съ сжщы-ты крачки, той назадва, а пѣкъ който назадва, той най-сетнѣ пропаде...“

Но колкото лекъ и увлѣкателенъ е Дановъ въ излагане на мислитѣ си. толкова е и дълбокъ той въ своитѣ разправи. Той не се спира на половината пѣть, а се стреми да прониква сѣ по-дълбоко, и по-дълбоко, за да издири крайната причина на факта. На много мѣста четецътъ просто се смѣйва отъ тънката проникателность на автора. Така напр. слѣдъ като ти напизва редъ причини за разпространение на ниянството у насъ,

и ти мислишъ, че всичко е изчерпано тукъ, той неочаквано ти посочва още една причина за това — причината на всички причини, а то е *„голяма-та сиромашія въ разговоръ, коя-то произлиза отъ нашъ-тъ простотъ, отъ наше-то неучение и отъ нашъ-тъ празнотъ: „да пинемъ, кажѣтъ, да ся роди умъ и дума!“*

На естествеността, съ която Дановъ развива мислитъ си, се дължи и полемическиятъ обратъ, който на много мѣста взема разправата му. Така, слѣдъ като напомня на мѣнастирското духовенство, колко много богоугодни работи то би могло и трѣбало да извърши за народа, а не вършело нищо, той казва: „Но на това мое прѣдложение може нѣкои отъ васъ за извинение да рѣкътъ: «Не пращаме ли отъ помежду ны по вънъ таксидіоты и други наши братія да ходятъ изъ народа? . . . Не издадохмы ли и ные по едиъ книгъ за народа? Не испратихмы ли нѣколко жълтицы на черковный ни съборъ въ Цариградъ?» — Но азъ отговарямъ, че всичко това е тѣй, ала ваши-ти таксидіоте, кои-то пращате по народа, ходятъ само за да *искать* отъ народа, а никой нищо му не дава; всякой му подлага рѣкъ или св. мощи и казва: „давайте, братія, да ви ся опростятъ грѣхове-тъ!“ а никой си не обѣлва зѣбъ да каже на народа, що е това грѣхъ, ни какво трѣбва да прави та да ся чюва отъ него. . . А пакъ на ония, които щѣтъ ся похвалять, че сѣ помогнали народу съ по едиъ книгъ, или съ нѣкожъ и другъ жълтицъ, казвамъ, че въ сравнение съ оныя благодѣянія, кои-то Вамъ народъ-тъ всѣкой денъ прави, Ваши-ти благодѣянія сѣ толкосъ, колко-то нищо! . . Въ стремежа си да аргументира, да дава по-голяма доказна сила на това що учи, Данъ въ си служи дори съ цифрени данни. Нѣмало срѣдства за поддържане добри училища, читалища и други полезни за народа институти! Е, разбира се, нѣма да има, като се трошатъ за пуста „плюсница — ракия“ по 4—5 гроша на день. . . Иа, „въ едно село се испиватъ въ годинъ-тъ смаль не 200 бѣвчы ракужъ: по 400 омы, правятъ 80000 омы; по 5 гроши омы-тъ, правятъ тъкмо 400000, и словомъ чотырестотинъ хиляды гроши! и пакъ: община-та нѣма пары! казвать.“ — Или пъкъ иска да ни докаже, че отъ броя на вѣстникитѣ може да се сѣди, до колко единъ народъ е напрѣдналъ въ занаяти, земледѣлие, търговия. Какъ сме стояли ние въ това отношение? — „У Руссы-ты дохожда на 136 душъ единъ вѣстникъ, у Френцы-ты на 28, у Нѣмцы-ты на 24 душъ, у Ингелизы-ты на 15, у Американцы-ты (Съединены-ты Дрьжавы) на 3 души, а у насъ блъгары-ты на 50,000 и словомъ педесетъ хыляды душъ! — единъ листъ отъ вѣстникъ, па в той ся не чете“ И добавя иронично: „Вижте си сега, Блъгаре, умъ-тъ, та си кройте за домъ-тъ“.

За да бѣде още по-вразумливъ, Дановъ си служи съ фикцията — разказа. Какъвъ трѣба да бѣде истинскиятъ свеще-

и да пийтъ — лѣжатъ и спасяватъ ся! Всяко живо сътвореніе на тоя свѣтъ ся старае за своето усъвършенствуваніе; само тая пасмина хора не щяхъ ни да знайтъ за това“. Това не е просто изобличение, то е саркастично бичуване.

Що правятъ наши-ти богаташи? — «Трупатъ пари за да имъ ся найдатъ и на оня свѣтъ; оттамъ мислятъ ти да пращатъ нѣкога, за да правятъ добро на свои-ты ближни“. Тукъ Дановъ не забравя да шибне и ония благодѣтели, които въ завѣщаніята си разпореждатъ да се употрѣби имотътъ имъ слѣдъ смъртѣта тогава, „когато пара-та хване да ражда по-грошъ“, което ще рече: «трай коньо до зелена трѣва».

Сатиричното перо на Данова, подсладено съ малко юморъ, не е заминало и тогавашнитѣ „млади“ (— по сегашному „младежи“). *Какъ сж и что правятъ тѣ?* — „Тѣмъ дай криво фесче, тънко бастонче и седефенъ броеничкъ, па ги не трѣси и не искай повече нѣчто отъ тѣхъ. Тѣ сѣкатъ, че нѣма никога да ся мръкне; казватъ, че въ тѣхнѣ-тѣ грамматики нѣмало бѣдѣще врѣмя, но само настояще, а не знайтъ, че безъ добро нѣма никакво сребро. — Боже мой! какво ли ще бѣде пакъ съ млaды-ты въ К...ъ, гдѣто не знайтъ, что е това нощъ и гдѣ-то чашки-ты ся не изсушаватъ никога! ами въ Б...ъ, гдѣто билардѣтъ не вижда мира и денѣ и нощѣ и на кои цигарки-ты изъ уста-та и карты-ты изъ рѣцѣ-тѣ не излизатъ никога?...“ Смыкнете кривото фесче отъ тия млади и турнете вмѣсто него астраханено калпаче или контешка палария, и ето ви, подиръ шесть-седмъ години, галантнитѣ чиновници на нова България...

А искате ли да чуете, на каква степенъ е стояло народното съзнание?—„Ные блъгаре-тѣ, казва ни Дановъ, всѣду, гдѣ-то смы, по кръвъ и по лице смы еднаквы, но по мозъкъ, по сръдце смы всякаквы: така напримѣръ, има едни, кои-то и мислятъ и говорятъ по влашки, рускы или грѣцкы — изблѣгарили ся; други, кои-то още говорятъ по блъгарскы, ала мислятъ по рускы, грѣцкы или влашки; трети, които отъ бащъ и майкѣ блъгаре, а изродили ся катѣре. Има и такывы чюдовища, та отъ бащъ блъгаринѣ, майкѣ цинцаркѣ сынъ-тъ станѣлъ грѣкъ; или наопаки: отъ двама родены братія отъ единѣ бащъ и майкѣ единѣ да е блъгаринѣ, а другѣй грѣкъ или влахъ или дяволъ го знае какъвъ. Намиратъ ся още и такывы: цѣлъ цѣлвиничакъ блъгаринѣ още и твой роднина, па ти и хорати на пѣтя хубаво и лѣпо блъгарскы, а чтомъ прѣмине прага у дома си стане грѣкъ, или влахъ или Богъ го знае какъвъ. Па има и още по-голѣмы чюдовища, кои-то за нѣколко грошъ днесъ ти става и грѣкъ и русинѣ и влахъ па дори и цинцаринѣ; има нѣкои, кои-то ся водятъ за носа отъ грѣкыниѣ, а пакъ други, на кои-то бръка въ мозъка влахыня. Ето на, такывы смы ные блъгаре-тѣ „шяреени

барени досущъ като детелина!“—досущъ като двешнитъ македонци, които за пари, кажатъ, ставали всѣкакви, споредъ думата: „Ке ми даишъ пари, ке се чинамъ бугаринъ“.—*Risum teneatis?*...

Ала колкото язвително и да е Дановото шибане, сѣ въ него прозира и една прѣдпазливостъ и умѣреностъ, което свидѣтельствува за умствената зрѣлостъ на изболчателя. Каква разлика между Данова и Ботева въ това отношение! Докато първиятъ съ своето сатирично перо ни наумѣва спокойния хирургъ, който съ своя анатомически ножъ полека и прѣдпазливо разрѣзва гнилитъ меса на своя болникъ, вториятъ съ своя сатириченъ мечъ удря безмилостно дѣто завърне, безъ да мисли ни най-малко за послѣдницитъ отъ тази рѣзня; Дановъ сѣбанъ шиба съ коприва, а Ботевъ — съ бичъ изплетенъ отъ змии и скорпиони, та тежко му, когото закачи...

Ето за примѣръ какво пише Дановъ върху темата „Какъ и съ що ся прославя празникъ-тъ на св. Кирила и Методия“:

„Както го прославяваме, по-добръ да не е. Не казвамъ да ся не славятъ и не почитатъ тѣя велики мъжѣ; зашто-то народъ, кой-то не почита и не уважава свои-ты велики мъжи и благодѣтели, той не може и да ги има. Нъ така ли ся прославя паметъ на такыи благодѣтели, кои-то ни сж извлѣкли изъ тынѣтъ на идолопоклонство-то и озарили ны сж съ евангелскый свѣтъ, кои-то ны сж извели изъ мрака на невѣжество-то и просвѣтихъ ны съ писмо, кои-то жрѣтвувахъ цѣлыа си животь само заради насъ да ны введѣтъ въ пѣтя на истинѣ-тъ и съ всичко това да ны упазятъ за да бѣдемъ и днесъ живы, а друго-яче, безъ тѣхъ, отколѣ да ся е помела наши-та паметъ отъ земѣ-тъ? А ные безъ да си помыслимъ на всичко това, едва чыкамы 11-ый Маѣа, та да ся понаядемъ и понапиемъ, понапѣемъ и понаиграемъ, па на другый день обтрупамы вѣстници-ты съ дописы за да видятъ хора-та за хубостъ наши-ты лудорѣи! Ха, да ся прави това оттамъ, гдѣ-то пръвъ пѣтъ ся слави паметъ-та на тѣя святии, тѣмъ е простено; но оттамъ, гдѣ-то тоя празникъ ся е празнувалъ и по 25 пѣти, то е вече срамота да ся хвалимъ съ такыи дѣтински работы. Какъ ся не намѣри досега нѣгдѣ нѣкой майчинъ и бащинъ въ тоя день да прѣброи толкосъ голѣмы-ты и добры дѣла на тѣя велики мъжи, па да си попрѣмысли, че тѣ могатъ да ся прославятъ пакъ само съ подобны дѣла, а не съ ядене и пѣане: зачтото не славимъ въ тоя день пѣяници, нъ най-голѣмы-ты ни добротворцы...“ По-вататѣтъ авторъ изброява, какви почини за благодѣяние и просвѣта би трѣбало да се правятъ въ свръзка съ този празникъ, съ което едничко би се отпразнувала паметъта на св. Просвѣтители както подобава; „а така, само че смы пили и играли, или че смы ся фотографирали (вмѣсто да дадѣхмы тѣя пары божемъ за писалкы

и да пнхть — лѣжать и спасявать ся! Всяко живо сътвореніе на тоя снѣтъ ся старае за своето усъвършенствуваніе; само тая пасмина хора не щихъ ни да знаятъ за това“. Това не е просто изблчненіе, то е саркастично бичуване.

Що правять наши-ти богаташи? — «Трупать пари за да имъ ся найдхть и на оня свѣтъ; оттамъ мислять тѣи да прашать нѣкога, за да правять добро на свои-ты ближни“. Тукъ Дановъ не забравя да шибне и ония благодѣтели, които въ завѣщаніята си разпореждатъ да се употрѣби имотътъ имъ слѣдъ смъртъта тогава, „когато пара-та хване да ражда по грошъ“, което ще рече: «трай коньо до зелена трѣва».

Сатиричното перо на Данова, подсладено съ малко юморъ, не е заминало и тогавашнитѣ „млади“ (— по сегашному „младежи“). *Какъ сж и что правять тѣ?* — „Тѣмъ дай кривофесче, тѣнко бастонче и седефенъ броеничкъ, па ги не трѣси и не искай повече нѣчто отъ тѣхъ. Тѣ сѣкатъ, че нѣма никога да ся мръкне; казвать, че въ тѣхнѣ-тѣ грамматикѣ нѣмало бѣдѣще врѣмя, но само настояще, а не знахть, че безъ добро нѣма никакво сребро. — Боже мой! какво ли ще бѣде пакъ съ млადы-ты въ К...ъ, гдѣто не знахть, что е това ноцъ и гдѣто чяшкы-ты ся не изсушявать никога! ами въ Б...ъ, гдѣто билардѣтъ не вижда мира и денѣ и ноцѣ и на кои цигаркы-ты изъ уста-та и карты-ты изъ рѣцѣ-тѣ не излизать никога? ...“ Смѣкнете кривото фесче отъ тия млади и турнете вмѣсто него астрахивено калпаче или контешка палария, и ето ви, подиръ шесть-седмъ години, галантнитѣ чиновници на нова България...

А искате ли да чуете, на каква степень е стояло народното съзнание? — „Ные блѣгаре-тѣ, казва ни Дановъ, всѣду, гдѣ-то сме, по кръвъ и по лице сме еднаквы, но по мозъкъ, по срьдце сме всякаквы: така напримѣръ, има едни, кои-то и мислять и говорятъ по влашки, рускы или грѣкы — изблѣгарили ся; други, кои-то още говорятъ по блѣгарскы, ала мислять по рускы, грѣкы или влашки; трети, които отъ бащѣ и майкѣ блѣгаре, а изродили ся катѣре. Има и такыны чюдовища, та отъ бащѣ блѣгаринъ, майкѣ цинцаркѣ сынъ-тѣ станхль грѣкъ; или наопаки: отъ двама родены братія отъ единъ бащѣ и майкѣ единъ да е блѣгаринъ, а другъ грѣкъ или влахъ или дяволъ го знае какъвъ. Намирать ся още и такыны: цѣль цѣлниничякъ блѣгаринъ още и твой роднина, па ти и хорати на пхти хубаво и лѣпо блѣгарскы, а чтомъ прѣмине прага у дома си стане грѣкъ, или влахъ или Богъ го знае какъвъ. Па има и още по-голѣмы чюдовища, кои-то за нѣколко грошѣ днесъ ти става и грѣкъ и русинъ и влахъ па дори и цинцаринъ; има нѣкои, кои-то ся водять за носа отъ грѣкыны, а пакъ други, па кои-то брѣка въ мозъка влахыня. Ето на, такыны сме ные блѣгаре-тѣ „шарени

предъ човѣкъ трѣбва да бѣде полезенъ на себе си, пакъ тогава вече на своето отечество. О, патриоти, патриоти! О, хамелеони, хамелеони! . . . "

Не ще и дума, че тукъ има и по-остро патриотическо чувство, и повече жлъчка, и повече енергия въ изразитѣ, но и повече риторика — при по-малка историческа правда, нежели у Данова.

На какво се дължи тази разлика? Безъ съмнѣние, тя трѣбва да се отдаде главно на различието въ темпераментигѣ: отъ една страна тукъ ни говори мъдростъта и опитностъта на 40-годишната възраст, а отъ друга — буйностъта на 26-годишния младеж-революционеръ.

* * *

Единъ отъ моднитѣ наши писатели — отъ ония, дѣто се мѣчатъ да разпространяватъ между нашето „българско“ общество най-модернитѣ литературни възгледи и форми — прѣди двѣ-три години въ една своя книга*) изрече много остра прѣсѣда за всички наши писатели отъ прѣди-освобождението ни, като нарече тѣхнитѣ трудове, както за тѣхното съдържание, тъй и за езика имъ — дѣтински! Безъ съмнѣние, литературата ни прѣзъ послѣднитѣ 15-20 години напредна доста и въ просторъ и въ дълбочина; но да си мисли, че нѣкаква пропасть дѣли книжнината на робското българско отечество отъ литературата на свободна България, би било чисто заблуждение. Защото ако наистина Каравеловата белетристика по жизнена правда и художественостъ е нищо въ сравнение съ Вазовата, то *драмата* на Друмева, историческитѣ работи на Дринова и Ботевитѣ журнални статии отъ *отвждъ*, стоятъ много по-горѣ нежели съответнитѣ литературни работи отъ *отсамъ*. Още повече въпросно става горното твърдѣне, ако се сѣди за езика на нѣкои отъ тогавашнитѣ писатели и на по-много отъ сегашнитѣ. Въ това отношение нѣколцина отъ писателитѣ ни прѣди освобождението заслужаватъ напълно нашето внимание. Между тѣхъ ние ще изтъкнемъ на най-видно мѣсто Данова.

Дановъ е единъ отъ най-добритѣ познавачи на българския езикъ. Той владѣе езика и практически и граматически. Практически го владѣе като българинъ, който се е родилъ и порасъл въ такъвъ балкански кътъ дѣто се чуе най-добра книжовна българска рѣчь, и като работникъ въ полето на народната просвѣта, тъй тѣсно свързана съ езика; а теоретически — граматично усвоилъ си го като ученикъ на Н. Геровъ въ Копривщица. Колцина отъ нашитѣ писатели могатъ се похвали съ такова

*) И. Ст. Андрейчинъ: „Книгата и животътъ“, стр. 6: „Всичко, излѣзло изподъ тѣхното перо, носи печатъ на ученичество.“

двойко познаване на езика? По своята граматична правилност и рѣдка чистота Дановѣтъ езикъ, смѣло може се каза, е единственъ въ нашата книжнина. Сравнително съ всички наши досегашни писатели Дановъ въ малкото си съчинения е употребилъ *най-много* български думи и обрати и *най-малко* — русизми и други чужди думи. И въ постепенното отрѣждане на книжовната българска рѣчь отъ славянобългарското влияние Дановѣтъ езикъ е изигралъ своята напѣдничева роля. Подъ перото на Данова българскиятъ езикъ като-че изведнѣжъ се явява въ истинския си ликъ. Въ неговитѣ работи, писани прѣди 40—35 години, книжовната българска рѣчь има почти модеренъ изгледъ. Между това, българскиятъ езикъ (думата ни е за *книжовния* български езикъ) прѣзъ този периодъ сѣ е направилъ извѣстенъ напѣдѣкъ. Тази особеностъ въ езика на Данова се дължи на това, че той въ своята рѣчь е внесълъ твърдѣ много елементи отъ живия български езикъ — единичкий изворъ за подмладяване на книжовния ни езикъ. Дановѣтъ езикъ не е остарѣлъ, защото въ него бие силно стихията на народната рѣчь; такова нѣщо ние виждаме и у Ботева; — на всички други писатели отъ онази епоха езикътъ откъмъ извѣстни страни е поизвехтѣлъ, поостарѣлъ.

Дановѣтъ езикъ е толкозъ правиленъ и толкозъ близкъ до живата българска рѣчь, че да се занимаваме съ него, ще рече да разглеждаме това, което най-добрѣ характеризира строежа на българския езикъ. Ето защо, като разглеждаме Дановия езикъ, ние ще се простремъ повече, като го сравняваме тукъ-тамъ съ езика на други наши книжовници, като Славейкова, Икономова, и др.

Благодарение на постоянното си общение съ народа и то главно съ оная частъ отъ него, която спада въ областта на книжовния говоръ, Дановъ, като никой другъ, така си е усвоилъ българската народна рѣчь, че колкото по-дълбоко се визираме въ негова езикъ, толкова повече форми, неотбѣлзани даже отъ граматичитѣ ни, намираме въ него. Никой отъ нашитѣ книжовници напр. не е употребявалъ досега съ толкова внимание различнитѣ глаголни врѣмена, както ги употребява Дановъ. Това се вижда особено при тѣй нареченото *редуване* на гл. врѣмена:

„Днесъ хора-та сѣ *пронашли*, че волъ-тъ *быль* за идение, а конь-тъ за работѣ, та *работятъ* повече съ коніе; и колко-то волове *употрѣбаватъ*, не *впрѣгатъ* ги вече въ шѣкъ-тъ, а въ рогове-тъ, защото-то тамъ *была* на вола сила-та.“ — „Всичко това ставаше за интереса на ученицитѣ и на тѣхнитѣ родители. За да *можехъ* обаче да заинтересувамъ изобщо всички селяни съ училището, азъ дадохъ на по-изпрѣдилитѣ ученици да научатъ нѣщо и отъ черковно четене и пѣене.“ — „Едва *сега*

Перущене се увѣриха, че учителѣтъ имъ знае много, та почнаха да ме гледатъ съ добро око. Мнозина, когато ме поздравяха за успѣха, просѣха прошка, задѣто *сж* ме обиждали до *сега* несправедливо.“— „Когато обаче прѣзъ коледнитѣ празници ученицитѣ писнаха съ тѣнkitѣ гласове да пѣятъ стройно въ черква, тогазъ въобще всички ме оцѣниха, колко *сѣмъ билъ струвалъ*, и всѣкой, който *бѣше ме оскѣрбилъ* съ опакото си поведение въ врѣме, когато по интригитѣ на попа почти всички работѣха да се махна отъ селото, сега всички искаха да ме приближатъ, за да ми се извинятъ и да просятъ прошка за пакоститѣ, съ които *сж* ме оскѣрбявали“.

Употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена, може се каза, е пробниятъ камѣкъ, по който най-добрѣ може да се сѣди, до колко единъ писателъ у насъ може да си служи добрѣ съ българската рѣчь. Въ това отношение Дановитѣ „Спомени“ могатъ да се прѣпорѣчатъ като най-добъръ образецъ на всѣки, който би искалъ да си служи правилно съ глаголнитѣ форми.

Отбѣлзваме това, защото, ако има нѣщо въ българската граматика, въ което най да се грѣши днесъ отъ всички, това е употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена.

Въ редуването на глаголнитѣ врѣмена Дановъ грѣши само въ първитѣ си и то прѣводни работи — подъ влияние на чуждий езикъ (руския): „Испрѣво Іосифъ *бѣлъ* много добрѣ у господаря си, а слѣдъ малко врѣмя *биде* наклонанъ прѣдъ него, та го *хвърлили* въ тъмницѣ.“ (Бытопис.). „Царь Симеонъ е *нанесълъ* най-голѣмъ ударъ на грѣцко-то царство, кое-то много пакти *побѣди* и *отне* му най-много мѣста.“ (Взаимоуч. таблици). Подобни грѣшки сѣ обикновени у писателитѣ отъ прѣди-освобождението. Даже у Славейкова такива се срѣщатъ много често: „(Лисицата) като *искочила* изъ гераня, *скачаше* радостна.“ — „Сеймени наистина ме *подирватъ* въ кѣщата, на която бѣхъ слѣзълъ, и като се *научили* за лошитѣ намѣрения на попъ Танааса . . . , едва прѣвариха да ни прѣдизвѣстятъ . . .“ — „Неофитъ . . . пакъ *бѣше се завърналъ* като митрополитъ въ Търново и *чува* за „Огледалото.“ — „Него врѣме азъ не знаехъ нищо за Рупаланското нарѣчие, което изобщо до скоро *е било* твърдѣ малко извѣстно.“ — „Гергана вода *налива*.“ — „Везиръ прѣдъ чадъръ *сѣдѣше*.“ — „Гледалъ Гергана, *чудилъ* се.“ (Въ послѣдния случай — споредъ езика на народнитѣ пѣсни).

Колкото до сегашнитѣ писатели, неправилното употрѣбление на глаголнитѣ врѣмена, особено въ тѣхното редуване, е станало тѣй обикновено, че човѣкъ е петименъ да види свѣсна българска рѣчь.

„Българитѣ *били* народъ почти полудивъ, на които единственото занятие *бѣше* войната“ . . . „Високата порта, както *видѣхме*, *била* принудена да *искупува* съ скѣпи отстъпки всѣка

война съ Русия“ . . . „Както се видѣше, възстанниците имали за планъ . . .“ „Тази борба (черковната) е била най-великото движение на новобългарската история; отъ нея се е породила и укрѣпила политическата идея у насъ. Тя приготви народа . . .“ („История на бълг. народъ“ отъ С. Бобчевъ, 1897 г.).

„Той (Славейковъ) знаеше аудиторията, на която говори.“ . . . Като политически дѣецъ, той винаги е билъ съ народа и съ своето влияние най-много се мъчеше да изглади . . .“ — „Той (Китанчевъ) се е приготвялъ къмъ (?) уроците си, като обладаваше при това рѣдкото онова качество на прѣкрасенъ лекторъ — да умѣешъ да вложишъ въ ушите на слушателятъ онова, което желаешъ да имъ вдъхнешъ.“ — „Всѣки имаше възможность да изкаже всичко, което мисли . . .“ . „Въ това само Стамболовъ бѣше гениаленъ, и Дионисий Сиракузский и Ецелино ди Романо могатъ (!) да му позавидятъ.“ (П. Каравеловъ, „Годишникъ на Дем. п.“).

Дановъ употребява и такива гл. форми, които у другитѣ писатели съвсѣмъ рѣдко или никакъ се не срѣщатъ: „Не бы доста това, гдѣ-то училища-та ни бълж открай неурядни, нѣ отъ нѣкое врѣмя ся забръкахъ още повече и съ чюждѣ-ты языцы.“ . . . „Има-ще вече 3—4 десятины години откакъ се не чюе у насъ за чюма . . .“ — „Всяко живо сътвореніе на тоя свѣтъ ся стареа за свое-то усъвършенствуваніе; само тая пасмина хора не щѣха ни да знахтъ за това.“ — Така намираме употребени — „има-ще“ у Икономова: „Ако въ Дунава има риба въ (при!) Землинъ, има-ще и въ Вѣлградъ.“ . . . («Писма за Сърбия»), а „щѣха“ у Ив. Пѣевъ: „Улицата бѣше пуста; само тукъ-тамъ се чуваше силното затваряне на порти: сегисъ-тогисъ и нѣкои жени щѣха да прѣпрѣчатъ прѣзъ улицата . . .“ *) — По-слабитѣ дѣца нека се задръжатъ у дома и слѣдъ седмата година, за да си поиграятъ още, че да се вслиятъ по-добрѣ, — „послѣ щжтъ оти да учятъ.“

Всѣки, който слѣди по-отблизу употребата на глаголитѣ врѣмена у насъ сега, забѣлѣзва, какъ отъ една страна нашитѣ писатели избѣгватъ, кое отъ незнайне езика, кое отъ просто нехайство, както тѣзи форми, тѣй и нѣкои други, напр. условната форма на -(о)вамъ или -(у)вамъ. Така напр. Дановъ пише: „Ка-то изрече чорбаджията това натъртено, азъ видѣхъ вечъ, че, ако приискувамъ още, ще се скъса конецътъ на пазарлъка . . .“

Намѣсто гл. форма „приискувамъ“ тукъ обикновениятъ български писателъ-драскачъ би употребилъ обикновената форма „ако искамъ още“ . . . Сжщата сѣдба има и несвършеното причастие на -лъ, което се смѣсва съ свършеното на -илъ. Примѣри за това могатъ се наведе съ хиляди:

„Морето е канило естествено гърка на смѣли прѣдприя-

*) У З. Стояновъ туй мѣсто стои другоаче: „На прѣдя ни се виждага да прѣпрѣчатъ нѣ улицата нѣкои жени . . .“ (Зап. Т. II, стр. 19).

тия. "... „Хармоничното и пълно развитие на всички дарби... е служило за основа на това възпитание"... „Гръцкият език... се е дѣлил на няколко нарѣчия..." „Цицеронъ не се е двоумилъ много пжти да се хвали самъ"... (К. Величковъ)*). — „Хенрихъ IV се обличалъ просто: обикновено, той носилъ сивъ сюртукъ"... „Прѣзъ поляната се вило и шумѣло бистро поточе.“ (Христом. Миш.-Кост.). Тукъ има и влияние на руский езикъ, и нехайство въ писането, и незнаяне собствения си езикъ. — Лекото и нехайно отнасяне спрѣмо езика виждаме и въ обратна посока — въ употреба на *несъществуващи* глаголни врѣмена, на които нашитѣ граматичи даватъ и особно названия, като отдавна минало и др.

Така напр. Икономовъ пише:

„Ако въ Бѣлградъ бѣше било тѣй кално, както и въ София, бѣлградчане трѣбаше непрѣмѣнно да се отрѣкнѣтъ. ...“ („Писма за Сърбия“, стр. 55).

Даже у А. Теодоровъ срѣщаме:

„Фърли каже въ локвата единъ камѣкъ. — Не ща, рекохъ, азъ *бихъ се опрѣскалъ*.“ („Методична граматика“, 1899 г.).

Съ особена грижливостъ Дановъ употребява съюзитѣ, — и въ това се познава тънкиятъ познавачъ на езика; въ това отношение той може да служи за по-добъръ образецъ отколкото всѣки граматикъ. Вижте какъ приятно се развива фразата:

„Поврѣща *ли* дѣте-то, това е знакъ, че е прѣяло, *та* му се е развалилъ стомахъ-тъ; *зато* като плаче не мисли, че е гладно, *та* да му въвиращъ насилъ хранѣ за да млѣкне, но земи *та* го окъпни съ хладнѣ водѣ, *за да* му се очисти кожата... *па* го остави да си поспи.“ — „Добрѣ, добрѣ си дошълъ, *защото* за новото школьо, което си правимъ сега, ще ни трѣбва и даскалъ; *ала* сега ние не можемъ да направимъ нищо безъ нашитѣ селяни; *тѣ* сега всички сѣ по кѣра, *та* като се прибератъ за празника на св. Илия, тогасъ ще ни почетешъ и по-пѣнешъ въ черква, *за да* ти чуемъ гласа, *па, ако* го аресаме, то лесно ще се споразумѣемъ и спогодимъ за всичко.“

„Огъ това азъ се убѣдихъ, *че* всичко туй се прави съ намѣрение *да* ме отчаятъ, *та* да си дамъ оставката и да се махна отъ селото. *Ала* азъ не направихъ това, *а* отидохъ при А. Гичевъ, *та* му казахъ: „Бай Архангеле, отъ постѣикитѣ на нашитѣ селяне спрѣмо мене азъ се убѣждавамъ, *че* тѣ ме не искатъ за учителъ въ селото си. *Понеже* става вече късно да си търся и намѣри потентървѣ друго мѣсто, за мене не остана друго, освѣтъ да ида въ Пловдивъ, да продамъ контракта си на чорбаджи Стояна Чалѣковъ, *та* да си приема заплата и да се прибера у дома си въ Клисурса, *а пѣкъ* тѣ нека му мислятъ за сетнинитѣ.““

*) Примѣритѣ сѣ взети изъ неговата „Всеобща история на литературата.“

Малцина от писателитѣ прѣди освобождението употрѣбаватъ съюзитѣ *ала*, *инди*. Подъ влияние може-би на сѣрбо-хърватскій езикъ, Дановъ много често и за голѣма полза въ стила си употрѣбыва съюза *ала*: „Вода-та е всѣкога полезна, ала кога ся доведе да кара десетинаж витла воденицѣ, тогава тя бива още по-полезна.“ На много мѣста употрѣбыва този съюзъ и Ботевъ.*) Съюзътъ *инди*, който у днешнитѣ писатели-филолози (Теодоровъ, Милетичъ) се срѣща като рѣдка птица, тъй също дохожда съвсѣмъ естествено подъ Дановото перо:

„Това евангелско упътствие доведе дѣда Добря до тѣжъ мисль, че отъ всички добрини и хаире, кои-то бы могълъ да направи чловѣкъ за душевно-то си спасение, та да получи царство небесно, най-добра-та е тая: да ся помага за умствено-то развитие и образование на чловѣчество-то. . . *Инди*, дѣдо Добре даде тога пары-ты си та направи това училище. . .“ — „Пиянството е грѣхъ противъ закона Божій, противъ дръжавѣ-тъ и противъ чловѣчество-то: *инди*, зашто да не може и тукъ да се направи онова, което у подобни омразни случаи сѣ употрѣбывали?

Ако нарѣчието „негли“ (Дановъ и него употрѣбыва) не можа да се усвои освѣнъ отъ двама-трима, за съюза *инди* може да се съжалѣва само, че не се усвоилъ досега отъ повече писатели.

*) Много чудно ни се вижда, защо Славейковъ е избѣгвалъ въ прозата си този съюзъ. Също нѣщо виждаме и у Вазова, Величкова и много други видни наши книжовници. Навѣрно, тѣ, както и Славейковъ, избѣгвалъ въ писането този съюзъ, защото въ *ювора* не се употрѣбыва. Ала кой може да твърди, че *писменото* излагане е еднакво съ *устното*?

Немѣ Ботевъ е употрѣбывалъ въ *ювора* си „ала“, като си е служелъ — и толкозь хубаво! — съ него?

Смѣшно може да си види нашето питание послѣ десеттѣ заповѣди на цариградския Моисей и устава на нашитѣ левити — смѣшно може и да бже, наистина, ала ние не за смѣхъ питаеме, а идемъ да разкриемъ онуй утѣшително мнѣние, кое отъ день на день се повече и повече се разпростира въ народа, но признацитѣ на което нашитѣ пророци не могатъ да видятъ. . .“

Струва ни се, че Вазовъ е направилъ голѣма стилна грѣшка, като е писалъ: „Падналъ веднѣжъ въ ржцѣтъ на тиранитѣ, Левски. . .“, както казватъ, излялъ отровата, за да остане вѣренъ на клетвата си; но като ядътъ не подѣйствувалъ, той си блъсналъ главата у тъмничния зидъ въ София, но тя излѣзла по-твърда отъ камѣка. . .“

А хубаво ли е като пише Славейковъ така:

„Прѣз 1856 г. азъ изново ходихъ въ Цариградъ пакъ противъ Неофита, но тоя пѣтъ не като частно лице, но като опълномошен прѣдставителъ отъ Търн. епархия, и то не самъ, но съ нѣколко души другари. . .“ (Български притчи, * Ч. II, VIII). Или пъкъ както пише Д-ръ К. Кръстевъ:

„Тукъ има прѣкрасни моменти, но слабо цѣло. Но прѣкраснитѣ моменти сѣ най-вѣрния залогъ, че съ зрѣлостѣта на автора ще се яви и прѣкрасна цѣлостъ. Но авторътъ трѣбва съ голѣмо внимание да се вслушва въ рѣчѣта на българския селянинъ“. (Критика на „Дѣдовата Славчова унука“).

Много често употребява Дановъ съюза, та и то освѣтъ въ познатото значение за слѣдствие или послѣдователност на дѣйстви, но още въ особено значение, като замѣстникъ на връзки „съ който,“ „споредъ който“:

„Друго добро, кое-то е направилъ на свои-ты селяне, та ги избави отъ свръшена пропастъ, е това, гдѣ-то...“ — „Лошъ и вредителенъ за здравіе-то на дѣтца-та е и оня обичай, кой-то владѣе по нѣкои мѣста у насъ, та (=споредъ който) нѣкои майки носятъ дѣтца-та си...“ — „Що е причина-та, попыта мя пріятель-тъ, та е сполетяло таково злочестіе училище-то ви?“

Като връзка за слѣдствие, съюзътъ та у Данова се срѣща твърдѣ често.

„За повече той не смѣше да ме разпитва, защото бѣше неграмотенъ, та не можеше да продължава по-дълго разговора“. „Защо не напредваме? — Защото не знаемъ нищо, та и не можемъ нищо“. — (Днесъ повечето се изказватъ така: «За повече той не смѣше да ме разпитва, защото бѣше безграмотенъ, *вслѣдствие на което*(!!) не можеше... и пр.). Съ голѣмо внимание виждаме да употребява Дановъ връзките „за да“, „да“: „Подиръ всичко това азъ казахъ: «господа, сега, споредъ контракта, азъ съмъ вече вашъ учителъ, но понеже училището ви още не е готово, то моля да ми дадете отпущъ...», *за да* ида въ Клисурса *да* се видя съ майка си и да понаредя къщата си».

Въ употребата на връзката „за да“ правятъ често грѣшки дори най-видни наши писатели:

„Половина часъ чакахме *за да* се вдигне мъглата, *за да* можемъ да хвърлимъ взоръ на България“ (Ваз.) „Но съдбата рѣши, *за да* ме утѣши“ (Слав.). Въ втория случай наистина имаме *licentia poenae*; но такъва свобода е нетърпима, па макаръ и въ стихове. Защото французинътъ съвсѣмъ право казва за таква случаи: *la licence détruit la liberté*.

Много на мѣсто употребява Дановъ връзка „какво“ на мѣсто „че“, и съ туй внася приятно разнообразие въ рѣчта си:

„На пияницъ трѣба живо да ся разложи, *какво* той въ пиянство-то си губи здравіе, честь и благополучіе... Трѣбва да му ся разправи и докаже съ примѣри, че съ това се губи иманіе, че така ся дохожда до просяшка тояга.“

Второто „че“ тукъ е употребено съ риторична цѣль; то не само дѣто не врѣди на рѣчта, но още и придава сила. Когато повторението на съюза „че“ може да развали рѣчта, Дановъ знае да избѣгне това, като употреби веднѣжъ «какво», послѣ «че»: „Добродѣтелна-та имъ майка Ревекка забѣлѣжила *какво* Іаковъ отъ день на день става по-благочестивъ, и видѣла, *че* отъ двѣ-тъ безпѣтни Іасовы жени нѣма да излѣзатъ добродѣтелни дѣтца...“

Съгласно съ духа на българската рѣчь Дановъ употребява съюза „а“ подиръ изречение, което се води отъ дума „вмѣсто.“ „Па има и таквы, кои-то вмѣсто да даждѣ, а ти гледатъ да взематъ.“ Също и въ съставени изречения за сравнение (намѣсто „отколкото“): „По-добрѣ е да ся мѣчишь, а не да говоришь несмислени нѣща.“ — Сравни народнитѣ пословици: „По-добрѣ вѣрвай очигѣ си, а не хората. По-добрѣ да ти завиждатъ, а не да те окайватъ. По-добрѣ драмъ паметъ, а не сто оки сила. По-добрѣ единъ пътъ да плачешъ, а не сто пъти да въздишашъ“ и пр.¹⁾

По свойства на българския синтаксисъ Дановъ пише: „Садекъ не вѣрвалъ да има Провидѣніе Божіе.“ — „Въ врѣме, кога да се роди Исусъ Христосъ, Іуд. земя била подъ Римскъ власть.“ — „Слѣдъ 5—6-годишно бавеніе по чуждинѣ Прѣванъ се завръща въ отечество-то си, *гдѣ-то* да отпочине . . . и въ това врѣме да поразгледа по-отблизу състояніе-то на свои-гѣ съотечественници.“²⁾

За тѣзи служби на съюза *да* нѣма ни поменъ въ нашитѣ граматики, въ които не се говори нищо и за синтактични строежи отъ типове като слѣднитѣ:

(Дѣдо Добре разсѣждава, какво по-добро нѣщо да направи за народа си) — „Да дамъ на черквъ-тѣ пары, казваше той: *ала* тя не е търговецъ, та да ѝ трѣбватъ пары; *да* дамъ да я украсятъ: *ала* пейно-то украсенъ е не стои въ позлатено-то темило и въ нашареній амвонъ, но въ Слово Божіе . . . ; *да* станъ да идъ на поклоненіе на Божій Гробъ: *ала* моя-та душа не е пригответа за това . . .“

„Тая болестъ . . . подобно на орелъ, кога се врьли та сграбчи нѣкоя птица или агне, *какъ* прѣвъ го умотава съ крилѣ-тѣ си, за да не бѣга, а послѣ му забива ногти-ти си, та го мѣчи и най-сетиъ му испива кръвъ-тѣ. . . , *сѣщо* така и ракѣя-та у насъ отъ нѣкое врѣмя ся е врьлила изъ цѣло-то ни отечество. . .“³⁾

¹⁾ Вж. „Български притчи или пословици“ и пр. отъ П. Р. Славейковъ. Отъ 50-тина пословици отъ този типъ само въ 5—6 случая намираме „отколкото“, намѣсто *а*.

²⁾ Съюзъ *да* намѣсто „че“ или относ. мѣстоимение дохожда подиръ главно изречение съ дума за съмнѣние или съ *отреченъ* глаголъ. Грѣшкитѣ тукъ сж твърдѣ обикновени: „И наистина, *на-дали* има въ цѣлокупна България нѣкое село, *коѣто* не е извѣстно неговото (на Славейкова) име“ . . . „Ние не познаваме ни единъ училищентъ инспекторъ, *който* може да се мѣри съ него (Китанчева) въ тая му дѣятелност“ . . . „Ние не знаемъ другъ учителъ въ най-новата епоха, *който* може да се сравни съ неговата популярностъ между унеицитъ,“ — покрай правилното: „И сега ние дори *нѣмаме* другъ писателъ, *който* да бжде тѣй извѣстенъ и популяренъ между народа.“ (П. Каравеловъ, „Годишникъ“ на Д. П.).

³⁾ Всѣки другъ този периодъ би го построилъ по обикновената схема: „*Както* единъ орелъ, *слѣдъ* като се хвърли и сграбчи нѣкоя птица или агне, най-напрѣдъ го омотава . . . ; *сѣщо* така тази болестъ, ракѣята. . .“

Услушайте се внимателно въ рѣчта на неповлияния отъ други езици балкански българинъ, и вие ще видите, че подобни изрази не сѣ чужди за него.

Подобно на съюзитѣ, Дановъ употребява съвсѣмъ умѣло и прѣдлозитѣ. Особено това се вижда въ употребата на прѣдлога *на*. У Данова нѣма да намѣрите ни единъ случай, дѣто да се редувать едно подиръ друго двѣ или три «на», което тѣй често се срѣща у други писатели и загрозява страшно езика имъ. Тази лоша страна на българския езикъ Дановъ избѣгва съ онова срѣдство, което неотколѣ г. Милетичъ ни прѣпорѣча: да се употребява колкото е възможно по-често *глаголъ* намѣсто *отглаголно съществително* име. — Значи, онова, което почитениятъ нашъ филологъ разясни *теоретически* прѣди десетина години, Дановъ си е усвоилъ непосредствено отъ живий езикъ и го е прилагалъ на практика още прѣди 40 години! Въ това отношение, както и въ много други още, той стои много по-горѣ дори и отъ оня необикновенъ познавачъ на българската рѣчь, който се казва Петко Славейковъ. Каква разлика въ стила се дължи на това, ще покажемъ по-нататѣкъ. — Два прѣдлога „на“ едно подиръ друго у Данова срѣщаме само въ дватри случая: „Да станѣ да идѣ на поклонение на Божій гробъ...“ „Благодарение на интригитѣ на дѣда попа“. При това значението на прѣдлога „на“ въ тѣзи два случая съвсѣмъ не е онова, което тѣй разваля българската рѣчь. Сравни за примѣръ тѣзи Данови изрази съ слѣднитѣ: „Мѣжду причинитѣ, които спомагатъ на развитіето на просвѣщеніето на единъ народъ се намиратъ. . . .“ *)

Дановъ избѣгва прѣдлога „на“ дори и въ такива случаи слѣдъ отглаголно съществително, когато той съ нищо не бърка на рѣчта: „Съ внезапно *промънуване* (на) *хранѣ-тъ* пропада сила-та на дѣтето.“ А пада и въ грѣшка, когато го изпуска подиръ отглаголни съществителни произведения отъ срѣдни глаголи: „Съ разтръсване мозѣка *влиза у него вода*“ (отговори на изрѣка: като се разтръсва мозѣкътъ..., а не — *като разтръсваме мозѣка...*); — „При покарване зѣбы-ты много *дѣца* *страдатъ отъ огънь*.“

Въ подобна грѣшка изпада и като се стреми да употреби намѣсто прѣдлогъ „на“ — „отъ“ или „за“: „Исторія-та *отъ* народно-то ни образование ще ви хвали...“ „Діаволъ-тъ завидѣлъ за блаженство-то на прѣвы-ты чловѣцы.“ Или пъкъ като употреби прилагателно име намѣсто съществително съ прѣдлогъ: „По *смрътъ-тъ* *Давидовъ* въцарилъ ся сынъ му Соломонъ“. (Личното мѣстоимение „му“ трѣба да стои подиръ съществително — тукъ „на Давида“, вмѣсто което е казано „Давидовъ“).

*) „Българска пчела“, 1862 год.

Въ употребата на предложителния образъ на внимание това, дѣто Дановъ съединява предложителъ „отъ“ и „за“ съ съединителна дума (втория съ „да“, втория съ „иже“) и образува *нечисти* връзки, които водятъ приставено изречение: „Много земларини родителѣ и учители, амѣсто да пазятъ дѣцѣ-та *отъ да* не идватъ и да не правятъ зло, а тѣй тѣ оставятъ по воля-та имъ...“ Съвѣсти за *иже* трѣбва да поставятъ жени-тъ въ своя-та неправда...“ Дановъ употребява и два предлога единъ по другъ — когато тѣ са близки по значение: „Слѣдъ послѣдния урокъ учениците въ редове по двама се отправиха за у дома си...“ „Мога да ви дадете откустъ за *до* си. Богородица...“ *)

Като умише да избѣгва отъножителни съществителни, Дановъ тѣй само знае, дѣ трѣба да се употреби членъ и дѣ не трѣба. И наистина, само единъ вѣщъ повнзватъ на българския езикъ ще каже: „Сегѣ *си* азъ не помня...“ — „Гдѣто знаехъ любовъ сирѣзъ азички членове единъ съ другъ...“ — „За што *азъ* азъ не си могѣлъ да си помисля, днесъ то праи *рѣка* чловѣческа.“ — „Слѣди ни се да дадемъ малото за вѣстникъ или книга, които разиватъ мозъка, които отиватъ *очи* и пѣ-вать чловѣка съ знаеиъ.“

Въ ухѣлото употребление на члена съ Данова може да съберемъ, и то не винаги, само Ботевъ, който пише:

„Но и при тия страдания... българинътъ се затвори отъ турчина въ къщи съ чедѣта си, и както и днесъ, пѣлъ е и слушалъ е амѣсто византийската (по-добъръ византийски!) литургия, своята елегическа пѣсень, амѣсто стрѣлѣта и сабитѣ, изва-на *разото* и сърца, ходатъ е по сборова и сѣденки, по тѣлки и черковица — и щомъ *варваринътъ* е наизвалъ огнището му..., той е оставалъ *разото* и сърца, гегалѣ и павала, хващатъ е бащата саба, *братова* пушка и съ „дружина вѣрва и сговорна“ отиватъ е въ Огара-Планина да мъсти за *обиди* отъ *турци* и *чорбаджи*, и да имъ отнима *грабено* имане, да пазѣ *село* и *сиромаси*.“

Какво е не разбираетъ духа на българския езикъ въ този случай Каравеловъ, като е писалъ:

„Българските черкови са създадени по образѣтъ и подобieto на гръцките черкови“. — „Хаджи Гевчо искалъ да баде въ всичко на *челото*.“ — „Отъ *природата* човѣкътъ не получава никакво понатие за доброто и злото, за полезното и безполезното, за нравственото и безнравственото“.

*) Съвѣстъ несвойствено на българския езикъ Вайковъ, единъ отъ добрите познавачи на езика, се изразява: „Щомъ се чулъ рогѣтъ, въ схията този мнѣ всичките български градини и прости работници, които се били наказали *отъ* по *ваши* градове...“ (Читанка за IV отдѣление, стр. 157, 6-о изд.). „И гърмежътъ и вѣкътъ се чува *отъ* при-общината (Кметове“, стр. 333).

Услушайте се внимателно въ рѣчта на неповлияния отъ други езици балкански българинъ, и вие ще видите, че подобни изрази не сж чужди за него.

Подобно на съюзитѣ, Дановъ употребява съвсѣмъ умѣло и прѣдложитѣ. Особено това се вижда въ употребата на прѣдлога *на*. У Данова нѣма да намѣрите ни единъ случай, дѣто да се редувать едно подиръ друго двѣ или три «на», което тѣй често се срѣща у други писатели и загрозява страшно езика имъ. Тази лоша страна на българский езикъ Дановъ избѣгва съ онова срѣдство, което неотколѣ г. Милетичъ ни прѣпорѣчва: да се употребява колкото е възможно по-често *глаголъ* намѣсто *отглаголно съществително име*. — Значи, онова, което почтениятъ нашъ филологъ разясни *теоретически* прѣди десетина години, Дановъ си е усвоилъ непосредствено отъ живий езикъ и го е прилагалъ на практика още прѣди 40 години! Въ това отношение, както и въ много други още, той стои много по-горѣ дори и отъ оня необикновенъ познавачъ на българската рѣчь, който се казва Петко Славейковъ. Каква разлика въ стила се дължи на това, ще покажемъ по-нататѣкъ. — Два прѣдлога „на“ едно подиръ друго у Данова срѣщаме само въ два три случая: „Да станѣ да идѣ на поклонение на Божій гробъ...“ „Благодарение на интригитѣ на дѣда поща“. При това значението на прѣдлога „на“ въ тѣзи два случая съвсѣмъ не е онова, което тѣй разваля българската рѣчь. Сравни за примѣръ тѣзи Данови изрази съ слѣднитѣ: „Мѣжду причинитѣ, които спомагатъ на развитіето на просвѣщеніето на единъ народъ се намиратъ. . . .“ *)

Дановъ избѣгва прѣдлога „на“ дори и въ такива случаи слѣдъ отглаголно съществително, когато той съ нищо не бърка на рѣчта: „Съ внезапно *промѣнуване* (на) *хранѣ-тъ* пропада сила-та на дѣтето.“ А пада и въ грѣшка, когато го изпуска подиръ отглаголни съществителни произведени отъ срѣдни глаголи: „Съ растрѣсване мозѣка *влиза у него вода*“ (отговори на израза: като се разтрѣсва мозѣкътъ..., а не — *като разтрѣсваме мозѣка*....); — „При покарване забѣ-ты много *дѣца* *страдатъ отъ огнь*.“

Въ подобна грѣшка изпада и като се стреми да употреби намѣсто прѣдлогъ „на“ — „отъ“ или „за“: „Исторія-та *отъ* народно-то ни образование ще ви хвали....“ „Діаволъ-тъ завидѣлъ за блаженство-то на прѣвы-ты чловѣци.“ Или пъкъ като употреби прилагателно име намѣсто съществително съ прѣдлогъ: „По *смръть-тъ* *Давидовъ* въцарилъ ся сынъ му Соломонъ“. (Личното мѣстоимение „му“ трѣба да стои подиръ съществително — тукъ „на Давида“, вмѣсто което е казано „Давидовъ“).

*) „Българска пчела“, 1862 год.

Въ употребата на предложитѣ обръща ни внимание това, дѣто Дановъ съединява предложитѣ „отъ“ и „за“ съ съюзни думи (първия съ „да“, втория съ „какъ“) и образува *нечисти* връзки, които водятъ приставено изречение: „Много немарливи родителіе и учителіе, вмѣсто да пазятъ дѣтца-та *отъ да* не видятъ и да не правятъ зло, а тѣй ги оставятъ по волѣ-тъ имъ...“ Съвѣсти за *какъ* трѣбва да постѣпватъ жени-ты въ своѣ-тъ не-праздностъ.“ Дановъ употребява и два прѣдлога единъ подиръ другъ—когато тѣ сѣ близки по значение: „Слѣдъ послѣдния урокъ ученицитѣ въ редове по двама се отправиха за у дома си...“ „Моля да ми дадете отнустъ за до св. Богородица...“ *)

Както умѣе да избѣгва отглаголнитѣ съществителни, Дановъ тѣй също знае, дѣ трѣба да се употребѣ членъ и дѣ не трѣба. И наистина, само единъ вѣщъ познавачъ на българскій езикъ ще каже: „Сега *сила* не помага...“ — „Гдѣто взаимна любовъ свързва *всички* членове единъ съ другъ...“ — „За що-то нѣкога не си могълъ да си помислишь, днесъ го прави *ржка* чловѣческа.“ — „Свиди ни ся да дадемъ малкото за вѣстникъ или книгъ, които развиватъ *мозъкъ*, които отварятъ *очи* и пълнятъ чловѣка съ знаніе.“

Въ умѣлото употребѣние на члена съ Данова може да съперничи, и то не винаги, само Ботевъ, който пише:

„Но и при тия страдания . . . българинътъ се затвори отъ турчина въ къщи съ челядта си, и както и днесъ, пѣлъ е и слушалъ е вмѣсто византийската (по-добръ византийска!) литургия, своята елегическа пѣсенъ, вмѣсто стрѣлата и сабята, хвана ралото и сърпа, ходялъ е по сборове и сѣденки, по тлаки и черковища — и щомъ варваринътъ е нагазвалъ огнището му..., той е оставялъ ралото и сърпа, гегата и кавала, хващалъ е *бащина* сабя, *братова* пушка и съ „дружина вѣрна и сговорна“ отивалъ е въ Стара-Планина да мѣсти за обиди отъ *турци* и *чорбаджии*, и да имъ отнима *грабено* имане, да пази *село* и *сиромаси*.“

Колко е не разбиралъ духа на българскій езикъ въ тоя случай Каравеловъ, като е писалъ:

„Българскитѣ черкови сѣ създадени по образътъ и подобieto на грѣцкитѣ черкови“. — „Хаджи Генчо искалъ да бѣде въ всичко на челото.“ — „Отъ природата човѣкътъ не получава никакво понятие за доброто и злото, за полезното и безполезното, за нравственото и безнравственото“.

*) Съвсѣмъ несвойствено на българскій езикъ Влайковъ, единъ отъ добритѣ познавачи на езика, се изразява: „Щомъ се чулъ рогътъ, въ сѣния този мигъ всичкитѣ български градини и прости работници, които се били накачили *отъ* по влашкитѣ градове...“ (Читанка за IV отдѣление, стр. 157, 6-о изд.). „И гърмежътъ и викътъ се чува *отъ* при общината („Кметове“, стр. 333).

да сѹществѹва, нека благоизвѹли да бѣди спомѹшникъ, зашто
тъй ше е отъ своя страна секи учредѣтель на такова издаваніе.
А за *него* (?) добръ е секи да разсѹди чи то испърве, и спо-
редъ новостъ та на писмени тънъ ни языкъ. . . .“ (1850 г. „Миро-
зрѣніе“, Ив. Добровски).

„Хотя и да не ся е явило даже до сега толико количе-
ство спомоществѹвателъхъ, *коликѹ* може посрѣшна *нѹждна*
разноска за *издаваны* (!) *того* листа. мы стоящій първы брой
почваме тойзи листъ и издаващѣмъ го рѣдно. . . .“ „Народъ
български е голѣмъ прѣитель просвѣщенія и любитель роде и
отъ сега прѣдстон му красна и лепа бѣдѣщность. . . .“ (1857.
Българска Дневница, „Раковски.“ *)

„Дѣто българскитѣ училища и цркви, които отъ день на
день ся умножаватъ, нѣматъ потребнитѣ книги: *дѣто* че кол-
кото книги има на български ставатъ много скѹпи; *дѣто* че
има много добри книжки прѣведени или съчинени. . . . — ся
работитѣ, дѣто докараха мыслѣта на горѣречевитѣ лица (Д.
Цанкова, К. Маринова и К. Славчева) да основатъ една об-
щина. . . .“ (1858 г. „Български книжици“).

„Лѣкарѣтъ не дава цѣръ освѣтъ кога добръ изпита бо-
лестѣтъ. Нищо не *можатъ* (кои?) врѣхъ духѣтъ, догдѣ не го
добръ *познаятъ* (кои?). Макаръ да ся издигнатъ, нещѣтъ да
ся снематъ до най-проститѣ народъ, за да му *вдохнѣтъ* уче-
ніето. Отъ тѣя белѣжки нека познаемъ гордостѣтъ на столѣтъ
патріаршески. Втора причина. Това не е само, то поне бы ны
утѣшило.“ (1859 г. „България“, Д. Цанковъ).

„Науката има за прѣдметъ развитіето и распрѣсваніето на
богатството въ обществото и майсторскій животъ на единъ на-
родъ. *Работеніето* е *явленіето* отъ затичването, что прави
чловѣкъ за да добѣе една утѣхъ на нѣкакъвъ рядъ, и по-май-
сторската частъ, която е една отъ нашиты, за да прѣобърне
веществото и да го направи полѣзно за доволствѹваніе на една
нѹжда. . . . Кой отъ насъ като изпрѣде и истѣче окъ вълнѣ или
копринѣ печели отъ едного десѣтъ? Никой. *Даклѣмъ* разумна-
та работа направи. . . .“ (1862 г. Журналъ за наука. . . .“ И.
Богоровъ).

„Полза-та и потребнѹсть-та отъ единъ вѣстникъ на нашѣтъ
народъ, *който* да ся издава въ Цариградъ и да е посвѣтенъ
на истинни-тѣ народни интереси, на правилно-то и съобразно-то
съ нѹжди-тѣ и обстоятелства-та на наши-тѣ съотечественици, не
ще разясняване и доказване.

*) Отъ Раковски не би трѣбало да привеждаме примѣръ: въ ези-
ковно отношение той е принѣсълъ врѣда, а не полза.

~~Information is being furnished to you by the Department of Justice~~

1. The Commission on the Status of Women, established in 1946, was the first of its kind. It was created by the United Nations to study the status of women in all countries and to make recommendations for their improvement. The Commission has since held several sessions and has produced a number of reports and resolutions. It has also been instrumental in the establishment of the International Day of Women's Rights and the International Women's Year.

[illegible][illegible][illegible]

[REDACTED]
 [REDACTED]
 [REDACTED]
 [REDACTED]
 [REDACTED]

да сѹществѹва, нека благоизволи да бѣди спомощникъ, защото тѣй ше е отъ своя страна секи учредѣтель на такова издаваніе. А за *него* (?) добръ е секи да разсѹди чи то испърве, и споредъ новостъ та на писмени тѣхъ ни языкъ. . . .“ (1850 г. „Мірозрѣніе“, Ив. Добровски).

„Хотя и да не ся е явило даже до сега толико количество спомоществувательхъ, *колико* може посрѣшна *нуждныя* разноски за издаваны (!) *того* листа, мы стоящій първы брой почвами тойзи листъ и издаващѣмъ го рѣдовно. . .“ „Народъ българскы е голѣмъ прѣатель просвященія и любитель роде и отъ сега прѣдстои му красна и лепа бѣдѣщность. . . .“ (1857. Българска Дневница, „Раковски.“*)

„Дѣто българскитѣ училища и цркви, които отъ день на день ся умножаватъ, нѣматъ потребнитѣ книги; *дѣто* че колкото книги има на български ставатъ много скѣпи; *дѣто* че има много добри книжки прѣведени или съчинени. . . . — сѣ работитѣ, дѣто докараха мыслѣта на горѣреченитѣ лица (Д. Цанкова, К. Маринова и К. Славчева) да основатъ една община. . .“ (1858 г. „Български книжици“).

„Лѣкарѣтъ не дава цѣръ освѣтъ кога добръ изпита болестѣтъ. Нищо не *можатъ* (кои?) врѣхъ духѣтъ, догдѣ не го добръ *познаятъ* (кои?). Макаръ да ся издигнатъ, нещѣтъ да ся снематъ до най-простытъ народъ, за да му *вдохнѣтъ* ученіето. Отъ тыя белѣжки нека познаемъ гордостѣтъ на стольтъ патриаршескы. Втора причина. Това не е само, то поне бы ни *утѣшило*.“ (1859 г. „Българія“, Д. Цанковъ).

„Науката има за прѣдметъ развитіето и распрѣсваніето на богатството въ обществото и майсторскый животъ на единъ народъ. *Работеніето* е *явленіето* отъ затичването, что прави чловѣкъ за да добѣе еднѣ утѣхѣ на нѣкакъвъ рядъ, и по-майсторската чястъ, която е една отъ нашиты, за да прѣобърне веществото и да го направи полѣзно за доволствуваніе на една нужда. . . Кой отъ насъ като изпрѣде и истѣче окъ вълнѣ или копринѣ печели отъ едвото десѣтъ? Никой. *Даклѣмъ* разумната работа направи. . . .“ (1862 г. Журналъ за наука. . . .“ И. Богоровъ).

„Полза-та и потребнѣость-та отъ единъ вѣстникъ на нашѣтъ народъ, *който* да ся издава въ Цариградъ и да е посвятенъ на истинни-тѣ народни интереси, на правилно-то и съобразно-то съ нужди-тѣ и обстоятелства-та на наши-тѣ съотечественици, не ще разясняване и доказване.

*) Отъ Раковски не би трѣбало да привеждаме примѣръ: въ езиковно отношение той е принѣсълъ врѣда, а не полза.

вать горы-ты и полета-та. Той праща вѣтрове-ты. Той гръми. Той праща дъжда на земя-тъ. Съ неговъ-тъ ржжъ ледъ-тъ ся растопява, жито-то и оwoщѣ-то узрѣва. Когато Той рече, листѣ-то пожлътѣвать и падать, вода-та ся смръзнува и снѣгъ покрывъ земя-тъ . . .“

Хубавиятъ езикъ на Данова личи особно въ разказа, както може да сѣди всѣки отъ слѣдната басня:

„Влѣхва и куче.“

Единъ влѣхва (хайдутинъ) поискалъ въ една тъмна нощъ да влѣзе въ къщи-тъ на единъ богатъ човѣкъ, за да го окраде, и приближилъ вече до къщи-тъ; но домакинъ-тъ ималъ едно вѣрно куче, на което билъ прѣдалъ къщи-тъ си да му ѣз пази. То като усѣтило че иде влѣхва-та, ваченъло да лае грѣмогласно. Влѣхва-та поискалъ да го подлъсти и хвърлилъ му едно кѣсче хлѣбъ за да млъкне. „Махни ся отгукъ, бездѣлнику — казало кучето — ты искашъ *негли* да изневѣржъ на господари си? . . .“

Въ какъвъ хубавъ езикъ облича Дановъ нравственитѣ поучения (сентенции), съ които иска да запознае малкитѣ ученици!

„Не лъжи, защото човѣка можешъ излъга, но Бога никога“.

„Лъжливый-тъ само това спечелва, да го не вѣрватъ и кога говори истинъ-тъ“.

„Кой-то прави зло, нека се не надѣва на добро“.

„Не е срамъта за едно дѣте, кога-то нѣчто не знае, но е срамъта, кога-то ничто не научи“.

Колко долу стоятъ откъмъ езикъ сегашнитѣ читанки въ сравнение съ Дановитѣ таблици! Езикъ ли е това, що четемъ напр. въ една отъ най-разпространенитѣ читанки: „Нѣкой си синъ на бѣдни и прости, но честни родители съ трудъ си *проправи*лъ пъкъ къмъ *важенъ* чинъ въ столицата. Но при това той не прѣставалъ да уважава и почита родителитѣ си . . .“
Послѣ малко по малко *числото* на тѣзи, които пушатъ, *почнало да се увеличава*, пушенето *тютюнъ влъзло* въ привичка . . .“ „Виждъ това дръвце! То е малко, не е хубаво, но въ него се крие голѣма *жизнена* сила“.*)

Дановтъ стилъ, освѣнъ съ голѣмата си правилность, се отличава още съ своята голѣма простота, извънредна ясность и образцова чистота — качества, които го правятъ популяренъ въ най-добрия смисълъ на думата, а заедно съ това и напълно оригиналенъ, — свойство, което притежаватъ малцина писатели. Le style c'est l'homme — е казалъ Бюфонъ. Тази истина най-прилѣга на Дановия стилъ: строго опрѣдѣленъ съ характернитѣ

*) Читанка за IV отдѣление отъ Т. Влайковъ, 1896 год.

си бѣлѣзи, гладѣтъ, ясенѣ, обикновено спокоенѣ, на мѣста доста страстенѣ, самобитенѣ, постояненѣ и енергиченѣ — като *човѣкъ* на полувѣковна упорита народополезна дѣйность. Самобитността и хубостта на Дановия стилѣ откъмъ езиковнитѣ сръдства, съ които си служи той, се състои въ много дребни на гледѣ черти, но тѣзи именно дребулии, подбираани грижливо изъ богатата рудница на българската рѣчь, придаватъ и сила и боя (колоритъ) на езика. Въ стремежа си да бѣде навсѣкѣдѣ ясенѣ и интересенѣ, Дановѣ избѣгва да си служи съ обикновени и изтъркани изрази, а всѣкога гледа да вземе изъ богатия си езиковенѣ запасъ най-подходната дума за изразъ на мисълта си. Въ това се крие тайната за всѣки успѣхъ въ стила. Оригиналнитѣ и точенѣ изразъ тукъ се състои нѣкъдѣ въ рѣдки отдѣлни думи, другадѣ въ рѣдки синтактични изрази. За иллюстрация на казаното привеждаме нѣколко примѣри: „*Дайте* да наредимъ по-добрѣ училища-та, та . . .“ (обикновено се казва: *нека* да наредимъ). „Тукъ всяко е *ударило* на нехайство . . .“ „Азъ знамъ, че на това мое неприятно изражение мнозина щатъ *гракнѣтъ* да *ръкнѣтъ*, че криво сѣдя . . .“ „Умъ-тъ и сръдце-то на нашия народъ сѣ пълни съ суетвѣрия . . . Да му *гы избѣиешъ* изъ ума — това е най-тежко-то нѣщо . . .“ „Така нашъ дѣдо Добре *доживѣ* да *види* . . .“ „Защото споредъ желаніе-то си той *докача* да *види* . . .“ „Тогавъ едва-ли можеше да наиде човѣкъ и прѣзъ *пядесѣтъ села* въ *шестедесѣто* нѣкой попъ . . .“ „Кое-то не искашъ да дадешъ на дѣте-то си, махни го настранѣ, та да го не съгледа и послѣ да се *дере* и *плаче* за него . . .“ „Родителіе-тъ и училищни-ти надзиратели дохождаха и *захласваха* ся да *гледатъ* на стройно-то ходеніе и пр. на ученицы-ты, а за по-нуждно-то и не помышлявахъ; а пъкъ дѣтца-та ходяхъ въ училище за тоя *гдѣто въне*: да зѣпаты изъ прозорцы-ты и да учятъ папагалскы, па *днесъ караны, утрѣ біены, изгубятъ волю* и за училище и за ученіе; *обдрѣгнѣтъ* на бой и на викове — *излжкуютъ се* . . .“ „Въ пиянство станъ на *тогова* сынъ-тъ блудный сынъ, на *оногова* хайдукъ, а на *еди-кого* си *разсипи-кжица*. Отъ пиянство тоя забръка смѣткы-ты си, та испаднѣ и остави дѣтца-та си да *теглятъ* и *да ходятъ петь* за *четири* . . .“ „Ныне ся грижимъ доста за наши-ты овце, съ кои-то испращаме най-старый и опытенѣ кехал, кой-то е длъженъ *40 дни* у *дома* си *да не стѣпя*, а тамъ денѣ и ношѣ да бди и да трепере надъ това още главно стадо, да го пази отъ *звѣрь*, отъ *крѣчанѣ* и др. т., и всякакъ да му *лестѣ* въ хранѣ и крѣмиле, какво-то въ това врѣмя да може *да врѣже кость* . . .“ „Другадѣ калугери-ти сѣ отворили въ манастири-ты си цѣли гимназии, па събрали *гдѣ да си е* сираче и сиромашко чедо . . . а пъкъ други не отварятъ бол-

вать горы-ты и полета-та. Той праща вѣтрове-ты. Той грѣми. Той праща дъжда на земя-тъ. Съ неговъ-тъ рѣкъ ледъ-тъ ся растопява, жито-то и оwoщѣ-то узрѣва. Когато Той рече, листѣ-то пожълтѣвать и падать, вода-та ся смръзнува и снѣгъ покрыва земя-тъ . . .“

Хубавиятъ езикъ на Данова личи особно въ разказа, както може да сѣди всѣки отъ слѣдната басня:

„Влѣхва и куче.“

Единъ влѣхва (хайдутинъ) поискалъ въ единъ тъмнъ нощъ да влѣзе въ къщѣ-тъ на единъ богатъ човѣкъ, за да го окраде, и приближилъ вече до къщѣ-тъ; но домакинъ-тъ ималъ едно вѣрно куче, на което билъ прѣдалъ къщѣ-тъ си да му ѣ пази. То като усѣтило че иде влѣхва-та, наченѣло да лае грѣмогласно. Влѣхва-та поискалъ да го подлъсти и хвърлилъ му едно кѣсче хлѣбъ за да млѣкне. „Махни ся отгукъ, бездѣлнику — казало кучето — ты искашь негли да изневѣрѣхъ на господари си? . . .“

Въ какъвъ хубавъ езикъ облича Дановъ нравственитѣ поучения (сентенции), съ които иска да запознае малкитѣ ученици!

„Не лъжи, защото чловѣка можешъ излъга, но Бога никога“.

„Лъжливый-тъ само това спечелва, да го не вѣрвать и кога говори истинѣ-тъ“.

„Кой-то прави зло, нека се не надѣва на добро“.

„Не е срамъта за едно дѣте, кога-то нѣщо не знае, но е срамъта, кога-то ничто не научи“.

Колко долу стоятъ откъмъ езикъ сегашнитѣ читанки въ сравнение съ Дановитѣ таблици! Езикъ ли е това, що четемъ напр. въ една отъ най-разпространенитѣ читанки: „Нѣкой *си* синъ на бѣдни и прости, но честни родители съ трудъ си *проправи*лъ пътъ къмъ *важенъ* чинъ въ столицата. Но при това той не прѣставалъ да уважава и почита родителитѣ си . . .“
Послѣ малко по малко *числото* на тѣзи, които пушатъ, *почнало да се увеличава*, пушенето *тютюнъ влѣзло* въ привычка . . .“ „Вижъ това дръвце! То е малко, не е хубаво, но въ него се крие голѣма *жизнена* сила“. *)

Дановътъ стилъ, освѣнъ съ голѣмата си правилность, се отличава още съ своята голѣма простота, извънредна ясность и образцова чистота — качества, които го правятъ популяренъ въ най-добрия смисълъ на думата, а заедно съ това и напълно оригиналенъ, — свойство, което притежаватъ малцина писатели. Le style c'est l'homme — е казалъ Бюфонъ. Тази истина най-прилѣга на Дановия стилъ: строго опрѣдѣленъ съ характернитѣ

*) Читанка за IV отдѣление отъ Т. Влайковъ, 1896 год.

диция. Между това тукъ има голѣмо заблуждение. Никой не може отказа голѣмитѣ заслуги на Славейкова въ създаването на сѣташния книжовенъ езикъ. Но да се казва, че езикътъ на Славейкова е образецъ на чистъ български езикъ, това ще рече, да се твърди съвсѣмъ голословно за едно много важно нѣщо. Истината е, че Славейковътъ езикъ, сравненъ съ езика на мнозина отъ съврѣменнитѣ му писатели, съдържа най-много елементи отъ народната рѣчь, но покрай чисто народнитѣ думи у него намираме твърдѣ много чужди думи, най-вече руски. Откъмъ тая страна справедливостта го изисква да кажемъ, че Дановътъ езикъ е много по-чистъ. Ако се съмнѣвате въ това, та искате да се увѣрите въ туй що казваме ние, прочетете внимателно Славейковитѣ автобиографични бѣлѣжки, помѣстени въ втората книга на неговитѣ „Притчи и пословици“, прочетете слѣдъ това Дановитѣ „Спомени“, помѣстени въ биографията му, и ще видите истината. Докато у Славейкова на 14 страници ще изброите около 150—160 руски думи, у Данова на същото количество страници ще намѣрите само 70—80, сир. на половина.

Повечето отъ тѣзи руски думи сѣ общи и за двамата писатели; тѣ сѣ ония, безъ които ние сега не можемъ написа едно най-просто писмо: условие, прѣдстави, споразумѣхъ се, цѣль, жителъ, здание, помѣщение, отопление, разположение, състояние, странно, грозно и пр. и пр. Но у Славейкова срѣщаме повече такива, които биха могли да бѣдатъ замѣнени съ чисто български думи: прѣслѣдва (нам. гони), отекчение (досада), доволно (доста), стѣлкновеніе (спрѣчкване), непрѣмѣнно (безъ друго), прѣдсловіе (прѣдговоръ), по внушение на... (нам. придуманъ отъ...), тоже (също), сходство (прилика), дѣла (работи), беззасорно (безогледно?), ханжество (лицемѣрна набожностъ), запрѣти (забрани) охотно (на драго сърце), възлиза (възкачва се), раздосадованъ (разядосанъ), участь (сѣдба), затѣйливостъ, наущение, остървеніе и пр. и пр., повечето отъ които Дановъ никога не би допусналъ въ рѣчта си. Още повече бодатъ очитѣ русизмитѣ у Славейкова въ неговитѣ стихотворения; тукъ срѣщаме, между други, и такива: „сетувате“ („Тѣженъ съмъ, ала напрасно сетувате вий на менъ“ 1856...), „отрада“, „котъ“ (нам. котаракъ! — „Котъ и (на бабата) гурли ближи“... 1856 г.), „ние“ (нам. изнываеъ? — „Умътъ озлобенъ, ние тѣло, ядъ на сърдцето ми лежи“... 1865), „казни“, „излека“, „бушува“, „присѣствие духа“ (въ стихове, 1877 г.), „другъ несмѣнный“ (другаръ незамѣнимъ?), „отчизна“ (1880 г.), „чортъ побери я“ „жизнь“, „зеркало“, „гжсь“ (гжска!), „вонъ“ (воня!) и пр. Тѣзи русизми, употребяни отъ Славейкова, показватъ, като-че той не се е грижелъ никакъ за чистота на българската рѣчь. Въ това отношение Дановъ ни прави съвсѣмъ друго впечатление.

За въвеждането на руски думи всички наши писатели — безъ никакво изключение — сж виновни; но виновността у различнитѣ писатели е различна. Така напр. ако за Данова можемъ да кажемъ че е виновенъ, Славейковъ е много по-виновенъ, а Икономовъ е най-виновенъ. Защото, ако у Данова въ една страница намѣрите *петъ* руски думи (отъ ония, отъ които по-горѣ изброихме нѣколко), у Славейкова ще намѣрите *десетъ*, а у Икономова *двайсетъ*. Книжката „Писма за Сърбия“ (1882 г.) отъ послѣдния гъмжи отъ руски думи и изрази, като: съхранява се (нам. запазва се, пази се), имуществено състояние, ежедневни попечения, матерински обязанности, болшинството на женитѣ (би могълъ да каже: по-многого отъ женитѣ), безбоязнено (безстрашно), знакомство, въвезени спиртове, входящиятѣ тютюнъ, отраднa, топлинa, непритворна искренность, исправность, конецъ (край!), прѣдосъжително, подобранъ („той, началникътъ бѣше добръ подобранъ“!), взятъчничество, достижение, расчетъ, безбѣдно, повиновение, приютъ, потребление, бистро (нам. бързо!), извозна (търговия), источникъ (нам. изворъ!), склонъ, възвишеность; — тѣй като, вслѣдствие на... впрочемъ*), между тѣмъ, повидимому, отъ тази точка на зрѣнието, и пр. и пр. И чудна ли българска рѣчь се съставя отъ подобни думи!

„Тая кула е очевидно и общедостъпно свидѣтелство на (за!) измѣнившитѣ се врѣмена и на свършившии се голѣми политически прогресъ на послѣднитѣ десетилѣтия („Писма“, стр. 16). — „Видно бѣше, че сръбскитѣ власти имахъ извѣстие за нашетo *минаване*“.— „Каквото и да казватъ нашитѣ съсъди за населението въ Пиротъ и въ окръжието му, това население е доста българско, за да се поддаде (чтобъ поддаться?) тѣй лесно на насилственото посърбяване“. — „Наистинъ, населението тукъ живѣе *безбѣдно*, но расходитѣ си покрива (нам. посрѣща) само съ ограничението на своитѣ нужди и съ най-простий образъ на живѣяние. Въ това отношение то се намира съвършено въ еднакво положение съ жителитѣ отсамъ границата“. — „Като пунктъ, гдѣто ще се сходядатъ линиитѣ Цариградъ—Бѣлградъ...“ „Отъ това търговията тукъ е оживлена и града се обновява по-бистро“.

И този български писателъ, съ своитѣ граматики и читанки, учи на български езикъ цѣло поколѣние! Какви пакости на български езикъ направиха тѣзи руски възпитаници!

Срѣщу повечето отъ рускитѣ думи, въ които се пиемъ у Славейкова, Икономова, Каравелова и толкозъ други писатели,

*) Ако искате да видите стотина *впрочемъ*, разгърнете „Книгата и животътъ“ отъ Ив. Ст. Андрейчинъ; у Данова нѣма да я видите нито веднѣжъ.

Дановъ употребява чисти български думи: *непраздност* (нам. брѣменностъ), *нехайство* (нам. небрѣжностъ), *отхрана* (нам. възпитание), *прѣчка* (нам. прѣпятствие), *немаратъ* (нам. не се стараятъ), *поминѣкъ* (нам. прѣшнание), *честитъ* (нам. щастливъ), *животенъ* (нам. жизненъ; „животна топлина“ нам. жизнена топлина), *кръводвижение* (нам. крвообръщение), *клима* (нам. клони) и пр. Наистина Дановъ не е можалъ да избѣгне доста руски думи, като: достатъчно, зачатъкъ, естествено, прѣдшественикъ, заведение, *улучшение*, прѣдразсѣдци, *зелень* (нам. зеленище, зеленчукъ), *связь* и др. н.; но важно е тукъ не съ вършеното избѣгване на рускитѣ думи, а *гризата* да се избѣгватъ тѣ въ полза на българския рѣчникъ. Тѣй като се гледа, Дановъ излиза най-чистиятъ български писателъ. Ако всички български писатели сѣ гледали и гледатъ на езика тѣй, както е гледалъ Дановъ, ние сега щѣхме да имаме много по-чистъ, *по-български* книжовенъ езикъ¹⁾ Тука неволно ни иде да се попитаме: какъ нахлуха въ българския езикъ толкова руски думи въ толкова късо врѣме 30—40 години)? На това питане ето какво може да се отговори. Слѣдъ петвѣковно умствено мрътвило ние българитѣ изведнѣжъ се срещнахме съ една съвсѣмъ нова за насъ умствена култура, чинто понятия, по силата на неотклонимъ стремежъ къмъ просвѣта, трѣбаше и трѣба да си усвояваме, за да не останемъ надирѣ отъ околнитѣ образовани народи. Ала нови понятия искатъ и *нови* думи. Дѣ могатъ се намѣри такива? Различни народи различно сѣ си разрѣшили това питане: едни, като сѣ *заемали* нови думи отъ чужди езици, а други, като сѣ ковали свои. Така френцитѣ прѣзъ вѣка на възраждането сѣ заели сума думи отъ класическитѣ езици (особно отъ латинския, като сроденъ на френския), пъкъ чехитѣ и сърбитѣ сѣ хърватитѣ, по-привързани къмъ своето, изковаха си голѣмъ брой думи. Нашитѣ книжовници, като българи, слабо привързани изобщо къмъ всичко свое, втурнаха се прѣзъ-глава да грабятъ чужди думи — напърво мѣсто отъ руский езикъ, а най-малко отъ сърбо-хърватския, дѣто трѣбаше обратното да се прави, защото сърбо-хърватский езикъ и по словообразуване и по синтаксисъ е много по-близкъ до българския, отколкото руский езикъ. Само Дановъ е можалъ да схване тази близостъ между югославянскитѣ езици, и съ пълно съзнание е внесълъ въ езика си редъ сръбски думи, които тѣй добрѣ се сгаждатъ съ българскитѣ си съседки, че като четете статиятъ му, вие на прѣвъ

¹⁾ За да не ни обвини нѣкой въ *прѣдвизвяване* заслугитѣ на Данова въ случая, ние, макаръ и подъ черта, нѣма да замълчимъ вината на послѣдния за вкарване на такива руски думи въ езика ни, каквито сѣ тематичнитѣ термини: *числителъ*, *знаменателъ*, *частно*, *произведение*, *сгъзжѣрностъ* и пр. Ала коя наука, като захванемъ отъ граматиката, можа да избѣгне рускитѣ термини?

Сърбизми употребява и Славейковъ, ала не всѣкога сполучливо, защото ги взема по нужди на стихотворния размѣръ или рима:

Като мина Милица край двори,
И озърна двори и прозори,

На прозори *спазя* ли Милица . . . (1869 г.).

Прозори нам. „прозорци“, *спазя* нам. съгледамъ (видя) съ неприемливи, защото въ българския рѣчникъ има съответни думи.

Сѣщото имаме и въ стиха: „*Воля* (любя!) азъ него, та него.“

Въ желанието си да се изразява колкото се може повече съ езика на ония, за които е пишелъ, Дановъ е употребилъ доста рѣдки и малко познати български думи, като: грѣзделива (волска ложа), краднина, околоси, *наумърки*, на *прѣумица*, *лестене* (—добитѣка), за *угледъ* (за примѣръ, образецъ), *удрехнува*, *влеперятъ*, *напалатятъ*, *промичатъ*, *забѣхвамъ*, *разблажвамъ* (смѣсвамъ вода съ млѣко), *сѣцамъ*, *поумотолявамъ*, и др. т. Провинциализми ли сѣ това? Не; защото тѣхъ Дановъ ги е взелъ изъ клисурския или коприщенския говоръ, а Клисура или Коприщица, по отношение къмъ книжовния езикъ, не сѣ провинция. Дановъ тѣй се грижи за да бѣде достъпенъ по възможностъ на повече четци, че той трѣба да е мислилъ много, когато е далъ мѣсто на тѣзи думи въ статиитѣ си.

Единъ писателъ, който обича да рови въ народния рѣчникъ и да се услужва въ народната рѣчь, никога не се поддава на изкушението да кове свои думи или да създава особни изрази. Такъвъ писателъ у насъ е именно Дановъ, и въ това отношение съвсѣмъ противоположенъ на Славейкова, който много пѣти си позволява да прѣкроява думи и да новаторствува съ синтактични обрати. Дановъ избѣгва съвсѣмъ неологизма—Славейковъ го търси, и то въ повечето случаи безъ нужда. Тази Славейкова слабостъ мнозина сѣ взимали за дълбока вѣщина въ езика. Чудни думи изказа за това г. Милетичъ: „А Славейковъ не бѣше обикновенъ познавачъ на своята родна рѣчь—въ него бѣше въплотена творческата сила на българския езикъ: Славейковъ не се стѣсняваше много, когато не можеше намѣри народенъ изразъ въ даденъ случай — той самъ го създаваше, и изразътъ ставаше народенъ.“*) Наистина, Славейковъ е създалъ или по-добрѣ прѣкроилъ много думи: *проклетство*, *покорство*, *сирашство* (споредъ юнаштво), *насилство*, *почивъ* (нам. почивка), *завидъ* (зависть?), *слука*, *срѣжи*, *зима мразобора*, *лице снѣжано*, *рѣцѣ нѣжани*, *рожда момчана*, *росовльченъ* край, *рѣкосьнчести* гори, и пр. Ала кой

*) „Български Прѣгледъ“, Год. II, кн. IX—X, стр. 79.

е разбралъ тѣзи и други тѣмъ подобни Славейкови неологизми и ги е усвоилъ? Никой. Споредъ насъ не творческа сила се вижда въ това, а леко отнасяне спрѣмо езика, ако не творческо безсилие. Защото всички тѣзи случаи намираме въ стихове: „Виждъ какъ се носи съ *мислове* крилати първата младостъ, за бѣдѣнето сѣ *снове* . . .“ — „Алей кичеста аглика по рѣкостѣнчести(?) гори . . .“ — „Зима мразобора(?) утрѣ е на двора, Тѣжна е пора . . .“ — „Втора рана — дружба лицемѣрна, трета рана — пѣкления завидъ(?)“.

Това сѣ, струва ни се, такива волности, каквито сѣ синтактичните конструкции, които се взематъ за особени, Славейковски, бихме казали — славейковизми: „*Орелъ, ракъ и щука*, по нѣкаква си sluка, таквазъ имъ работа дошла, да теглижтъ наедно кола!“ — „Нищо нѣма *срама* въ мойто положение.“ — „*Би* не случи първи пѣтъ, опитай се пакъ.“ — „Хората имъ мѣчно, криво.“ — „И постѣпва и се пѣчи, споредъ *както* че прилѣга на Михала да го стѣга“ Всички тѣзи не могатъ да бѣдатъ нищо друго, освѣнъ *неправилни* изрази, па макаръ да сѣ тѣ Славейкови.

Може-би нѣкой ще каже тукъ, че Славейковъ съ тѣзи и подобни тѣмъ изрази е искалъ да подражава съ пълна точностъ на народния говоръ. Че въ говора на народа има неправилности, то е вѣнъ отъ всѣко съмнѣние. Но да се лови *всичко*, що може да се чуе у народа, туй би било чисто заблуждение. Изкуството да си служимъ добръ съ народната рѣчь е сѣшото, каквото е изкуството да се възпроизвежда народниятъ животъ въ поезията, безъ да се впада въ слѣпо и безсмислено подражание. Като се ползуваме съ народната рѣчь, трѣба да умѣемъ да *избираме* отъ нея само хубавото. Инакъ и езикътъ може да избие въ грубъ *натурализмъ*, какъвто и се съглежда понѣкъждѣ у Славейкова — За да се върнемъ сега при Данова, ще кажемъ, че той си служи съ българската рѣчь много по-умѣло отъ Славейкова, като не излиза никога отъ рамките на *най-добрата* българска синтакса, по отношение пѣкъ къмъ отдѣлните думи — като не се поддава никога на изкушението, да кове или прѣкроява думи, а гледа да търси такива въ рудника на българското словарно богатство.

Дановъ много нарѣдко употрѣбjava архаизми. Ала ние се изразихме неточно. У него въ сѣщностъ нѣма никакъвъ архаизмъ; той не употрѣбjava дори и ония старобългарски нарѣчия, които се срѣщатъ тѣй често у неговитѣ съврѣменици: *ниинъ* (у Богорова), *всегда* (у Славейкова), *весма* (у Л. Йовчева), *уже* (у Балабанова: „българскиятъ народъ достатъчно е *уже* оцѣнилъ . . .“). Ако има нѣщо архаистично у Данова, то сѣ нѣкои и други *надежни* (родителни) форми, които срѣщаме въ неговото „Бытописаніе“: „Тръпѣние праведнаго Іова,“ — „Богослужение-то въ тѣя врѣмена сѣ е състояло

Въ чаканіе *обѣщаннаго избавителя*.“ Колкото за дателния падежъ, който често дохожда подъ Дановото перо, той не може да се смѣта за никакъвъ архаизъмъ. Напротивъ, дателниятъ падежъ, както се употрѣбjava отъ Данова, е истинско украшение на езика: „А ако да ся испишѣтъ и изнесѣтъ на видѣло трѣгови-ты и смѣтки-ты, кои-то се правятъ по черквы-ты и училища-та . . . , потъмнѣло би *чловѣку* прѣдъ очи-тѣ . . . “ „Господь чюе и дома молитвѣ-тѣ *чловѣку*“ . . . „Косми-ти настрѣхвать *чловѣку* кога гледа тыя немилостивы постѣпки . . . “ „Но прѣди това Ангелъ се явилъ на сънѣ *Іосифу* . . . “ „Въ това блаженно състояніе Богъ дозволилъ *Адаму* и *Еви* . . . “ „Намѣсто богобоязливаго Авеля Богъ далъ *Адаму* третій сынъ . . . “ „Но прѣди това Богъ заповѣдалъ *Ною* да направи единъ голѣмъ корабъ.“ „Братія-та *Іосифови* се вратили у дома си съ великъ радостъ и разказали *бащи* си все.“—Наистина, у нашитѣ писатели сега има силна тенденция да не употрѣбятъ дателната форма; ала това произлиза не отъ искането на народната рѣчь, а по чуждоезично влияние; въ много случаи то се дължи и на нехайно отнасяне спрѣмо майчинъ езикъ. И наистина, трѣба да е голѣмъ невѣжа въ езика си единъ човѣкъ, който казва: на *кому* говоришъ? на *вамъ* се чини . . . А такива, за жалостъ, ги има съ стотини у насъ.

Цѣнни качества въ Дановия стилъ сѣ неговата извънредна ясность, лекость и естественость. По тѣзи свойства Дановиятъ стилъ е неподобенъ. На какво да се отдаде това? Извѣстниятъ френски критикъ-поетъ Буало е казалъ много умна дума: „Което се знае (се схваща) добръ, изказва се лесно.“ И още старитѣ сѣ казвали, че тайната на краснорѣчието е въ хубавото знаяне на прѣдмета. И за Данова можемъ каза: той е ясенъ, защото *знае* хубаво онова, за което пише—Наистина, ясностьта въ стила е нѣщо относително, — което е ясно за едни, може да е неясно за други; защото ясностьта зависи колкото отъ ума на писателя, толкова и отъ прѣдмета, за който се разправя. Съ други думи казано, единъ и сѣщи авторъ, когато разправя за едно нѣщо, може да е съвсѣмъ ясенъ, когато пъкъ разправя за друго—да не бѣде толкова ясенъ. Явно е, че причината за това лежи въ различіето на прѣдметитѣ, за които се говори. Споредъ това би казалъ нѣкой, че Дановъ е ясенъ, защото разправя за прости нѣща. Ала малцина ли сѣ, които ни говорятъ за сѣщитѣ нѣща, и пакъ не сѣ ясни? Явно е, че тукъ има и друго нѣщо, което прави стила на Данова тъй лекъ и ясенъ; и туй нѣщо лежи въ езиковнитѣ сръдства, съ които той си служи. Сравнителниятъ анализъ, който правимъ на Дановия стилъ, ни открива ясно това. На първо мѣсто тукъ стои съвсѣмъ рѣдкото употрѣбienie на отглаголното сѣществител-

во име, намѣсто което, както споменахме по-горѣ, Дановъ, по вѣрно езиковно чувство, употрѣбѣ чистъ *глаголъ*. Отглаголието сжществително тѣй рѣдко дохожда подъ перото на Данова, че дори и не се забѣлѣзва. Ако би си направилъ нѣкой трудъ да изброи всички случаи, дѣто е употрѣбилъ той отглаголно сжществително, сигурни сме, че едва-ли ще се набератъ повече отъ стотина въ всичкото, що е той писалъ, когато у други писатели на десетина само страници можете намѣри толкова.

Па и колкото е употрѣбилъ Дановъ отъ тѣхъ, тѣ у него не глождатъ нѣкакъ така, както у други писатели. Ето нѣколко примѣри: „А главна-та причина за распространение пиянство-то у насъ е голѣма-та сиромашія въ разговоръ.“ „За искореняване това зло у насъ нѣма другъ по-добъръ лѣкъ освѣнъ да ся *запрѣти*, да ся не отварятъ кръчмы-ты и кафенета-та въ празниченъ день“... „Подобряване-то на народнѣ-тъ сѣдба зависи само отъ наше-то умственно развитие и обогатяване съ различни познания...“. „Начинѣтъ на прѣподаване-то трѣбва да бѣде практически...“. „Съ въвеждане тѣхъ методъ въведе ся и плащаніе-то, както на учителя, така и...“. „Съ внезапно промѣнуване хранѣ-тъ пропада силата на дѣте-то“... „На това растѣние трѣбва и грижливо и трудно гледаніе.“

Като сравняваме откъмъ тая страна Дановия стилъ съ Славейковия, намираме, че първиятъ има голѣма прѣднина прѣдъ втория. Причината за това е тази, че Славейковъ се е много влиялъ въ това отношение отъ руский езикъ, та въ сравнение съ Данова той употрѣбѣ почти *два* пѣти повече отглаголни сжществителни, и то въ такива случаи, въ които Дановъ никога не би употрѣбилъ (отгл. сжществително и допълнението му раздѣлени отъ други думи):

„Въ Севлиево прѣкарахъ 10 мѣсеца и прѣзъ това врѣме се занимавахъ исклучително съ уроцитѣ си и съ прочитаніе твърдѣ жадно каквито книги ми попадѣха...“. „Първий пѣтъ у мене бѣше се проявило това желание (да става калугеръ) отъ голѣма богобоязливостъ внушена въ душата ми отъ постоянното четене исклучително почти на черковни книги...“. „Азъ не помнѣж всичкитѣ точки на тия наставления, но сжщността имъ бѣше тая: че грѣшкитѣ владици трѣбва всѣкакъ и всѣкъдѣ да прѣпятствуватъ на распространението на българскитѣ книги и да не допускатъ отнаричането на български училища.“

Както се вижда отъ тѣзи примѣри, отглаголието сжществително прави много тежка рѣчьта, особено пѣтъ, когато допълнението му не стои непосредно подиръ него. Па ако Славейковъ грѣши въ това отношение, всѣки може да си прѣдстави, какво може да бѣде у други писатели съ слабо познаване на българскый езикъ.

П. Каравеловъ, напр., пише така: „Той (Китанчевъ) бѣ видѣтелъ на изкарването прѣзъ-нощъ отъ участка на ония нещастници...“.

Ала за да видите до каква заплетеностъ, а споредъ това и неясностъ може да се отиде съ употребата на отглаголнитѣ смисловителни, трѣба да прочетете слѣдната фраза отъ Величкова, за когото извѣстятъ че билъ най-добриятъ български стилистъ:

„Стига, чрѣзъ *опростотвореньето* на програмитѣ и полаганъето изучаванieto на най-смѣстивния и най-важния прѣдметъ — български езикъ на по-здрава основа, да стане свободно врѣме, то има въ какво да се употреби съ равна полза...“ („Бълг. Сб.“ г. I, кн. II, стр. 98).

У Данова нѣма да намѣрите нито *единъ* подобенъ случай.

Друго нѣщо, което прави Дановия стилъ лекъ, и ясенъ е особенитъ строежъ на фразата му. Както въ разсѣждането си, така и въ рѣчта си Дановъ е обикновено аналитиченъ, — служи си повече съ съединителна (координирувана) наредба на изреченията, нежели съ подчинителна (субординирувана). Това свойство като да е най-характерно въ Дановия стилъ; въ него се крие може-би онова, което плѣнява четеща. За да разберете прѣдимството на аналитичната фраза прѣдъ синтетичната, трѣбало би да сравните Дановитѣ „Спомени“ съ тѣзи на Славейкова. Ако разбирате отъ хубостъ въ езика и не сте прѣдубѣдени отъ пищо спорѣмо малоизвѣстния писателъ Данова, вие сигурно ще отѣните много по-високо неговитѣ „Спомени“, нежели тѣзи на Славейкова*). Това се дължи главно на съчинителната (координирувана) фраза, която прѣобладава у Данова или пъкъ се редува съ подчинителната (субординирувана), както може да се види отъ слѣдния късъ:

„Помежду-си Перущене често се посбиваха мъжки, ала не смѣяха да се разправятъ по тоя начинъ съ своитѣ съсѣдитурци, които ги бѣха чушали, та ги разиграваха, както си щѣха; за пр., отъ околнитѣ турски села, а особно отъ най-близкото с. Устина много често дохождаха да искатъ отъ Перущене това онова: така, единъ дошълъ съ празенъ човалъ да иска отъ нѣкого си, *когато* той си нарочи, едно кило (60 в. гр.) жито, гѣкъ за сѣме; другъ кукналъ на друга врата да иска ечемикъ и др.; а пъкъ въ работно врѣме нѣкой другъ дошълъ да иска отъ нѣкого-си да му прати 10—15 копачи за лозето; други ще видите, че се обѣсили нѣкому на врата да искатъ 20—25 души жътварки. И такива искания не ставаха съ молба, а настоятелно

*) Тѣзи двѣ съчинения сж извънредно годни за сравнение, защото са писани на стари години отъ двама писатели, родени единъ слѣдъ другъ слѣдъ година (Славейковъ въ 1827 г., Дановъ въ 1828); послѣ и въ двѣтъ съчинения се разправя за работи станали главно прѣди освобождението.

атели: у Данова дохождат по-често съчинителните връзки, у Славейкова — подчинителните. Това можете да видите добър, ако вземете да изброите всички *който* — *като* — *дѣто*, напр., в Славейковите автобиографични бѣлѣжки (помѣстени въ втората част на „Български притчи и пословици“) и после въ Дановите „Спомени“. Отъ това прѣброение ще видите, че до като Славейковъ на 14 страници е употребилъ около 70 пѣти „*който*“ около 35 пѣти „*като*“, и 12 пѣти „*дѣто*“, Дановъ на същото количество страници е употребилъ „*който*“ около 40 пѣти, „*като*“ около 20 пѣти и „*дѣто*“ само 6 пѣти, сир. приблизително два пѣти по-малко отъ Славейкова. Същото отношение ще намерите въ употребата на отглаголните съществителни. Признатото стило — и литературно прѣвзходство *) на Дановите „Спомени“ прѣдъ Славейковите автобиографични бѣлѣжки, тѣзи смѣтки могат да бѣдатъ отъ голѣма поука за ония, които търсятъ тайната на хубавия стилъ въ езиковните срдства.

Като казваме, че Дановъ избѣгва относителното мѣстоиме „*който*“, нека да добавимъ тукъ, че той намѣсто него употребя въ много случаи съюза *да*. И тукъ Дановъ е останал вѣренъ на народния синтаксисъ:

„Въ това заобикаляне можахъ да видя много дѣца да играатъ изъ улиците въ селото, а други вънъ по пазациите (зелените морави) да пасатъ мисирчета. Освѣнъ това видѣхъ много дѣца да помагатъ по гумната (арманята) на родителите си“.

Съ това „*да*“ стилътъ печели същото, каквото и съ употребата на съюза „*та*“ вмѣсто *относителна* връзка:

„Съ моите сѣлвници, брати Танко и Тодоръ Гинчеви, трѣгнахъ отъ Стрѣлча на 5. юлий и стигнахъ на другия денъ въ Перуница. Тукъ бай Танко ме отведе у дома си, *та* (другъ би казалъ *дѣто*) прѣминахъ като гостъ, *докль* да се условия за учител“.

Аналитикъ въ съединяването на изреченията, Дановъ е сънятетикъ въ състава на простото изречение. Подъ синтеза тукъ разбираме стремежа да се избѣгватъ *прѣдложните* изрази (прѣдлогъ + съществително име), което Дановъ постига като си служи: 1) съ *глаголъ* вмѣсто съ *отглаголно* съществително; 2) съ падежна форма (дателенъ падежъ) и 3) съ *прилагателно* име.

*) Прѣвзходството на Дановите „Спомени“ прѣдъ тѣзи отъ Славейкова между друго намираме въ това, дѣто авторътъ въ първите е съумѣлъ доста вѣщо да заслони на много мѣста своята личностъ, за да говори повече за външния свѣтъ, тогазъ когато Славейковъ разправя повече за *себе-си*. Затова и Дановите „Спомени“ се четатъ съ повече интересъ нежели Славейковите. *Le moi est haïssable* — казватъ френците, и иматъ право.

„Насръдченъ отъ такъвъ живъ молитвъ, той начнъ да проповѣдва на народа (не казатъ: народу) слово Божіе, единственото сръдство, *което може да исправи чловѣку сръдце-то*“.

Други, съ прѣдложни изрази, тукъ би се изразили така: „... той начна да проповѣдва на народа *словото божие, единственото сръдство за изправление (на) сръцето на чловѣка*“.

И други писатели си служатъ съ тѣзи сръдства за стѣгане на стила си, ала Дановъ най-добръ знае да се държи въ границитѣ на българската рѣчь. У Икономова напр. четемъ:

„При освѣтяването на князь *Михаиловия* паметникъ, българетѣ изъ България и Македония поднесоха наредъ съ сръбскитѣ корпорации вѣнецъ *покойному князю*“ („Писма“, стр. 57). Дановъ не би употребилъ послѣдния дателенъ надежъ — покойному князу.

Прилагателното име — сръщу прѣдложний изразъ — дохожда много често у Данова. И това придава една оригинална, архаична черта на стила му. Това особено сръщае въ първитѣ му работи:

„Послѣ това Ангелъ имъ се явилъ, та имъ обадилъ за лошото *Иродово* намѣреніе. . . . И имъ заповѣдалъ да бѣгатъ съ младенца въ Египетъ, гдѣто прѣсѣдѣли до *Иродовата* смръть“ (нам. до смъртъта на Ирода).

Дановъ толкова обича прилагателното, че въ нѣкои случаи заради него той изпада въ граматична неправилностъ по отношение къмъ съгласуването (съгласуване по смисълъ):

„По смръть-тъ *Давидовъ* въцарилъ се сынъ му Соломонъ“.

Обычно работа-та тукъ ся свършва съ черпеніе отъ *крячмаровъ* странъ, *кой-то* и напредъ е билъ въ съдружіето.¹⁾ Не ще казване, че тукъ Дановъ е изпадалъ въ крайностъ, както падатъ въ още по-голѣма крайностъ много отъ нашитѣ писатели сега, които, подъ влияние на чужди езици (френския на първо мѣсто), избѣгватъ прилагателното — въ полза на прѣдложний изразъ, — за голѣма щета на стила си. И чудно е, че тази грѣшка правятъ дори ония писатели, които божемъ трѣбаше повече да внимаватъ на стила си.

„Докторъ Карло горѣше отъ желание да намѣри поне една руда *на* соль, *на* желѣзо, *на* сребро, *па* най-послѣ *на* каменни въглища“ (Ваз.) — Ние сме залѣгали всѣкога да бѣдемъ отзивъ *на* гласътъ *на* народа“ (Ст. Михайловски). —

Ала най-невъзможенъ тукъ е пакъ признатиятъ за най-добъръ стилистъ у насъ — Величковъ, който пише:

„Никога несъотвѣтственостъта на придобититѣ резултати съ прахосаното врѣме и направенитѣ жертви и усилия не ме е така печално поразявало, както *когато* ми бѣ писано да чуж-

¹⁾ Въ старобългарския синтаксисъ подобно съгласуване се сръща твърдѣ често.

единъ денъ отъ ученици, които бѣха свършили съ усѣихъ пълнѣ гимназияленъ курсъ, че тѣ не сѣ въ сѣстоинне да разбератъ по какво се отличава една драма или комедия отъ Станчева отъ една драма отъ Гете или отъ Шекспира (г-нъ Величковъ! защо се бонте толкозъ отъ *прилагателното* име, та не казвате: „една Станчева драма или комедия отъ една Гетева или Шекспирова“) или кое да било отъ ония произведения, които се възхваляватъ и прѣпорѣчватъ въ историята на литературата и сѣ които тѣ сѣ могли да се запознаятъ по *сжществуващи* прѣводи“*)

Колко по-високо стои Дановъ въ познаването на българскій езикъ отъ тѣзи корифеи на българската литература!

Освѣтъ на горѣизброенитѣ причини, яснотата на Дановия стилъ се дължи не малко и на онова правило, което всички знаятъ, ала малцина изпълняватъ: да не се *прѣтоварва* рѣчта. Дановъ наистина се пази да не прѣтрупва фразата си съ нищо, което може да затрудни разбирането ѝ или да забави и спѣне лѣния вървежъ на мисълта. И въ това отношение той е твърдѣ поучителенъ. За да може се запази нишката при израза на една по-сложна мисълъ, наистина изисква се и внимание въ писането и разбиране на прѣдмета. У Данова е имало и едното и другото. Ето защо у него твърдѣ рѣдко ще видите да замотае фразата си. Съвсѣмъ друго нѣщо срѣщаме въ Ботевата проза (па и въ поезията му понѣкъдѣ): отъ бързина въ работата ли, или отъ неясна мисълъ, Ботевъ на много мѣста губи нишката, която трѣба да свърже отдѣлнитѣ части въ по-голѣма цѣлостъ, а поради това остана неясенъ, ако не и съвсѣмъ неразбираемъ:

„Мѣтнете поглѣдъ врѣхъ историята на българското царство отъ Бориса дори до паданието му подъ Турцитѣ и ще видите, че сичкото историко-политическо прѣминало на нашия народъ е било токо-рѣчи чисто византийско, и въ него сѣ живѣли само царе, болѣри и духовни, а *дълбока обществена нравственостъ отъ разврата на правителството си, който развратъ заедно съ християнството се вмъкна въ по-горната частъ на народа.*“ (Съчинения, стр. 52).**)

И Славейковъ му отпуска много пъти края, та замотава рѣчта си до пълна неразбираемостъ, както е въ слѣдното мѣсто:

„Блаженный Евтимий, послѣдний Търновскій Патриархъ, заедно съ послѣдний Търновскій царъ Иванъ Шишмана, видѣли

*) „Българска сбирка“, год. 1, кн. 2, стр. 103:

**) Възможно е въ изданието, което се дължи на З. Стояновъ, доста слабъ въ граматиката, да не кажемъ безграмотенъ (въ обикновения смисълъ на думата), да е пропусната нѣкоя дума по невнимание на редакцията. Но такива мѣста има толкова въ Ботевитѣ съчинения, че едва-ли може да се мисли тукъ за печатни грѣшки

за нужно да поправятъ и прѣчистятъ стария нашъ книжовенъ езикъ отъ многото и разни рецензии и извършили тая трудна и деликатна работа, и, ако да не би било че заедно съ прѣкръщението на независимия политически животъ на България, се прѣкъснало и свободното развитие на българската книжнина, то и ний, нито щѣхми да испаднемъ въ това ниско състояние да се молимъ Богу на черковний наричанъ и несвойственъ на българитѣ лзикъ, нито щехми да го(?) развалями и обезобразяваме съ таквозъ пѣстро и шарено правописанье, каквото днесъ за днесъ прѣобладава у насъ."

За този езикъ на Славейкова чудно миѣние е изказалъ покойниятъ П. Каравеловъ:

"Стилътъ на прозаическитѣ му съчинения е винаги оригиналенъ, индивидуаленъ, изразителенъ, мѣчно подражаемъ.

"У насъ обикновено мислятъ, че стига езикътъ на единъ писателъ да е легкъ за да бѣде хубавъ, което е голѣмо за блуждение (!). Легкостта на стила е голѣмо достоинство за научни съчинения(!), но за единъ публицистъ, както и за единъ ораторъ, оня стиль е най-добриятъ, който може да произведе най-силно и най-продължително (трайно?) впечатление. Таквъ е стилътъ на Славейкова; той често употребява най-дълги периоди съ голѣмъ ефектъ."

Безъ да искаме да подбиваме ни най-малко цѣната на Славейковия стиль, който дѣйствително е "оригиналенъ и неподражаемъ," ние мислимъ, че *периоди*, като приведения по-горѣ, правятъ съвсѣмъ обратенъ ефектъ. За да може произведе хубавъ ефектъ единъ периодъ, той трѣба да бѣде грижливо построенъ и добръ закрѣгленъ, а за това се иска работа. Истински художествени периоди въ нашата литература още нѣма, а едва-ли ще има нѣкога, защото врѣмето на периода е минало вече.

Дълги фрази и нехайство въ писането — то може да се адресва на нѣкои наши литератори—"декаденти," но за насъ изрази като слѣднитѣ не сѣ нищо друго освѣнъ безсмислици, па били тѣ и Славейкови:

"*Ядосани и двамата*, особено послѣдний, виква ме една вечеръ късно, и, слѣдъ едно остро скарване, накара митрополийския ясакчия да ме запре въ една одая, тамо дѣто били си запирали кокошкитѣ, *които* (каквито?) имъ носяха тогава отъ селата доста много."

"Въ скитаньето си по селата и въ сношението си съ селянитѣ, азъ не само бѣхъ обогатилъ сборката си, но бѣхъ вече довольно привикналъ и на умѣстното имъ употребienie въ раз-

говора, *отъ което* съгледвахъ, *че* селенитѣ съ по-голъмо благодарение ме слушаха като ги привождахъ въ примѣръ.*)

Както виждате, тукъ Славейковъ—да се изразимъ съ една *отъ* неговитѣ пословици—го е ударилъ съвсѣмъ прѣзъ просото....

Който внимава при строежа на фразата си, той нѣма ни-кога да допусне такъвъ поп сепс.

Ето напр. какъ закръглява Дановъ фразата си—тя е горѣ-долу *отъ* сѣщия типъ, като *пд-горнята* *отъ* Славейкова:

„Не само изобщо селянитѣ, но дори и самитѣ родители на ученицитѣ не почувствуваха нѣкаква приятностъ и полза *отъ* класното четене, *както това* се забѣлѣжаше у тѣхъ въ нача-лото *отъ* първоначалното обучение на четене и писане, а особе-но *отъ* пѣнието.“

Отворете слѣдъ прочита на горнитѣ кжсове *отъ* Ботева и Славейкова *което* щете мѣсто въ Дановитѣ статии, и ще видите, *какъ* се е грижелъ Дановъ за ясността въ рѣчта си; ще ви-дите, какъ мисълта тукъ прозира ясно прѣзъ облѣклото на най-чистата българска рѣчь:

„Както гледамъ сега у насъ на всѣдѣ исполнапрѣчени телеграфы-ты, така наскоро щемъ видимъ накрѣстосаны и желѣзны пѣтища, кои-то съвсѣмъ наопаки щѣтъ измѣнятъ на-ши-ты работы и нашия поминѣкъ. Тогасъ наши-ты прости занав-ите не щѣтъ да стуватъ вече пары, но ще ся иска знание...“

„Врѣмена-та измѣнихъ работы-ты по свѣта, та и ные трѣбва да промѣнимъ наши-ты: зачѣто-то кой-то не напрѣдва съ врѣмя-то, той назадва...“—„Сега хора-та не рѣжѣтъ вече на рабушь, нѣ четѣтъ по книгѣ; не пишѣтъ вече съ орлево перо на дѣсѣкъ, но съ златно писалче по коприненѣ хартиѣкъ, па и не смѣтатъ съ бобета и васулчета, нѣ по смѣтницѣ...“ „Сега хора-та не ва-ратъ хубаво-то вино на ракуѣкъ, *че* нѣмали гдѣ да го дѣнѣтъ, или не продаватъ го по 5 пары окж-тѣ, нѣ умѣятъ и *отъ* кы-селяка да направятъ добро вино и да го продаватъ по 50 и по 100 гроши окж-тѣ...“

Понѣкога и Дановъ рече да даде периодична форма на рѣчта си. Ала неговитѣ периоди, поради особената си (анали-тична) постройка, сѣ тѣй леки, *че* не ви уморяватъ, дори когато изпълватъ цѣла страница. Частитѣ на Дановитѣ периоди сѣ тѣй ясно разграничени и тѣй спретнато вървятъ една подиръ друга, *че* като ги четешъ, правятъ ти впечатлѣние на парадни войски, когато по части по части дефилиратъ стройно прѣдъ

*) Тази фраза може да се осмисли, като се употрѣби вмѣсто връз-ка „*отъ което*“—„*както това*“, сир. това, *което* е употрѣбилъ Дановъ въ *приведения* горѣ примѣръ: „но бѣхъ вече доволно привикналъ и на умѣ-ното имъ употрѣбение въ *разговора*, *както това* съгледяхъ у (отъ) се-лянитѣ, *които* съ по-голъмо благодарение ме слушаха“ и пр.

своя началникъ. Да не привеждаме примѣръ за тоя, пращаме четеца къмъ патетичната оная тирада, въ която Дановъ из-броява лошитѣ послѣдници отъ незнаянето.*)

За да изкажемъ всичко относително до ясността на Дановия стилъ, трѣба да кажемъ още, че досега *никой* другъ писателъ у насъ не се е грижелъ тъй да улеснява четеца, за да може да разбира по-добрѣ това, що му се дава да чете, както това прави Дановъ. Тази негова грижа четецътъ може да я забѣлѣжи между другото и въ множеството пояснения, поставени въ скобки, за малко употребителни български или чужди думи: луга (пепелива вода), варъ (киречъ), припадане (баялдисване), живци (нерви), желудѣкъ (стомахъ), кѣтлѣкъ (неурожай). На пръвъ погледъ това е една дребулия, но ако се вгледа човѣкъ по-внимателно тукъ, ще види, че то е отъ голѣма важность, защото въ него се изказва вниманието на автора къмъ четеца. Колцина сж ония писатели, които държатъ смѣтка за това? А подобна смѣтка трѣба да се държи, защото който пише и печата нѣщо, пише го и печата го не за себе-си, а за *другитѣ*.

*

Колкото важни и да сж посоченитѣ до тукъ качества на Дановия стилъ, ала тѣ не даватъ още онова, което съставя единъ *хубавъ* стилъ. За него се изискватъ още тѣй нареченитѣ художествени качества. И тѣзи качества Дановиятъ стилъ притежава. Биографътъ на Данова ни разправя, какъ този послѣдниятъ, като ученикъ още въ Копривщица, е молѣлъ учителя си Н. Геровъ да го запознае съ правилата на краснорѣчието (риториката), за да може съ по-голѣмъ успѣхъ да се подвизава въ проповѣдь, на която е тъкмѣлъ да се прѣдаде. За голѣмо Даново огорчение, учителятъ му отказалъ това, като го увѣрилъ, че най-добрата школа за краснорѣчие е да се запознае добрѣ съ естественитѣ науки. По този начинъ Дановъ не можалъ да се запознае по школенъ пѣтъ съ риторическата мъдрость за украса на стила. И толкозъ по-добрѣ. Защото ако бѣше изучилъ по теория правилата за разнитѣ стили на кити, Дановътъ стилъ нѣмаше да има толкова хубави фигурни изрази и таквизъ художествени достойнства, които може да даде само непосредственото чувство и добриятъ езиковень вкусъ, каквито Дановъ е притежавалъ и притежава, макаръ и самъ да не подозира, може-би, това...

Първиятъ и най-важенъ бѣлѣгъ на всѣко художествено излагане на мислитѣ е оня, който много добрѣ се чувствува, но за който мѣчно е да се каже, въ какво се той състои; това е тѣй наречената естественость на стила. Това е рѣдката

*) Вж. стр. 21—22.

способност да се изказва въ свободна и хубава рѣчь това що се мисли и чувствува, безъ да се съзира тукъ ни най-малко усилието на автора. Отрицателнитѣ качества, които най-добрѣ правятъ да се види липсата на естествеността въ стила, сѣ главно афектацията и видимото търсене на израза. Въ Дановия стилъ нѣма да намѣрите нито едното нито другото. Дановъ умѣе прѣкрасно да си изказва мислитѣ и чувствата, безъ да впада нито въ баналности, нито въ фалшивия тонъ на афектацията, и безъ да показва видъ че търси хубавия изразъ. Тази рѣдка стилна дарба се корени както въ ясната мисль и дълбоко убѣждение на автора, така и въ искреността на неговитѣ чувства.

За да видите хубаво тази стилна особеностъ у Данова, би трѣбало да сравните неговия стилъ, отъ една страна, съ този на неговия съгражданинъ Балабанова, а отъ друга — съ езика на Славейкова. Отъ това сравнение ще видите, че отъ оная фразеология и високопарностъ, която тѣй неприяно характеризира Балабановия стилъ, у Данова нѣма да намѣрите ни сѣнка, както нѣма да забѣлѣжите и онова търсене на характерния изразъ, което тѣй явно прозира въ хубавия иначе езикъ на Славейкова.

Вижте, съ какво витийство, но и съ каква хладностъ напр. говори Балабановъ за нуждата отъ *книги* (разбирай просвѣта):

„Оружія, оружія, извѣстява ни ся чи викали пламенно нѣкаде распалены патріоты, на които милото отечество се намѣрвало въ критическо положеніе. „Книгы, книги“ викатъ и трѣба да викатъ отъ всякъ странъ на отечеството ни любители на просвѣщеніето. Сладъкъ гласъ иутѣшителенъ за единъ народъ, който си върши тѣй тихо и тѣй законно общественното си възрожденіе чрѣзъ науката! Отъ книги иматъ нужди и учители и ученицы, отъ книги ся лишаватъ и читалища и читатели, отъ скудность на книги, писани на миль и нашъ матерній языкъ, ся плачатъ справедливо и млади и стари и родители чадолюбиви, и чада ученолюбиви и момци и дѣвойки, които вече добрѣ проумѣха, чи едно отъ най-прелѣстнитѣ и най-сѣкли за днесъ украшенія е умственото и нравственото образование.“

Прочетете сега тѣзи Данови редове, които по-горѣ (въ първата часть на тази разправа) приведохме съ друга цѣль:

„И така, свѣтлина, свѣтлина, свѣтлина ни е потребна за да ся распрѣснѣтъ тѣя гѣсти тъмнини на наше-то незнавие, та вече и ние да станемъ еднажъ хора между хора-та! Само божи свѣтлина ще ны просвѣти и вразуми, за да възумѣемъ какъ по-добрѣ да ся наредимъ както общинскы, така и чѣстно; божи свѣтлина ще поправи наши-ты испаднали занаяти и ще потыкне

наша-та запряга тръговѣж...; божія свѣтлина ще ни обработи и оплодотвори наши-ты нива, лозя, ливады и пр.; божія свѣтлина ще угои, умножи и облагороди нашия добътъкъ; божія свѣтлина ще отвори и намъ най-послѣ очи-тъ...“.

Тукъ има и обективна истина, и ясно схващане на тази истина отъ страна на автора, и чувство — и просто и естествено, ала силно и хубаво изказване на всичко това.

Ако искате да видите още по-добрѣ безкрайната разлика въ стила на двамата клисурци, единътъ училъ и прѣучилъ се въ странство, а другиятъ — свършилъ конпривщенското училище, прочетете слѣднитѣ два кѣса:

„Ето защо отъ нѣколко време и появяващитѣ ся тѣй достопохвално на языка ни книги и вѣстницитѣ ни особено оцѣняватъ се достатъчно ужсе. Но, освѣтъ малочисленността имъ, книгитѣ сѣ далечъ още *отъ да* отговарятъ совершенно на многообразнитѣ нужди, които вече повелително сѣ налагатъ на читащитѣ часть отъ народа ни, а вѣстницитѣ, неизбѣжны въ всякой случай и многополезны, дължни сѣ обаче по прѣдназначеніето си да сѣ ограничаватъ почти исклучително въ тѣснѣтъ кругъ на текущиятъ свърѣмененъ животъ. Тѣ сѣ, така речѣ, свѣткавицы, които блясватъ често чрезъ густитѣ облаци на невѣжеството, безъ да могатъ *обаче* да ги распрѣсватъ съвѣтъ...“ (1870 год., М. Балабановъ).

Съ какви чудати, почти невъзможни изрази тукъ се разправя за едно такова просто нѣщо — значение на вѣстницитѣ.

Четете за това сега у Данова:

„Вѣстникъ-тъ е най-прѣва-та и най-нуждна книга за всѣкого, кой-то иска да сѣ брои за питомень човѣкъ на свѣта... Вѣстницитѣ сѣ огледало на дневны-ты свѣтскы работы... Тѣ управляватъ явно-то мнѣніе на едни странѣ, на единъ народъ и изобщи на цѣлыя свѣтъ... На сегашно врѣмя вѣстници-ти сѣ мѣрили за просвѣщеніе-то на едни дръжавѣ“ и пр.

Безъ съмнѣние езикътъ на Славейкова притежава рѣдки достоинства съ многото си народни форми и изрази, що срѣщаме въ него; въ това отношение той прилича много на Дановия. Но като четете хубавитѣ български изрази у Славейкова, вие забѣлѣзвате, че той нѣкакъ нарочно *търси* тѣзи изрази, като се мѣчи да подражава на народната рѣчь повече отколкото трѣба, поради което често изпада въ грубъ езиковень натурализъмъ; другадѣ пъкъ тѣй извърта фразата си, че губи всѣка естествоност. Славейковъ си играе съ езика, като скици артистъ; но вѣщиятъ и внимателень четець на много мѣста неприятно съзира усилието на този артистъ. Можете ли безъ усмивка да прочетете напр. тѣзи два-три редовце:

„Прѣз пролѣтѣта на 1845, Неофитъ и секретаря му Костаки, кимни още на мене за пустата оная пѣсенъ, взимаха случай да се вмѣсятъ въ селскитѣ работи и да ме измѣстятъ изъ Килифарево“.

Съ това „кимни“ и още повече съ тази „пустата оная пѣсенъ“ Славейковъ не се ли снижава до разказния маньеръ на една приказлива българка-провинциалка, кога разправя за нѣщо на своитѣ съѣдки?

Струва ни се, че Славейковъ е мислялъ върху особеността на подчертанитѣ тукъ изрази, когато е писалъ:

„Остаямъ да не разправямъ тука какво станѣ по-нататѣкъ, какъ ме пуснахъ сутринта...“—„Туй калугерството, рекохъ, и то не си е работа и като си турнахъ книжката въ джобъ, рѣшихъ да се върна въ мѣнастиря, да си прибера партакашитѣ и да очистижъ отъ тамъ още на сѣмния день...“—„Това тѣй казано ужъ на шега се понарави на Врачанитѣ и тѣ дѣйствително го извършиха...“—„Въ Вратца стигнахъ непомни срѣщ у кой празникъ бѣше...“—„Е, сега каква ще я вършимъ, даскале, ме попитаха Врачанитѣ...“—„Въ пѣтя между Видинъ и Берковецъ, като минувахми рано една сутрина рѣката Цибра по дървенъ единъ разкиркетенъ мостъ, излѣзе на срѣща ни единъ бикъ, който подплаши конѣтѣ, и ний, съ конѣтѣ и талигата барабаръ, цапнахме въ рѣката“.

Не ще казваме, че въ приведенитѣ тѣзи Славейкови изрази има голѣма оригиналностъ. Но намъ се струва нѣкакъ, като че авторътъ тукъ нарочно се изказва така, за да ни каже: „вижте съ какви думи и изрази знамъ да си служа!“ А това не е естественъ стилъ въ пълния смисълъ на думата. Тукъ ние неволно си спомняме думитѣ на Фенелона: „Un auteur qui a trop d'esprit et qui en veut toujours avoir lasse et épuise le mien. . . . tant d'éclairs m'éblouissent. . . . je préfère l'aimable au surprenant et au merveilleux; je veux un homme qui me fasse oublier qu'il est auteur. . . . je veux qu'il me fasse penser non à lui et à son esprit mais à ceux qu'il fait parler“. Сжщата мисль прѣкрасно е изказалъ и Паскаль съ думитѣ: „Aussi, quand on voit le style naturel, on est étonné et ravi, car on s'attendait de voir un auteur et on trouve un homme“.

У Данова напразно бихте търсили нѣщо подобно. Не че нѣма да намѣрите у него оригинални и дори остроумни изрази, но тѣ сж тѣй майсторски втъкани между другото, че не ви даватъ и да помислите, какво тукъ авторътъ ги е употрѣблялъ нарочно да произведе нѣкакъвъ особенъ ефектъ съ тѣхъ. Който иска да се увѣри въ това, нека прочете само неговитѣ „Спомени“. Тукъ се срѣщатъ сума характерни мѣста, ала никое авторътъ не иска да изтъкне нарочно като такова.

„На това азъ нѣмаше що да възражавамъ, та се съгласихъ да чакамъ до празника (20. юлий). Перущене, като земеѣлци, и на Петровъ-денъ не ходѣха на черква, ала на св. Илия който праца градушката, до единъ дохождаха да се черкуватъ...“ „Най-послѣ дойде и многоочакваниятъ празникъ „Илия-денъ“. Срѣщу празника на повечерието азъ трѣбаше да чета и пѣя въ черква отъ десна страна, а Мито Тилевъ — отъ лѣва. Сѣщото извършихме и утрента на литургията при пълна черква като на Великденъ. Всички селяни бѣха надошли. Слѣдъ отпущъ на черква старентѣ излѣзоха, и азъ съ останалитѣ селяни вѣрвѣхъ подиръ тѣхъ. Ужтихме се всички къмъ Митовото кафене. Още по пътя азъ слушахъ задъ гърба си критика за новия даскалъ. Едни казваха: „Добъръ е, — ехъ малко низкъ, но пакъ приятенъ гласъ!“ Други казваха: „Дѣе гласътъ на нашитѣ Мито и Апостолъ, които, кога запѣятъ, на черковата кубето се пука“... „Като изрече чорбаджията това натъртено, азъ видѣхъ вече, че ако приискувамъ още, ще се скѣса конецътъ на пазарлъка ни; затова казахъ: „прието“. Всички слѣдъ това извикаха: „Хайде, хайде сега цѣлувай ръка!“ И азъ, като млада не вѣста, цѣлувахъ ръка първъ на попа...“ и пр. Подчертанитѣ тукъ мѣста, въ единъ такъвъ разказъ, безспорно правятъ впечатлѣние на четеца. Ала кой забѣлѣзва тукъ нѣкакво усилие отъ страна на Данова да парадирва съ тѣзи и други подобни тѣмъ изрази?

И двамата едновъзрастни писатели, Славейковъ и Дановъ, въ споменитѣ си ни разказватъ всѣки за чудното си даскалско пазаряване — първиятъ въ Тръвненско, вториятъ въ Перущица. И двата разказа майсторски ни прѣдаватъ понятията на нашитѣ българановци около 50-тѣ години за учителя. Но иначе, откъмъ писателски похватъ, тѣ се различаватъ сѣществено. Тукъ се вижда, какъ наклонността на Славейкова да лови народнитѣ изрази отива просто до *копиране* на народната рѣчь, когато Дановъ разправя случката съ обикновения свой езикъ, и за това неговиятъ разказъ е напълно литературень.

Дановътъ езикъ на много мѣста е художественъ съ своята картинностъ, сила и хармония. Картинността въ стила на Данова се дължи прѣди всичко на неговата *конкретна* мисль. Но не малко значение тукъ иматъ и разнитѣ стилни накити, съ които той си служи съвсѣмъ естествено и навсѣкѣдѣ умѣстно. Метафората е обикновено нѣщо у Данова, макаръ да не блещи съ такъва сила, съ каквата тя свѣтка у Ботева. Дановата метафора е проста, но оригинална, и затова прави доста силенъ ефектъ. „Просвѣщеніе, просвѣщеніе! само едно-то просвѣщеніе ще може да ни избави отъ тия злины, които ни сѣ възсѣднали отъ всѣхъ странъ.“

Понѣкѣтъ тя изглежда като народна:

„Но тамъ щатъ се случать нѣкои пѣкъ отъ такъва *пацинѣ* прѣвенцы, които съ голѣмо-то си вліяніе въ общинѣ-тъ всѣкакъ врятъ *люлека* само да ся неоправи училище-то.“

Въ стремежа си да се изразява образно съ помощта на метафората Дановъ достига даже до грубостъ:

„Българинъ-тъ е съ бистъръ умъ; той е пѣргавъ, трудолюбивъ, гори отъ желаніе за напѣдѣкъ; той е гладенъ за образование, но нѣма кой да му го *доби*.“

Дановъ си служи много често съ сравнения:

„Не ся ли стори това (сир. не побързае ли да се просвѣтимъ), така ще ся исхабяваме на половинѣ и четвъртинѣ отъ безврѣменна смръть и ще остаеме тѣлесно като врѣхаре и бабереци, а душевно прости и не вредни ни за въ тѣквы.“

Дановитѣ сравнения сѣ прости, не ще дума; но тѣ сѣ всѣкога оригинални. Кой е употребилъ, за примѣръ, до сега това сравнение:

„Ние гледамы днесъ, напр. въ Цариградъ или гдѣ да было, че всяка-та трѣговія, всичко-то богатство е въ ръцѣ у тыя народы (гърци, арменци, евреи...), ала зашто? Зашто-то много-то знаяніе ги е направило и да могатъ много; а ние, гдѣ-то и да сме, сѣдимъ при тѣхъ като втрѣщени и замръзнали като троянска чешма!“

Добритѣ писатели, когато си служатъ съ сравнения, всѣкога гледатъ да взематъ прѣдметитѣ за сравнението си изъ срѣдата на тѣзи, за които пишатъ. Така постапва и Дановъ, като пише, напр.:

„Въ просвѣщеніе-то на нашѣа народъ за сега мѣчно може да му ся помогне и съ книгѣ и съ наукѣ. Защо? Земи най-тежко-то и чисто зърно, па го посѣй въ нечистѣ земѣ; ты отъ него или нищо не щешъ пожънешъ, или щешъ да пожънешъ с метъ. *Така* е и съ народа. Неговый умъ и сръдце сѣ пълни съ суевѣрія и прѣдрасѣдѣцы, кои-то е наслѣдилъ той отъ своитѣ прадѣды. Да му ги избіешъ, това е най-тежко-то нѣщо. А прѣдрасѣдѣцы-ти сѣ оня буренъ, кой-то не дава на чистѣ-тъ и зрѣлѣ наукѣ да успѣва въ неговый умъ и сръдце. За това да ся махва тоя буренъ!“

На земеделѣца българинъ сравнявай му отвлѣченитѣ понятия съ прѣдмети изъ неговия земеделски животъ.

Въ нѣкои случаи Дановото сравнение добива комахай омировски изгледъ; такова е напр. онова, въ което се сравняваше опустошителното дѣйствиe на ракията съ разкъсване агнето отъ орела, или още по-добрѣ онова, дѣто напѣдѣкътъ се сравнява съ буйна рѣка:

... Който назадна, той най-сетнѣ пропада: защо-то напръдъкъ-тъ е като буйна сила рѣка, и *както* на една буйна рѣка, кой-то рѣче да ся противи на течение-то ѝ, тя го сграбчува въ своя врьтопъ, поиграва си малко съ него и най-сетнѣ го погълща, *тъй* и напръдъкъ-тъ ще направи съ оная, кой-то рѣчатъ да му ся противить или да не крачатъ заедно съ него."

Търсено ли е това сравнение или е истински образъ избуденъ въ фантазията на автора при разсъждаването му за силата на напръдъка — това, разбира се, не можемъ каза; но то ни прави много по-силно впечатление отколзото *слѣдното*, чисто риторично сравнение отъ М. Балабановъ: „*Както* за жедимтъ пътника (по-добре — „за жедния пътник“!) една чаша вода е неосъщимо благодѣяние, *тъй* днесъ и за напредущия(!) българскый народъ една добра книга, писана на родственикъ(?) му зыкъ, е заслуга некакваградима."

Каква разлика между тѣзи двѣ сравнения, изгнани изперото въ една и съща година (1870) и, пакъ ще кажемъ, отъ двама съграждани!

По сила и изобразителностъ въ метафората и сравнението Данова може да надминева само Ботевъ, въгнато пина, напр.:

„Поктараме — Турция нѣма животъ, нѣма баща, тя е *мъртва* на смъртния охръ, колкото нѣкъзи дървинни белина на нейнитѣ мандарини, нѣкъзи дипломатически молитви на занаднитѣ доктринери нѣма да я(?) спасить отъ азиатомическыи ножъ. Лѣкувана по стара метода, съ политически кровоусканна и операции съ дипломатически хлороформъ, тя изгуби ралѣ и нозѣ, проливши слѣдъ провинция и отслабна до толкова, щото далѣ нѣтъ на онакъ страшна болѣстъ, кон обхваща *сърдцето ѝ*, агѣе въ дихателнитѣ ѝ органи и кровообращението; *тъй* щито нѣкъза операция е невозможна вече. Самите лѣкари и тѣ забѣлежитъ това, и слѣдъ Критския *шербета*, който се даде на Турция отъ парижския консилиумъ въ 1868 г. прѣдписала и за сполыйна смъртъ и послѣдния рецентъ: дуализма."

За подобни, осъществено-блѣскани метафори не може и дума да става въ Дановия стилъ; но такива силни метафори, осъществ. у Ботева, нѣма да срѣцнате у никой другъ писателъ у насъ.

Дановъ е единъ положителенъ умъ; ето защо и неговата образностъ винаги се движи въ сферата на реалността. Неговитѣ фигурални изрази сѣ плодъ на ума и чувството, а не на фантазията, която у Данова е останала ооъзъ полета. *Ето* сѣкъ съясня другъ сѣкъ, чуждъ за Данова, когато четемъ напр. у Ботева *тъй* дивно сравнение, избудено съясня *всичко*, отъ една проста дума (комитѣ):

„Тогавя ние имахме първия таенъ комитетъ, на позива на когото бѣхме са стекли да рѣшимъ съдбата на народа като ратници въ славната борба за освобождение. Ала тоя комитетъ, когото турцитѣ по глупостъ, но праведно нарекоха „Комита“ — като комета наистина показа само своята блѣскава опашка на хоризонта, а кога да покаже ядрото си и са срещне съ *безжизнения мѣсець*, безъ никаква физическа причина свърна отъ орбитата си, прѣсна се и огасна.“

Образътъ, който извиква тукъ Ботевъ, съ своя ослѣпительнъ блѣсъкъ прави да се забрави съвсѣмъ оная мисль, която е дала поводъ за туй сравнение. Но писатели съ такъва вихрена фантазия малко искатъ да знаятъ за мисльта въ такъвъ случай, стига картината да бѣде хубава тукъ . . .

И другитѣ стилни накити, съ които си служи Дановъ, като епитетътъ и народната пословица, у него сж прислужници на ума, а не на фантазията. Съ епитета той гледа да охарактеризира добръ прѣдмета, а не да възбуди у насъ картината му:

„Попитайте рядомъ всички народы, отгдѣ произлиза тѣхното-то общо добро, тѣхното-то благосостояніе и тѣхното-то величіе; питайте мѣдры-ты *нѣмцы*, питайте духовиты-ты *френцы*, питайте могъщы-ты *англезы*, питайте искусны-ты *италианцы*. — тѣ всички едногласно щѣтъ да отговорятъ, че сж дѣлжны на книгѣ-тѣ . . .“

Не ще и дума, че епитетитѣ тукъ сж търсени и обмислювани; но отъ това ни най-малко не се намалява тѣхното значение. Защото епитетътъ тукъ е въ служба на ума, а не на фантазията. Затова въ слѣдното описание Дановъ пада въ изкуственостъ съ епитетитѣ си, понеже влиза въ чужда за него художествена областъ.

«Всички ные знаемъ, па ся и гордѣемъ съ това, че Промысль Божій е надарилъ нашій народъ съ прѣкрасно мѣсто за обиталище. Защо-то земя-та или тая прѣкрасна градина, въ кож-то обитава нашій-тъ народъ производи всичко, щото трѣбва за единъ народъ, дори и толкосъ много, щото отъ него може и на вѣнъ да износи за проданъ. Земя-та на наше-то мило отечество българско обливатъ три моря, просичатъ жъ четыре плавателны рѣкы и орошаватъ жъ много бистры потоци; подвигатъ жъ дори до облацы-ты стрѣмны зеленопокры-ты плавинны отъ дѣйствиены горы и дебелы пани и прохладжатъ жъ пространны бранища (коріи) и много дѣбравы (орманлъци). Всичко това е безбройно богатство за народа ни. Наше-то отечество ако и да е по нѣгдѣ планинисто, но такывы краища се губятъ испрѣдъ пространны-ты плодосны поля, испрѣдъ хубавы-ты райскы долины, покрыты

отъ сѣнокосны лѣкы и плодородны овощы, испрѣдъ намыченны-ты брѣгове съ медоточны лозы».

Това описание, по своята вѣрность спрѣмо прѣдмета, който се описва тукъ, не е лошо само по себе-си; но усилието на автора да съедини въ едно *точно* съ *хубаво* е отишло на халосъ, защото тѣзи двѣ страни мъчно се спогаждатъ. Затова и епитетитѣ тукъ сж съвсѣмъ изкуствени. Това описание е много характерно съ туй, че ни дава нагледно да видимъ тукъ, какво ще рече, единъ положителенъ умъ да се сили да се издигне въ областта на поетичното, безъ да има нужнитѣ за това крилѣ . . . Какъ си е на мѣсто Дановъ, когато въ своитѣ „Спомени“ описва — просто, безъ никакви украси селото Перушица!

Народната пословица, съ която Дановъ толкова често си служи, сжщо се употрѣбвява като приправка на ума; па друго-яче ти едва-ли може да се употрѣби. У Данова пословицата се употрѣбвява съ разяснителни и даже аргументни цѣли. Но заедно съ това ти прави силенъ ефектъ, като придава на рѣчта му приятенъ български колоритъ. Това се дължи на голѣмия тактъ, съ който той я употрѣбя. Никой другъ български писател не е умѣялъ да си служи съ народната пословица тъй хубаво, като Данова.*)

„Какъ отивамы съ наше-то земледѣлие и пр.? Земледѣлие-то у насъ е и днесъ още такъво, какво-то е било въ дѣдово Адамово врѣмя; поизоремъ и посѣемъ, па—„дай Боже дъжъ, да ся роди рѣжъ!“ ала що оремъ и какъ оремъ, и що сѣемъ и какъ го сѣемъ, за това още ни хаберъ нѣмамы, па се оплакваемы, че не давала земя-та берекетъ. — А пѣкъ съ наше-то скотовѣдство отивамы споредъ пословицѣ-тѣ: „петъ закара, три докара“—бѣло-то отъ черно-то не можемъ да различимъ, и само че не казвамы на млѣко-то вода, нѣ млѣко; ала какво нѣщо е това млѣко-то и що бы могло да ся направи отъ него, та да ся ползуваемы повече, за това нито знаемъ, нито пѣкъ искамы да знаемъ. —И ваши-ти ржкодѣлиа и занаяти сж като „отъ два бука вре-тено“—при европейскы-ты . . . Нашя-та търговия иде спорядъ пословицѣ-тѣ: „три занесе, двѣ донесе,“ мъчимъ ся, трепемъ ся, па все пакъ не можемъ да направимъ повече нѣчто освѣнъ „грошя на золѣ!“

Еднакво съ народнитѣ пословици Дановъ умѣло си служи и съ разни характерни народни думи и изрази.

„Що е причина-та, попыта мя приятель-тъ, та е сполетяло таково злочестіе училище-то ви;—пары ли нѣма или друго нѣщо?“ — Простота и незнаяніе, отговорихъ му, и всички лошашины, кои-то произхождатъ отъ тѣхъ. У насъ, рекохъ, има хора, кои-то плуватъ въ свое-то богатство като бубреци въ лой, ала за

*) Вазовъ едва напослѣдъкъ взе да си служи съ народната пословица като съ наикитно срѣдство въ стила си.

училище ни грѣха си не даватъ, защото-то не знаехъ какво вѣщо е то; нѣ ако сѣ ходили два пѣти на хаджилѣкъ, готвять сѣ да идѣтъ и трети пѣтъ, та отъ това да сѣ спасѣтъ. Има други, кои-то мислятъ че ще живѣють съ Старѣ-планинѣ, та не ще имъ постигне събрано-то, зато и на дявола тамъ нѣ даватъ". „А ако ли е да учимъ чужды-ты языцы само за прочитаніе романы, то мисля, че е съвсѣмъ излишно това намъ за сега, когато още не можемъ да прочетемъ и да разберемъ, что казва нашій вѣстникъ...; освѣнъ това не трѣбва да забравямы, че „врѣмя-то е пары“, та да го не губимъ въ излишны работы, и възъ това още и пары да давамы за тоя гдѣто вѣе". — Тази фигура излиза често изъ Дановото перо: „Родителіе-тъ и училищни-ти надзирателіе дохождахъ и захласвахъ сѣ да гледать на стройно-то ходеніе и пр. на ученицы-ты..., а пѣкъ дѣтца-та ходяхъ въ училище за тоя гдѣто вѣе". — Народна боя има и слѣдната твърдѣ оригинална фигура: „Па има отъ тѣхъ (свещеницитѣ) и такывы, кои-то пазять по цѣль денъ кафеждия да не влива въ спирта водъ или кръчмаря да не мѣшия въ водѣ-тъ вино...“

Отъ тѣй нареченитѣ конструктивни фигури голѣмъ ефектъ прави у Данова антитезата, макаръ прѣдметитѣ, които се противопоставять тукъ, да сѣ отъ най-обикновенитѣ.

Ето какъ ни разправи за упадѣка на занаятитѣ:

... Тѣ ми сѣ оставили отдавна, нѣ ные сѣ не сѣщамы да ги оставимъ и замѣнимъ съ друго нѣщо, или пѣкъ ако щемъ сѣ дръжимъ и за напрѣдъ за тѣхъ, а то божемъ уврѣмя да сѣ погрыжимъ за усъвършенствуваніе-то имъ, доклѣ не смы капнахли съвсѣмъ. Ные сами сѣ ги не аресваме; напр. у насъ сѣ работять абы, шаеци и др. т., а ные носимъ сукно, което не работимъ ные, па и не искамы да сѣ помѣчимъ, за да го направимъ; терзій-тъ шіе потуре или шалваре, а носи панталоне, кои-то нито може нито иска да ги направи; папукѣй-тъ шіе опашяты калевры, а самъ за себе купува френскы кундуры за да му скръцать кога ходи...“

Голѣмъ интересъ възбужда въ Данова многото и разни обрати, които се дължатъ на чувството. Възкликанието, обращението и особено питането, сѣ твърдѣ обикновени срѣдства, съ които той твърдѣ сполучливо избѣгва монотоніето, та държи вниманието на четеца всѣкога будно. Силата на тѣзи обрати, както и на повторението, до което сѣщо тѣй Дановъ прибѣгва често, се състои въ това, че тѣхъ той употребява съобразно съ движението на мисльта и чувството си, безъ да попада никога въ фалшивъ тонъ или афектация—тази истинска подводна скала въ стила, която толкозъ малцина умѣять да избѣгватъ, когато пишеть подъ влияние на нѣкакво възбужденіе.—Дановъ умѣло сѣ служи на много мѣста и съ иронія. Примѣри за тѣзи

фигурални изрази четецът е срещнал доста въ многото извадки, дадени по-горѣ на разни мѣста въ разправата ни, та нѣма да даваме тука други. Ще приведемъ само единъ примѣръ отъ иронията, съ която Дановъ тѣй майсторски е посипалъ писмото си „До святи-ты старцы въ наши-ты народны манастире“^{*)}:

„О святи отци, кои-то сте ся искрыли по горы-ты и по пустыни-ты да ся поконте въ народны-ты ни домове и да безмолствувате... Врѣмя е вече да поизлѣзете изъ това ваше безмолствіе, врѣмя е вече да ся погрижите и Вые за народа да му ся притечете на помощ... Ала тукъ Вые може да рѣчете: че^{**)} ние сѣдимъ въ манастири-ты, та ся молимъ Богу за народны-ты грѣхове. Не е истинѣ; нашій-тъ народъ нѣма грѣхове, но той е останѣлъ простъ и неукъ, та му е нужно просвѣщеніе, кое-то да го извади изъ заблужденія-та, въ кои-то е испаднѣлъ, па тогасъ щѣтъ прѣстанѣ да го блазнятъ всички гяволе и грѣхове. Ето защо ви казвамъ, че е врѣмя вече да ся посмыслите и вые еднажъ на добрини-ты, които ви е правилъ и прави народъ-тъ... Врѣмя е вече едни да поизлѣзете съ Евангеліе-то въ рѣкъ изъ народа, та да му проговорите кож-годѣ добръ рѣчь..., а други изъ манастиря да му напишете и пратите по нѣкое утѣшително и назидателно слово за въ неговы-ты недоумѣнія;“ трети, на кои-то ся може, отворете въ манастиря ви училище, съберете сироты и сирачета ученицы, та ги просвѣщавайте, и пр. и пр. Да не наярждамъ повече, *защото* вые четете *всякой* день Свято Писаніе, та отъ мене по-добръ знаете, кое е добро-то“.

Почти у всички наши книжовници ще намѣрите иронии насочени противъ нашето духовенство; ала, до волкото ние знаемъ, никой другъ не е иронизиралъ нашитѣ манастирски брата съ такъва деликатность като Данова. Това е истинска атическа соль, тѣй малко извѣстна у нашитѣ писатели...

Най-сетнѣ, Дановиятъ стилъ ни обръща вниманието съ своята хармония или ритмичность. Нѣма другъ български писателъ, който да се е грижелъ толкова много за хармонията или ритмичностьта на фразата си, като Данова. На това се дължи твърдѣ честото употребѣние на чифтове думи, като слѣднитѣ:

„По свѣтлове-ты хора-та ходятъ въ кафенета и кръчми, ала тамъ има натрупани по 20—30 вѣстника... та идѣтъ да отпочинѣтъ отъ свои-ты работы и тѣлесны трудове, да пийтъ чашка кафе или друго нѣщо, и своеврѣменно да поработятъ пакъ душевно: да прочетѣтъ по нѣкой вѣстникъ, за да научѣтъ нѣщо *ново*, нѣщо *полезно*; а у насъ въ наши-ты кръчмы и кафенета какво добро може да чюе човѣкъ?“

*) „Лѣтоструй“ год. III, стр. 176—177.

**) Съюзътъ „че“ тукъ, прѣдъ прѣка рѣчь, е една архаична черта

„Наши-ти кръчмаре и кафеджие *даватъ* и *над-даватъ* за различни кисели, лютивы и други таквы раздражнителны мезета, кой-то да поддигать хора-та на пияніе, та да пийтъ и да ся опивать... Па тога, като не познавать същѣ-тъ причинъ, кой-то е докарала смръть-тъ на дѣте-то, отдавать ъж на вѣщицы, самодивы и др. т., или казвать: така му было писано и орисано! Оттукъ ся е родила оная лъжовна и проста мисль между жены-ты... Таквы чюдеса прави простотата и неученіе-то у насъ... Силната и работна майка всѣкога ражда пѣ-здравы и пѣ-яки дѣтца... На учителскъ сватѣ свиркъ и тѣпанъ не трѣбва, нито пѣкъ пияніе вино и ракъ ъж прилича.“

Подобни изрази могатъ се изброи съ десетки още. Значи то е постояненъ маньеръ у Данова. Подобна наклонность да се употребяватъ двои синоними виждаме и у Влайкова:

„Ето какво бѣше смѣлото и дръзко рѣшение на Младена... Потрѣбенъ е единъ вѣщъ и опитенъ писаръ... Въ селото зарадъ туй владѣ пълно съгласие и царува миръ и любовь... И двамата постоянно жадуваха и купѣха за богатство“.

Ала не забѣлѣзвате ли, че двойчитѣ тукъ (у Влайкова) досажда на ухото? И тази досада е толкова пѣ-голъма, колкото думитѣ тукъ сѣ пѣ-близки по значение, каквито сѣ напр. „жадуваха“ и „купѣха“ въ послѣдния примѣръ, или каквито сѣ думитѣ „бѣдность“ и „сиромашия“, употребени отъ Д. В. Храповъ: „Тѣжни и жалостни слухове идатъ отъ отечеството ни, че бѣдността и сиромашията тамъ сѣ повече и повече напѣдвали“.

Едва-ли може да има нѣщо пѣ-досадно отъ употребата на подобни думи. Но тѣкмо такива двойци-синоними у Данова не виждаме. Втората дума у него всѣкога отваря новъ нѣкакъвъ изгледъ или придава ново нѣкакво значение, та ако би се махнала тя, пострадува не само ритмътъ на фразата, но и смисълътъ ѝ.

Бихме отишли много далечъ, ако речохме да изтъкнемъ въ анализа си всички ония черти, благодарение на които Дановиятъ стилъ прави такова хубаво впечатлѣние на всички, що разбиратъ отъ истинска хубость въ единъ бѣлгарски стилъ. Но четецътъ, вѣрваме, ще е схваналъ добръ и отъ изложеното до тукъ рѣдкитѣ качества на Дановия стилъ, та, струва ни се, излишно ще бѣде да се простираме пѣ-нататъкъ. Ала какъ да заминемъ и да не споменемъ, макаръ и съвѣтъ нахъсо, поне за оная извънредно характерна черта въ Дановия стилъ, която се срѣща само у най-грижливитѣ стилисти? Думата ни е за голѣмата грижа, която е ималъ Дановъ — да не повтара думитѣ и изразитѣ си. Въ това ние съглеждаме онова усилие на волята,

онова търпение, безъ което и най-големиятъ талантъ не може направи нищо. На-ли е казано: *le génie — c'est la patience?* Всичко хубаво и свършено става съ трудъ и съ много трудъ дори. За хубавия и свършенъ стилъ най-малко може да се каже, че излиза такъвъ изъ перото на писателя тъй, както е излѣзла Минерва изъ главата на Зевса . . .

Не знаемъ какъ е пишелъ Дановъ, но намъ се струва, че перото му доста бавно ще да е вървѣло, когато е писалъ такива редове, като слѣднитѣ:

„Каква полза да говоримъ за народностъ, ако у дома си я нѣмамы, ако у дома си сме чужденцы, ако наши-ты майки ни отгледватъ дѣтца-та въ чуждъ духъ? *Что ни ползува да говоримъ за образованностъ, ако въ къщи-та ни владѣе суровостъ и глупостъ? Что ни помага да говоримъ за почетъ и славъ, кога въ къщи имамы покоръ и подлостъ? Что струва да говоримъ за добро-то на цѣлый Българскый народъ, ако всякой за себе у дома си не е честитъ? . . .*“

Съ такъва грижа да разнообрази езика си е пишелъ Дановъ прѣди 35—40 години, така пише и днесъ:

„И слѣдъ тая дѣдова попова жлъчка азъ пакъ си оставахъ на своето. Тогасъ *се обади* пкъ Архангелъ Гичевъ и каза:

— Бае Стоене, бае Стоене, съ сед емъ пазарлъкъ не е на добро. Изпълнете на даскала 1800 гр.!

И чорбаджията каза:

— Добръ, нека бѣдаты 1800 гр. На знаешъ ли, даскале, *обърна се* къмъ мене чорбаджията, *та* каза: — ти ни *пристани* сега за толкостъ, па до година, ако ни обикнешъ, ние и да те гонимъ, ти нѣма да си идешъ.

И на това чорбаджийско увѣщание азъ пакъ не *пристаяхъ*, защото виждахъ, че ще придадаты повече. Тогасъ *се обади*хъ отъвън на улицата отъ стоещата публика *гласове*:

— Придайте, придайте на даскала още, та ги направете 2000 гр.!

И чорбаджи Стоянъ нѣмаше що да прави — *прие и тѣхъ*, но азъ пакъ *не скланяхъ* . . .“

Това се казва добръ изпипнатъ стилъ . . .

Въ заключение къмъ всичко казано до тукъ нека да споменемъ, че всичко що е писалъ Дановъ, писалъ го е съ ясно опрѣдѣлена цѣль, ср. като си е опрѣдѣлилъ добръ това трояко питане: *какво и защо да пише, за кого да пише и какъ да пише.*

Какво и защо е писалъ — това ние се помъчихме да изложимъ въ първата половина на студията си.

За *кого и какъ* е писалъ? — Писалъ е за народа, за българския народъ, и то така, каквото да може той най-лесно да го раз-

бере. Затова Дановъ и по обекта на писателството си и по начина на писането си може да се нарече популяренъ писателъ въ най-широкия, най-хубавия и най-благородния смисълъ на думата. А то ще рече: писателъ, който е писалъ *най-полезни, най-здрави нъща* за най-голъма частъ отъ народа въ *най-достъпна форма на съчинението и въ най-хубава народна рѣчь*. Никой писателъ до днесъ у насъ не е писалъ тъй популярно за най-сжщественитѣ народни нужди като Данова. За да покажемъ, какво ще рече популяренъ езикъ и популярно изложение, ние ще успоредимъ нѣколко реда отъ Л. Каравеловъ съ една извадка отъ Данова, дѣто се говори за едно и сжщо нѣщо — *полза отъ знанието*:

„Знанието е сила. Беконъ говори, че човѣкътъ може само тогава когато знае. И наистина, дѣйствителността, или историческитѣ факти одавна вече сж доказали на човѣчеството, че благосжстоянието на единъ народъ *или* на единъ човѣкъ зависи исклучително отъ сумата на знанието, съ което са *тие* ползувать. Ако духовното око е закрито, то и физическото благосжстояние на човѣкътъ *не е* въ сжстояние да върви напредъ. Съ една дума (!) физическото благосжстояние е тѣсно свързано съ умственото развитие, слѣдов. (!) знанието е предтеча на сѣко едно прогресивно движение, *т. е.* на сѣко щастие и добро. Образованитѣ човѣкъ има въ рѣцѣте си всевъзможни сръдства да отстрани сѣко едно прешатствие, което му стои на пътъ и което му недозволява да се ползува отъ даровете на природата и отъ оня могѣщественъ *капиталъ*, който е събранъ и обработенъ отъ умното и енергическото (?) човѣчество (?), а необразованата личностъ не може ни да си представи, че сжществува на свѣтътъ по-добъръ и по-щастливъ животъ, защото *неговиятъ* кръгъзоръ е тѣсенъ и защото неговите понятия за различни предмѣти сж младенчески. Така напр. образованото човѣчество пътува лесно, *работи малко*, искаква много, живѣе добръ и ползува са отъ сѣки единъ предмѣтъ; а необразованитѣ човѣкъ оре съ своето допотопно рало, работи съ кървавъ потъ на челото, не знае отъ дѣ да купи и дѣ да продаде, унищожава полезното, покровителствува на (!) вредителното и пр. Изъ сичкото това *ние видите* (?), че отъ знанието зависи *почти* сичко...“

На пръвъ погледъ това изложение прави впечатление на високоучено разсжждение; ала вгледайте се по-внимателно въ него, и ще видите, че задъ многото „високи“ и „дълбоки“ думи и изрази тукъ се криятъ въ сжщностъ само неясни мисли; вижте какъ авторътъ тукъ тѣпче сѣ на едно и сжщо мѣсто съ своитѣ разяснителни и заключителни думи — „и наистина“ съ една дума“, „слѣдователно“.

Четете сега *какво* пише и *какъ* пише почти на сѣщата тема Дановъ:

„... Това е обще-то знаяне потрѣбно всякому чловѣку, който иска да ся брой, че е образованъ.

„Ето тия науки, или спорядъ както гы нарича Исусъ Христосъ писанія, сѣ оныя, за кои-то той всякога ни казва прѣзъ Св. Евангеліе: *„Испытайте писанія, въ нихже обрящете животъ вѣчный“*, сирѣчь: учете ся на различни науки, зачто-то съ тѣхъ щете можете да поминете добрѣ и на тоя и на оня свѣтъ. А това е наистинѣ така. Простъ и сиромакъ чловѣкъ не е ни на тоя ни на оня свѣтъ добрѣ. Той е достоенъ да бѣде само слуга на образованы-ты. Ето ви за това примѣръ: наши-ти учени та образовани европейци като станѣли отъ стѣнъ пѣ-рано и като си поотрили очи-тѣ та прочели въ Евангеліе-то горѣказанъ-тѣ заповѣдь Исусъ Христовъ, опрѣтижили ся сыновци-тѣ, та ѣ и изпълнили, т. е. отдали ся на наукъ, просвѣтили ся и научили силъ-тѣ на всичко нѣщо кое за что е, та съ това достигнали до тамъ, щото да покорятъ и естество-то да имъ слугува, а тѣ да рахатувать. Така тѣ всички сега заповѣдате на огъня, водъ-тѣ и желѣзо-то да работять за *тѣхъ*, а тѣ съ цигаркѣ-тѣ въ уста само да измышлавать съ каквы още по-новы работы да ни обелюсватъ и съ това да ни накарватъ да работимъ за тѣхъ денѣ и нощѣ, и въ дѣлникъ и въ празникъ, та да имъ събирамы и да имъ проваждамы сухо злато за да наплащамы тѣхны-ты работы. Не смы ли въ това отношеніе тѣхны слугы или робіе? а защо? Защо-то смы остави *прости, прости* и не врѣдни нито еднѣ иглъ да можемъ да си направимъ! А всичко това е наказаніе намъ, зачто-то прѣстѣпихмы горнѣ-тѣ най-главнѣ Божіѣ заповѣдь, *та* ся не учихмы и не щемъ да ся учимъ.“

Сравнявайте сега и сѣдете, кой отъ двамата писатели защищава по-добрѣ каузата на образованието прѣдъ народа, кой отъ двамата е по-убѣдителенъ, по-краснорѣчивъ, и, ако щете, по-грамотенъ!

Вижте какво значи популярно изложение, па недѣйте се учудва, че книги съ просто изложение, като евангелието, като Паисиевата история, сѣ правила прѣврати въ исторіята...

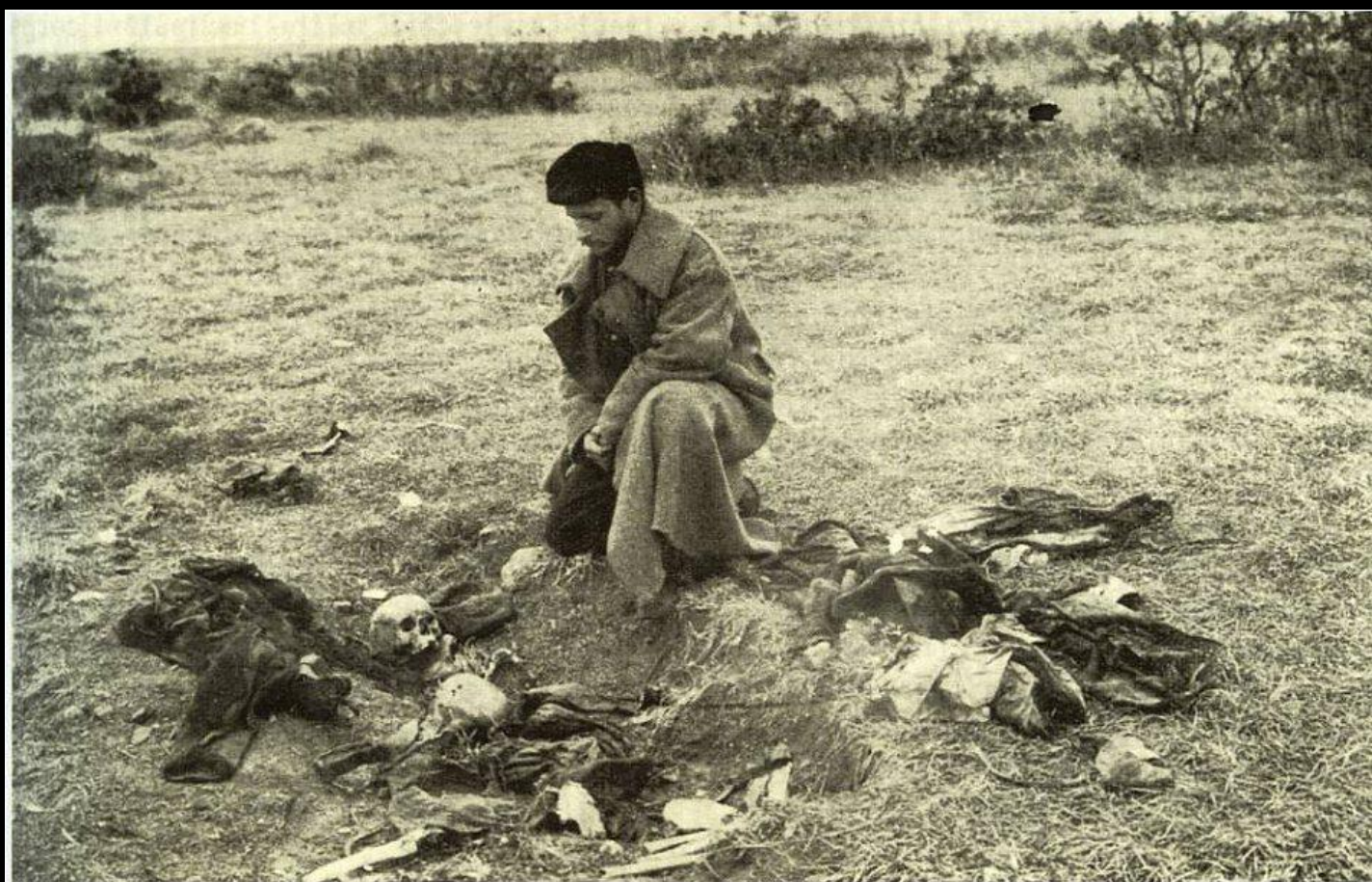
Захарій Стояновъ, като разправя за послѣднитѣ часове на Ботева, изказва съжаление, за дѣто такъвъ талантливъ човѣкъ, какъвто е билъ Ботевъ, захвърлилъ перото, за да грабне пушката и да мре като бунтовникъ въ Балкана. И ние, като гледаме, какви хубави работы е умѣлъ да пише Дановъ, понѣкога сме наклонни да съжаляваме, зачто той е оставилъ писателството, за да се прѣдаде всецѣло на книжарска и книгоиздателска дѣйность...

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македония
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres